

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

HAZAR'IN HUKUKİ DURUMU VE KIYI DEVLETLERİ
ARASINDAKİ ANLAŞMAZLIKLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Nevin ÇAKIR

Danışman
Prof. Dr. Mehmet DALAR

BOLU 2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Nevin ÇAKIR'a ait "Hazar'ın Hukuki Durumu ve Kıyı Devletleri Arasındaki Anlaşmazlıklar" adlı çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliğiyle/ oy çokluğuyla kabul edilmiştir.

19.08.2019

Unvan, Adı, Soyadı

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof. Dr. Mehmet DALAR

.....

Üye : Prof. Dr. Yaşar SARI

.....

Üye : Doç. Dr. Ali BALCI

.....

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

.....

Doç. Dr. Yaşar AYYILDIZ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum, “**Hazar’ın Hukuki Durumu ve Kıyı Devletleri Arasındaki Anlaşmazlıklar**” başlıklı çalışmamın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başvurulan kaynaklardan yapılan alıntılarının adlarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve kaynaklarda gösterildiğini, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Nevin ÇAKIR

19.08.2019

Aileme

ÖN SÖZ

Tezin hazırlanması aşamasında gösterdiği destek ve sağladığı katkılar sebebiyle tez danışmanım ve çok değerli hocam sayın Prof. Dr. Mehmet DALAR'a teşekkürü bir borç bilirim.

Tezin hazırlanması süresince gösterdiği her türlü fedakârlık ve özveri için başta annem olmak üzere her zaman yanımda olduklarını hissettiren, her türlü desteği esirgemeyen aileme tüm kalbimle teşekkür ederim.

Nevin ÇAKIR

19.08.2019

ÖZET

HAZAR'IN HUKUKİ DURUMU VE KIYI DEVLETLERİ ARASINDAKİ ANLAŞMAZLIKLAR

Nevin ÇAKIR

Yüksek Lisans Tezi

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Profesör Dr.Mehmet DALAR

Ağustos 2019, 166+ xvii Sayfa

Günümüzde enerjinin devletlerin ulusal güvenlik politikalarındaki rolü yadsınamaz bir gerçektir. Devletler enerjiyi temiz, ucuz, kesintisiz bir şekilde temin etmek ve enerji arz güvenliğini sağlamak için enerji kaynaklarını çeşitlendirmek amacıyla farklı kaynak arayışlarına girmişlerdir. Bu sebeple Hazar sahip olduğu enerji rezervleri ile refah seviyelerini yükseltmek isteyen bölge ülkeleri için olduğu kadar küresel güç mücadelesi veren dünya devletlerinin ve uluslararası oluşumların da ilgi odağı olmuştur.

Sovyetlerin dağılmasından sonra sayıları beşe çıkan kıyıdaş devletlerin arasında enerji kaynaklarının paylaşımı ve transferi meselesi hukuki statü sorununu ortaya çıkarmıştır. Rusya ve İran'ın Sovyetler Birliği döneminde yapılan antlaşmalara göre paylaşım yapılmasındaki ısrarcı tavırları sorunun uzun süre çözülememesinde etkili olmuştur. Rusya ve İran açısından sorunun çözümünde çözümsüzlükten yana bilinçli bir politika yürütüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Bölgede yaşanan diğer sorunlar da statü sorunuyla doğrudan ya da dolaylı bağlantılıdır. Statü sorununun çözümü diğer sorunların çözümünde de etkili olacaktır. Hukuki statü sorunu Hazar'ın deniz (açık, kapalı, yarı açık) mi, göl mü, özel statüde mi olduğu tartışmaları üzerinde şekillenmiştir.

Bu çalışmada Hazar Havzasının coğrafi, jeopolitik, jeoekonomik özelliklerine yer verilmiş, bölgeyi önemli hale getiren unsurlar üzerinde durulmuştur. Hazar'da güç ve çıkar mücadelesi veren bölgesel ve küresel güçlerin politikaları etraflıca incelenmiştir. Kıyıdaş devletler arasında yaşanan problemler genel bir başlık altında değerlendirilirken statü problemi ayrı bir başlık altında kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Statü probleminin tarihsel gelişimi dönemlere ayrılmak suretiyle incelenmiştir. Kıyıdaş devletlerin statünün tespiti ile ilgili olarak ileri sürdüğü tezler bölgeye uygulanabilirlik ve ihtiyaca cevap verebilirlik açısından ele alınmıştır. Bu çalışmanın amacı Hazar'ın özel statüde olduğunu, buna bağlı olarak da tüm tarafların imzalayacağı çerçeve bir anlaşma ile Hazar'ın statüsünün belirlenebileceğini, sonrasında ise bu çerçeve anlaşma doğrultusunda ihtiyaca göre gelişen şartlar ve değişen dengelere göre düzenlemeler yapılması gerektiğini ortaya koymaktır. Bununla birlikte statü sorununun çözümlenmesinin sürdürülebilir olup olmamasının, bölge ülkeleri ile bölgede etkinlik kurmak isteyen bölgesel ve küresel güçlerin siyasi ve ekonomik çıkarlarına bağlı olarak değişebileceğine de vurgu yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hazar Havzası, Hukuki Statü, Enerji Kaynakları, Nüfuz Mücadelesi, Kıyıdaş Devletler

ABSTRACT**THE LEGAL STATUS OF THE CASPIAN SEA AND DISPUTES BETWEEN
COASTAL STATES****Nevin ÇAKIR****Master Thesis****Department of International Relations****Thesis Advisor: Professor Dr. Mehmet DALAR****August 2019, 166+xvii Paper**

Today, the role of energy in national security policies of states is an undeniable fact. Countries have sought different sources to provide uninterrupted supply of energy at affordable prices by diversifying their energy resources. Therefore, with its energy reserves, the Caspian Sea has become the center of attention for the countries of the region who want to increase their welfare levels with their energy reserves, as well as the global power states and international formations.

The issue of the sharing and transfer of energy resources among the riparian states, which rose to five after the collapse of Soviet Union, raised the question of legal status. Russia's and Iran's persistent attitudes towards sharing according to the treaties made during the Soviet Union were effective in not solving the problem for a long time. It can be said that Russia and Iran implemented a conscious policy in favor of non-solution in the solution of the problem. Other problems in the region are directly or indirectly linked with the status issue. The solution of status issue will trigger to solve other difficulties. The problem of legal status has been based on the discussions of whether the Caspian Sea is a sea, a lake or special status.

In this study, the geographical, geopolitical and geoeconomic characteristics of the Caspian Basin were mentioned and the factors that make the region important were emphasized. The policies of regional and global powers struggling for power and interest in the Caspian Sea have been examined in detail. While the problems among the riparian states were grouped under a general heading, the status problem was discussed in a comprehensive way under a separate heading. The historical development of the status problem was examined by dividing into periods. The theses put forward by the riparian states regarding the determination of the status was discussed in terms of applicability and responsiveness to the region. The aim of this study was to reveal that the Caspian Sea has special status and that the Caspian Sea status can be determined by a framework agreement signed by all parties, thereafter, the necessity of making arrangements according to the conditions and changing balances in line with this framework agreement. In addition, it was emphasized that whether the solution of the status problem is sustainable or not can be changed depending on the political and economic interests of the countries in the region and the regional and global powers that wish to establish activity in the region.

Key words: Caspian Basin, Legal Status, Energy Resources, Struggle for Influence, Coastal States

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	ii
ETİK UYGUNLUK BEYANI	iii
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	x
HARİTALAR LİSTESİ	xiii
TABLOLAR LİSTESİ	xiv
RESİMLER LİSTESİ	xv
KISALTMALAR LİSTESİ	xvi
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

1. HAZAR HAVZASI'NA GENEL BAKIŞ	6
1.1. Hazar Havzası'na Coğrafi Bakış.....	6
1.2. Hazar Havzası'na Jeopolitik ve Jeostratejik Bakış	10
1.3. Hazar Havzası'na Ekonomik Bakış	12
1.3.1. Petrol ve Doğal Gaz Kaynaklarının Durumu.....	12
1.3.2. Balıkçılık	20
1.4. Hazar'daki Anlaşmazlıkların Nedenleri	21
1.4.1. Siyasi İstikrarsızlık	22
1.4.2. Etnik Çatışmalar	24
1.4.3. Hazar'ın Güvenliği	25
1.4.4. Ekonomik Nedenler	27
1.4.5. Çevrenin Kirlenmesi	29
1.4.6. Tartışmalı Yataklar Sorunu.....	32

II. BÖLÜM

2. HUKUKİ STATÜ SORUNU.....	34
2.1. Sorunun Tarihsel Süreci.....	36
2.1.1. SSCB Öncesi Dönem.....	37
2.1.1.1. St. Petersburg Antlaşması	37
2.1.1.2. Reşt Antlaşması Antlaşması	37
2.1.1.3. Ebedi Dostluk Antlaşması	37
2.1.1.4. Gülistan Antlaşması	37
2.1.1.5. Türkmençay Antlaşması	38
2.1.1.6. 1881 Tarihli Antlaşma	38
2.1.2. SSCB Dönemi.....	39
2.1.2.1. 26 Şubat 1921 Moskova Dostluk ve İşbirliği Anlaşması	39
2.1.2.2. 1 Ekim 1927 Antlaşması.....	40
2.1.2.3. 27 Ağustos 1935 Dostluk Ticaret ve Seyrüsefer Antlaşması	40
2.1.2.4. 25 Mart 1940 SSCB ve İran Arasında Ticaret ve Seyrüseferi Antlaşması	40
2.1.2.5. 1964 FIR Antlaşması	43
2.1.3. SSCB Sonrası Dönem.....	45
2.2. Hazar'ın Hukuki Statüsü İle İlgili İleri Sürülen Görüşler.....	50
2.2.1. Hazar'ın Deniz Olduğu Görüşü	51
2.2.2. Hazar'ın Göl Olduğu Görüşü.....	55
2.2.2.1. Condominium	58
2.2.2.2. Sektörel Bölünme	60
2.2.3. Hazar'ın Özel Bir Su Havzası Olduğu Görüşü.....	65
2.3. Soruna İlişkin Kıyı Devletlerinin Görüşleri.....	67
2.3.1. Rusya	69
2.3.2. İran	75
2.3.3. Azerbaycan	80
2.3.4. Kazakistan.....	85
2.3.5. Türkmenistan	89
2.4. Uluslararası Hukuka ve Antlaşmalara Göre Hazar'ın Statüsü.....	92
2.5. Statü Sorununun Ortaya Çıkardığı Sonuçlar	96

2.6. Soğuk Savaş Sonrası Tarafların Uzlaşma Çabaları	97
2.6.1. Antlaşmalar Dönemi	97
2.6.2. Zirveler Dönemi	98
2.6.2.1. Aşkabat Zirvesi	98
2.6.2.2. Tahran Zirvesi.....	100
2.6.2.3. Bakü Zirvesi.....	101
2.6.2.4. Astrahan Zirvesi.....	102
2.6.2.5. Aktau Zirvesi	108
2.6.2.5.1. Aktau Antlaşması ve İçeriği	109
2.6.2.5.2. Antlaşmanın Olası Sonuçları ve İmzacı Devletlerin Beklentileri.....	120
2.6.2.5.3. Statü Sorununun Çözümünün Sürdürülebilir Olup Olmadığı	131

III. BÖLÜM

3. BÖLGESEL VE KÜRESEL AKTÖRLERİN HAZAR HAVZASINA YÖNELİK POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	133
3.1. Rusya	135
3.2. ABD	139
3.3. Çin.....	142
3.4. AB.....	145
3.5. İran	147
3.6. Türkiye.....	149

IV.BÖLÜM

4. SONUÇ	152
KAYNAKLAR	156

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1.1: Hazar'ın Coğrafi Konumu.....	8
Harita 1.2: Hazar'daki Enerji Kaynaklarının Durumu	19
Harita 2.1: Hazar'ın Condominium Yöntemiyle Sınırlandırılması.....	59
Harita 2.2: Hazar'ın Orta Hat Yöntemiyle Sınırlandırılması	62
Harita 2.3: Hazar Bölgesi Ülkelerinin Çatışma Yaşadığı Sahalar	68
Harita 2.4: Azerbaycan'ın Asrın Antlaşması Projesi Kapsamında İşlettiği Enerji Yatakları.....	83
Harita 2.5: 2014 Astrahan Zirvesinde Kararlaştırılan Uygulama Şekli	108

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1: Hazar Havzası Ülkelerinin Doğal Gaz Üretimi 2004-2014	16
Tablo 1.2: Hazar Havzası Ülkelerinin Petrol Üretimi 2004-2014	17
Tablo 1.3: Hazar Bölgesi Petrol ve Doğal Gaz Rezervleri	18
Tablo 1.4: Hazar’da Tartışmalı Yatakların Ülkelerce Adlandırılması.....	33
Tablo 2.1: Hazar Bölgesi Ülkelerinin Statü Sorununa Yaklaşımları	93

RESİMLER LİSTESİ

- Resim 2.1:** Aktau Antlaşması Öncesi Sağlanan Mutabakat..... 109
- Resim 2.2:** Aktau Antlaşması Sonrası Hazar'da Son Durum 114

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ACG	: Azeri-Çırag-Güneşli
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHWG	: Ad Hoc Çalışma Gurubu (Ad Hoc Working Group)
AIOC	: Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi (Azerbaijan International Operating Company)
ARDNŞ	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (Azerbaycan Respublikası Dövlet Neft Şirketi)
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BP	: İngiliz Petrol Şirketi (British Petroleum)
BM	: Birleşmiş Milletler
BMDHS	: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
Çev.	: Çeviren
CNPC	: Çin Ulusal Petrol ve Doğal Gaz Şirketi (China National Petroleum Corporation)
Ed.	: Editör
EIA	: ABD Enerji Bilgi İdaresi Başkanlığı (U.S. Energy Information Administration)
FIR	: Uçuş Bilgi Bölgesi (Flight Information Region)
FOCC	: Yabancı Petrol Şirketleri Konsorsiyumu
GGK	: Güney Gaz Koridoru
GUAM	: Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
INOGATE	: Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşımacılığı (Interstate Oil and Gas Transport to Europe)

km	: Kilometre
km²	: Kilometrekare
km³	: Kilometreküp
m	: Metre
MEB	: Münhasır Ekonomik Bölge
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması rgt (North Atlantic Treaty Organization)
NPT	: Nükleer Silahların Yayılmasının nlenmesi Antlaşması
PCAS	: Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması (Partnership and Cooperation Agreements)
SOCAR	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol şirketi (State Oil Company of Azerbaijan Republic)
SSC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
şİ	: şangay İşbirliği rgt
TACIS	: Bağımsız Devletler Topluluğuna Teknik Destek programı (Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States)
TANAP	: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi
TAPI	: Türkmenistan-Afghanistan-Pakistan-Hindistan Boru Hattı Projesi (Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India Pipeline)
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRACECA	: Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia)

GİRİŞ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin 1991'de çökmesi hem bulunduğu coğrafyada hem de dünya genelindeki dengede değişikliklere yol açmıştır. ABD ve Rusya'nın baş aktör olduğu iki kutuplu dünya düzeni ve içinde bulunulan yüzyıla damgasını vuran soğuk savaş sona ermiştir. Ancak sanayi toplumları arasındaki rekabetin ve savaşların yegane sebebi olan hammadde arayışı ve enerjiye olan ihtiyaç azalmadığı gibi artarak devam etmiştir. SSCB'nin dağılmasıyla beraber bulunduğu bölgede bağımsızlığını ilan eden çok sayıda devlet ortaya çıkmıştır. Hazar'a kıyıdaş ülke sayısı ise Rusya ve İran'a Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın da eklenmesiyle beşe çıkmıştır. SSCB döneminde dış dünyaya kapatılmış olan Hazar bölgesinde ortaya çıkan güç boşluğu, küresel güçlerin enerji kaynakları bakımından zengin Hazar bölgesi ile ilgili politikalar geliştirmelerine sebep olmuştur. Hazar sahip olduğu rezervler ile bölgenin ve dünya ülkelerinin enerji ihtiyacının karşılanması açısından kritik bir öneme sahiptir. Şöyle ki tespit edilen ve olası rezervleriyle Basra Körfezi ile eşdeğerde tutulmuş, kimi kaynaklarda dünya genelindeki sıralamada ikinci, kimi kaynaklarda ise üçüncü sırada gösterilmiştir. Bölgenin petrol ve doğal gaz rezervleri ile ilgili net rakam verilememesinde enerji kaynaklarının geniş bir alana yayılı olması, bölgede yaşanan siyasi değişim yanında bölge ülkelerinin mevcut rezervleri ortaya çıkarabilecek ekonomik ve teknolojik altyapıya sahip olmaması, yabancı ülkelerin bu bölgeye yatırım yapmasını zorlaştıran istikrar ve güven ortamının eksikliği ve bölge ülkeleri ile bölgeye yatırım yapacak bölge dışı ülkelerin çıkarlarının farklılık göstermesi gibi sebepler etkili olmuştur.

Enerjinin devletlerin güvenlik politikalarındaki yerinin her geçen gün daha da arttığı içinde bulunduğumuz yüzyılda, geçmişte İngiltere ve Rusya arasında yaşanan büyük oyun benzeri bir mücadele bölgede yaşanmaya başlamıştır. Bu yeni büyük oyunun aktörlerini ise bölgede yeni bağımsızlığını ilan eden devletler, bölgede hakimiyet kurmak isteyen ABD, Rusya, Çin, İran, AB gibi bölgesel ve küresel güçler,

bunların finans kurumları, düşünce kuruluşları ve bölgede faaliyette bulunan uluslararası konsorsiyumlar olarak sıralamak mümkündür. Orta Doğu'da yaşanan kriz ortamı ve Rusya'nın Ukrayna'ya ambargo uygulamasıyla güvenilir bir ortak olmadığının anlaşılması Batı'nın enerji kaynaklarını ve bu kaynakları taşımada kullanılacak güzergahları çeşitlendirmesini zorunlu hale getirmiş bu durum bölgeye olan ilgisinin artması sonucunu da beraberinde getirmiştir.

Hazar'a kıyıdaş devlet sayısının beşe çıkmasıyla beraber sınırların nasıl belirleneceği ve kaynakların nasıl paylaşılacağı devamında da bu kaynakların uluslararası pazarlara nasıl ulaştırılacağı meselesi hukuki statü meselesini ortaya çıkarmıştır. Statü meselesinin hukuki olduğu kadar ekonomik ve siyasi boyutunun da olduğunun altını çizmekte fayda vardır. Sorunun uzun süre çözülememesinin arkasında da devletlerin çatışan çıkarları vardır. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan bölgenin enerji kaynaklarından en üst seviyede yararlanmak suretiyle bağımsızlıklarını pekiştirmek ve ekonomik refah ve kalkınma seviyelerini en üst seviyeye getirme amacıyla hareket etmektedirler. Bunu gerçekleştirebilmek içinse teknolojik ve mali olarak destek alabilecekleri küresel aktörlerle işbirliğine hazırdırlar. Buna karşılık Rusya'nın hareket noktası bölgedeki eski pozisyonunu yeniden yakalamak ve bölge dışı aktörlerin Hazar'da hakimiyet kurmalarını engellemektir. Özellikle ABD ambargosu sebebiyle bölgede sıkışmışlık psikolojisi içinde olan İran'da Rusya'dan farklı değildir. Uluslararası oluşumlar ve küresel aktörler de bölge enerji kaynaklarından azami derecede faydalanmaları yanında, bölge ülkelerinin demokratik gelişimlerine katkı sağlayarak bu ülkelerin Rusya karşısında daha gür ses çıkarabilmelerini, bu sayede Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu zayıflatabilmeyi amaçlamışlardır. Bölgede etkin büyük bir güç yerine irili ufaklı çok sayıda devletin varlığını tercih eden bir politika izlemeyi tercih ettiklerinden bölge devletlerine doğrudan ya da dolaylı destek vermişlerdir.

Hazar'ın statüsünün tespiti ile ilgili olarak ileri sürülen yaklaşımlar Hazar'ın deniz mi yoksa göl mü olduğu üzerinde şekillenmiştir. Üçüncü görüş ise ne tek başına deniz ne de göl olarak değerlendirilemeyeceği, bunlardan bağımsız olarak özel bir statüde değerlendirilmesi gerektiğidir. Hazar'ın deniz olarak kabulü halinde 1982 tarihli BM Deniz Hukuku Sözleşmesi uygulanacakken, göl olarak kabulü halinde ise sektörel

bölünme veya ortak kullanım esasına göre paylaşım yapılacaktır. Özel statüde olduğunun kabulü halinde ise taraflar aralarında düzenleyecekleri antlaşma ile statünün tespitini sağlayacaklardır. Hazar'ın sahip olduğu kendine özgü yapısı itibariyle özel statüde değerlendirilmesi en doğru yaklaşım olacaktır.

Bu çalışmanın araştırma sorusu Hazar'ın hukuki statüsü ve kıyı devletleri arasındaki problemlerin neler olduğudur. Hukuki statü meselesi ile ilgili tarafların ileri sürdüğü görüşler zaman içinde değişkenlik göstermiştir. Bu çalışmada Hazar'ın sui generis yapısı nedeniyle statüsünün deniz ya da göl olması şeklindeki geleneksel yaklaşımlarla hukuki statü sorununun çözümünün mümkün olmadığı, özel bir statüde değerlendirilmesi gerektiği, bunun da ancak tüm kıyıdaşların üzerinde uzlaştığı bir antlaşmanın imzalanmasıyla sağlanabileceği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ana argümanı budur. Süreçle ilgili yaşanan gelişmeler de savunulan tezi destekleyecek şekilde gelişmiştir. Çalışmanın bir diğer argümanı ise bölge ülkelerinin konuya hukuki çerçeveden bakmaktan ziyade ekonomik ve politik çıkarları perspektifiyle bakmalarıdır. Bu da gösteriyor ki tarafların çıkarları Hazar'ın statüsünün ne olacağından daha önemlidir. Statü sorununun uzun süre çözüme kavuşturulamamasında bu durum etkili olmuştur.

Çalışmada bölgenin stratejik ve ekonomik önemi, çıkarları çatışan çok sayıda devletin bölge ile ilgili beklentileri başta olmak üzere çok sayıda faktörün, varılan antlaşmanın sürdürülebilir olmasına etki edebileceğine vurgu yapılmaktadır. Antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra yapılan paylaşımdan en az pay alan İran tarafından ortaya konan çekinceler ve ek düzenlemeler yapılması gerektiğine ilişkin açıklamalar da iddiayı doğrular niteliktedir.

Çalışmada cevap aranan diğer sorular ise; Hazar'ı coğrafi, jeopolitik, jeostratejik, jeoekonomik açıdan önemli yapan sebeplerin neler olduğu, bölge ülkeleri arasında yaşanan sorunların neler olduğu, hukuki statüsünün ne olduğu, kıyıdaş devletlerin hangi görüşleri savundukları, SSCB dönemi antlaşmalarının statünün tespiti açısından bölge ülkelerini bağlayıcı olup olmadığı, statü probleminin beraberinde getirdiği sorunların neler olduğu, Hazar'ın bölgede iktidar ve güç mücadelesi veren

bölgesel ve küresel güçler açısından neden önem taşıdığı ve bu ülkelerin politikalarındaki yerinin ne olduğudur. Bu sorulara cevap bulmak bölgede sınırların tespitinin ve enerji kaynaklarının paylaşımının nasıl yapılacağı sorularına cevap bulabilmek açısından önemlidir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde Hazar bölgesinin genel özelliklerinden bahsedilmiştir. Coğrafi özelliklerinin yanında jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik özellikleri de incelemeye tabi tutulmuştur. Hazar dünyanın en büyük gölü olarak kabul edilmekle beraber; 2003 tarihli “Hazar Denizi’nin Deniz Çevresinin Korunması Hakkında Çerçeve Sözleşme” ve 2010 tarihli “Hazar Denizi’nin Güvenliği Alanında İşbirliği Hakkında Anlaşma” örneklerinde olduğu gibi yazılı birçok kaynakta ise deniz olarak geçmektedir. Sahip olduğu enerji kaynakları yanında bölgede bulunan mersin balığı ve ondan elde edilen havyarın ekonomiye sağladığı fayda üzerinde durulmuştur. Kıyı devletleri arasındaki anlaşmazlık nedenlerine de birinci bölüm içinde yer verilmiştir. Anlaşmazlıkların çözülememesi ile ilgili olarak bölgeyi arka bahçesi olarak değerlendiren ve geçmişteki gibi bölge üzerinde hakimiyeti elinde bulundurmak isteyen Rusya’nın etkisinin fazla olduğu değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise Hazar’ın hukuki statüsü konusu ele alınarak konunun çalışmada taşıdığı önemle orantılı olarak kapsamlı bir inceleme yapılmıştır. Öncelikle statü sorununun gelişimi ile ilgili tarihi süreç SSCB öncesi dönem, SSCB dönemi ve SSCB sonrası dönem olarak dönemlere ayrılarak incelenmiştir. Hemen akabinde sorunun çözümüne ilişkin ortaya konan yaklaşımlara yer verilmiştir. Hazar ülkelerinin konuya yaklaşımları ileri sürdükleri argümanlar ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Statü sorununun çözümünde Sovyet Dönemi antlaşmalarının uygulanabilir olup olmadığı hususu uluslararası hukuk kapsamında tartışılmıştır. Sonrasında hukuki statü sorununun ortaya çıkardığı sonuçlara yer verilmiştir. En son olarak da taraflar arasında imzalanan antlaşmalar ve devlet başkanları düzeyinde gerçekleştirilen zirvelerden bahsetmek suretiyle bölge devletlerinin uzlaşma çabalarına yer verilmiştir. Hazar’ın statüsünün belirlendiği 5. Zirve ve Aktau Antlaşması içeriği ve getirdikleri ile etraflıca değerlendirilmiş, elde edilen sonucun sürdürülebilir olup olmadığı hususu tartışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde bölgenin bölgesel ve küresel güçler açısından taşıdığı öneme ve bu güçlerin bölgeye ilişkin amaçlarını gerçekleştirebilmek için yürüttükleri stratejilere yer verilmiştir. Bunu yaparken ülkeler ayrı başlıklar altında incelemeye tabi tutulmuştur. Sonuç bölümünde de elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanması sırasında kütüphanelerde katalog taraması yapılmak suretiyle konu ile ilgili kitap, dergi ve makalelere, düşünce kuruluşlarının yayınlarına, araştırma raporlarına, analizlere ulaşılmıştır. Akademik veri tabanları üzerinde yapılan araştırmalar ile de konu ile ilgili yazılmış akademik makalelere ulaşım sağlanmıştır. Bunların yanında özellikle güncel gelişmelerin takip edilebilmesi açısından internet kaynaklarından istifade edilmiştir.

I. BÖLÜM

1. HAZAR HAVZASI'NA GENEL BAKIŞ

Coğrafi olarak Avrasya Bölgesinin ortasında bulunan Hazar, bölgenin doğusu ve batısı arasında köprü görevi üstlenmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce kıyıları Sovyetler Birliği ve İran ile çevriliyken Sovyetlerin dağılması sonrasında Hazar'a kıyısı olan devlet sayısı Azerbaycan, Türmenistan ve Kazakistan'ın da eklenmesiyle beşe çıkmıştır (Yolcu 2014: 12). Bölge zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahiptir. Bölgenin rezerv miktarı ile ilgili farklı kaynaklarda farklı rakamlar görmek mümkündür. ¹Bununla birlikte kimi kaynaklarda Hazar'ın Basra Körfezi ve Sibiry'a'dan sonra dünyadaki en büyük petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olduğu yönünde değerlendirmeler yapılırken kimi kaynaklarda da yeni Basra Körfezi olmaya aday gösterildiğine dair değerlendirmeler görmek mümkündür. Hazar sahip olduğu özellikler sebebiyle bölge ülkeleri yanında küresel ve uluslararası aktörlerin de çıkarlarının ve politikalarının kesiştiği bir rekabet alanı haline gelmiştir (Nugman 1998: 80). Siyah havyar elde edilen Mersin balığı üretiminin % 90'lara varan oranda Hazar'dan sağlanması bölgenin ayrı bir ekonomik zenginliğidir. Sahip olduğu özellikler sebebiyle Hazar'ın dünya jeopolitiğindeki önemi her geçen gün artmaktadır.

1.1. Hazar Havzasına Coğrafi Bakış

Hazarın Statüsünü belirlemede ve sınırların tespitinde etkili unsurlardan biri bölgenin coğrafi özellikleridir. Hazarın coğrafyası kıyıdaş ülkelerin jeopolitik argümanlarını anlamaya imkan sağlamaktadır (İsgandarov 2009: 1). Aynı zamanda

¹ ABD Enerji Bilgi İdaresi Başkanlığı (U.S. Energy Information Administration) (EIA) 2013 değerlendirmesine göre Hazar havzasında kanıtlanmış ve muhtemel toplam 48 milyar varil petrol ile 8,26 trilyon m³ doğal gaz bulunmaktadır (Duman 2016: 18).

coğrafi özellikler uluslararası hukuktaki “hakça ilkelerden” biridir. Bölgenin coğrafyasını bilmek bu sebeple önemlidir.²

Bölge adını Hazar Hanlığından almıştır. Latince Caspium More ve Hvalinskoye More, İngilizce Caspian Sea olarak isimlendirilen Hazar tarih boyunca Gilan, Girkanya, Daryayı Khazar, Daryayı Şomal, Kassi, Bakı, gibi çok farklı isimle anılmıştır. Araplar Bahrül Hazar, Bahrül Cebel, Bahrül Acim isimlerini kullanırken Grekler Kaspia, Hyrkania isimlerini kullanmışlardır (Türkiye Diyanet Vakfı 1998: 109-110). Hirkan Denizi, Kürkan Denizi, Hvalin Denizi, Saray Denizi, Derbent Denizi, Sihay Denizi Hazar için kullanılan diğer isimlerdir. İranlılar ise Mazandaran Gölü demişlerdir (Rasullu 2014: 5). Coğrafya kaynaklarında dünyanın en büyük tuzlu su gölü olarak geçse de tarih boyu çoğunlukla deniz olarak anılmıştır.

Hazar, Güneydoğu Avrupa ve güneybatı Asya'nın birleştiği noktada, 47.07 - 36.33 kuzey paralelleri, 45.43 – 54.20 doğu meridyenleri arasında yer alır. Derinlik ve su sirkülasyonu açısından Hazar'ın kuzey kısmı su alanının % 28'ini kapsar. Ortalama derinlik 6.2 metre civarında olup su sirkülasyonu saat yönündedir. Orta kısım toplam su yüzeyinin % 36'sını kaplar, ortalama derinlik 176 metre olup su sirkülasyonu saat yönünün tersinedir. Güney kısmı da kalan % 36'lık su alanını kaplar burada en derin yer 1000 metreyi bulurken ortalama derinlik 325 metredir. Su sirkülasyonu saat yönünün tersinedir. Derinliğin kuzeyden güneye doğru artması doğal kaynakların su yüzeyine çıkarılmasının güneye gittikçe zorlaşması sonucunu doğurmuştur. Ancak teknolojideki gelişmelere bağlı olarak bu sorun büyük ölçüde aşılmıştır. Volga (İdil) nehri havzanın suyunun %82'sini karşılar. Hatta öyle ki ırmağın denize birleştiği noktadaki havza suyu içilebilecek kadar tatlıdır (Amirbek 2015: 24).

² Hakça ilkeler soyut bir hukuki kavram değildir. Bölgenin jeolojik, jeofizik, topografik unsurları, adaları, adalarının boyutları, diğer ülkeye mesafesi, petrol yatakları gibi unsurlar hakça ilkelere göre yapılan değerlendirmede dikkate alınan unsurlardır. 1982 tarihli BMDHS 83. Maddede hakça ilkelerden daha geniş kapsamlı olan “hakça çözüm” kavramına yer verilmiştir (Kuran 2007: 212). Literatürde “equitable principles” hakça ilkelerin “hakça paylaşım” ya da “adil kullanım” şeklinde ifadelerine de rastlanmaktadır. Hangi isim adı altında olursa olsun hakça ilkelerin giderek uluslararası hukukun bir kuralı olma niteliğini kazanma yolunda olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda ulusal mahkemelerin ve uluslararası hakemlik organlarının kararlarında bu ilkelerin göz önünde bulundurulduğu görülmektedir. Devletlerin uygulamaları ve anlaşmalarda da hakça ilkelerin kabulü biçiminde anlaşılacak verilere rastlamak mümkündür. Öğretide de aynı görüşün son yıllarda büyük ölçüde paylaşıldığı görülmektedir (Pazarıcı 1993: 250).

Harita 1.1: Hazar'ın coğrafi konumu (Yaman ve Tari 2018).

Hazar 500 milyon yıl kadar önce Kambrien zamanında oluşan ve günümüzde Karadeniz, Marmara, Hazar Denizi, Aral Gölü ve Azak Denizinin kapladığı alanda bulunan ve iç deniz durumundaki Sarmatya Denizinin zaman içinde bölünmesi sonucunda oluşan parçalardan biridir. Hazar'ın kuzey ve kuzeydoğusunda Kazakistan, doğusunda Türkmenistan, batısında Azerbaycan, kuzeybatısında Rusya ve güneyinde İran bulunmaktadır. Hazar'a dökülen belli başlı ırmaklar başta Volga olmak üzere Ural, Emba, Etre, Kuma, Terek, Sulak, Samur, Astara ile Kızıl Ören Irmağının Gilan ve Sefidrüd kollarıdır. Hazar'a dökülen nehir sayısı toplamda 130 dan fazlayken toplam suyun % 88'i Volga Ural ve Terek nehirlerinden sağlanır. Çok sayıda adanın yanında bir de Abşeron Yarımadası bulunmaktadır (Deniz 2014: 29-30).

Dünyadaki dört tarafı karalarla kaplı en büyük tuzlu su kitlesi olan Hazar, Umman ve İran Körfezlerinin kapladığı alanın toplamından daha fazla bir alan kaplar. Nerdeyse Meksika Körfezinin sahip olduğu alan kadar bir yüzölçümü vardır (Romano 2010: 276). Kazakistan 2320 kilometre (km), Azerbaycan 825 km, İran 740 km, Rusya 1930 km ve Türkmenistan 1200 km'lik kıyı uzunluğuna sahiptir. Yaklaşık 75000 km³ su hacmine sahip Hazar, en geniş yeri 510 km iken en dar yeri Apşeron burnu-Tarta arasında 200 km'dir. Ortalama derinlik 180 metre iken en derin nokta Azerbaycan bölgesindeki Lenkeran bölgesinde 1100 metreyi bulur. En sığ yer ise kuzeyde Volga Nehrinin denize döküldüğü yerde 5 metre civarında ölçülmüştür. Rakım -28 metre olarak ölçülmüştür (Oğan 2005, <http://turksam.org/yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu>, 2 Haziran 2017'de erişildi). Şunu da belirtmek gerekir ki sayısal olarak verilen bu değerler, iklimsel farklılıklara, ölçüm metotlarından kaynaklanan farklılıklara ve de siyasi tercihlere bağlı olarak farklı kaynaklarda değişiklik gösterebilir.

Hazar, 1200 km kuzey-güney uzunluğu 320 km ortalama genişliği ile 371.000 km²'lik bir alanı kaplamaktadır. Ancak bu rakam su seviyesindeki değişikliklere bağlı olarak değişebilmektedir. Bu sebeple farklı kaynaklarda farklı verilere rastlamak mümkündür. 50 civarında küçük adaya sahip olan Hazar, Don ve Volga nehirlerine eklenen yapay kanallar ile Karadeniz ve oradan da Baltık Denizine bağlanır. Yapılan jeolojik çalışmalarda uzun zaman önce Karadeniz üzerinden okyanuslara bağlantısı olduğuna dair bulgulara rastlanmıştır (Abdullayev 1999: 257).

Hazar'da ısı durumu yazın kuzeyde 10-12 C, orta kısımda 24-26 C, güney kısmında 29 C'dir. Kışın ise kuzeyde 0,5 C, ortada 3-7C, güneyde 8-10 C'dir. Kışın buz kalınlığının yer yer 2 metreyi bulduğu Hazar'ın kuzey kısmında 2-3 ay don olayları yaşanmaktadır. Orta kısımda bazı körfezlerde görülebilen don olayına güneyde hiç rastlanmamaktadır. Kuzeyde görülen don olayları doğal kaynakların çıkarılması ve balıkçılık faaliyetlerinde zorluklara sebep olabilmektedir (Kakabayev 2004:8).

Hazar'daki su seviyesi günümüzde dünya denizleri su seviyesinden 28,5 metre daha aşağıdadır. Bu seviye dönem dönem inerken dönem dönem de çıkabilmektedir. Su seviyesinin ölçümleri 1890 yılından bu yana yapılmaktadır. 1927 yılında -26 m olarak

ölçülen su seviyesi azalarak 1977’de en dip seviye olan -29,01 m olmuştur. 1977 yılından sonra tekrar yükselme başlamış ve devam etmektedir. Su seviyesinde düşüş olduğunda Hazar’ın kuzeyinde çok derin olmayan yerlerde karalar su yüzeyine çıkmıştır. Su seviyesindeki azalmaya bağlı olarak tuzlanma da artmıştır. 1977’de suların yeniden yükselmesiyle karalar tekrar su altında kalmıştır. Bu durumun oluşmasında hava şartları etkilidir. Su seviyesindeki değişime bağlı olarak havzanın eni, boyu, hacmi, derinliği, kıyı hattı morfolojisinde de değişimler görülmektedir. Yükselen su seviyesine bağlı olarak birçok köy su altında kalmıştır. Ekonomi olumsuz etkilenmiştir. Balıkçılık faaliyetleri zarar görmüştür. Bölgede su seviyesi gittikçe artmakta ve bu durum çevresel sorunları da beraberinde getirmektedir. Zira Kazakistan’ın kuzey kıyılarında bulunan 1000’den fazla petrol kuyusu kullanılamaz hale gelmiştir. Sızan petrol havzadaki ekosistem için bir tehdit unsuru olmuştur (Gustafson, Reteyum ve Ruseckas 1995, Aktaran: İsgandarov 2009: 3).

1.2. Hazar Havzasına Jeopolitik ve Jeostratejik Bakış

“Dünya siyasetinin eksenini” olarak kabul edilen, Orta Asya’nın güney batısında bulunan, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan başta olmak üzere Hazar devletleri, önemli enerji rezervleri ve buna bağlı olarak güçlü bir potansiyel ekonomiye sahiptirler. Avrasya’nın bu zengin bölgelerinin bulunduğu coğrafya Batının en zengin bölgeleri ve Doğunun en uç noktaları arasında adeta bir geçiş koridoru işlevi görmektedir. 1940’larda iktidarda olan Hitler ve Stalin Avrasya’nın dünyanın merkezi olduğu ve burayı kontrol edenin dünyayı kontrol edeceği varsayımından hareketle ABD’nin bölgeden mutlak surette dışlanması gerektiği konusunda bir uzlaşmaya varmışlardır (Brzezinski 2005, Aktaran: Koçgündüz 2009: 42). Avrasya için “Heartland” tanımını kullanan İngiliz jeopolitikçi Mackinder “Kim Doğu Avrupa’da hakimiyet kurarsa Heartland’e hükmeder, kim Heartland’da hakimiyet kurarsa Dünya Adasına hükmeder, kim Dünya Adasında hakimiyet kurarsa Dünya’yı yönetir.” sözleriyle bölgede bulunan Hazar’ın gelecekte stratejik rekabette kilit rol oynayacağını vurgusunu yapmıştır (Koçgündüz 2009: 54-55).

Tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan Hazar stratejik konumu itibariyle geçmişte olduğu gibi günümüzde de çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmaktadır. Bölge stratejik konumu yanında sahip olduğu enerji kaynaklarıyla da adından söz ettirmektedir. Zira en eski petrol üretim yerlerinden biri olmasının yanında sahip olduğu zengin doğalgaz kaynakları da bölgeyi dünya enerji piyasasında önemli bir yer sahibi yapmıştır. Enerji projeleri ile de bölgenin önemi artmaktadır. Azerbaycan'ın Güney Gaz Koridoru (GGK) Projesi kapsamında Şahdeniz bölgesindeki doğal gazın Avrupa'ya transferi bölge doğalgaz kaynaklarının dünya piyasalarına taşınmasında önemli bir basamaktır. Dünya piyasalarına açılma SSCB sonrası bağımsızlığını kazanan ülkelerin kalkınmasında olumlu bir katkı sağlarken önceden bölgede enerji piyasasında daha etkin olan Rusya ve İran'a rakip olmalarını da beraberinde getirmiştir. Bölge ülkelerinin enerji kaynakları ile ilgili olarak farklı çıkarlara sahip olması bölgenin ülkeler arasında çatışma alanlarından birisine dönüşmesine sebep olmuştur. Ayrıca ülkelerin enerji alanında sahip olduğu farklı çıkarlar aralarındaki sınırların tespitini de güçleştirmiştir. Hazar'ın statüsünün belirlenmesi ve kaynak paylaşımının yapılmasını da zorlaştırmıştır (Karagöl, Kızılkaya ve Kaya 2016: 9).

Avrasya'nın merkezinde bulunan Hazar neredeyse Kuzey Denizi'ndeki kadar petrol ve yüksek miktarda doğal gaz rezervine sahip olması sebebiyle bölgesel ve küresel güçlerin ilgi odağı olmuştur. Bu haliyle karmaşık bir jeopolitik konuma sahip olması yanında küresel enerji güvenliği açısından da stratejik öneme sahiptir. Nükleer enerjiye ilgi duyan ülkelerle çevrili olması ve 11 Eylül sonrası terörizme karşı verilen mücadelenin ortasında kalması bölgede gergin bir jeopolitik ortamın oluşmasına sebep olmuştur (Aras 2005: 7).

Bölgenin dezavantajı açık denizlerle doğrudan bağlantısının olmamasıdır. Dünya piyasalarına ulaşmak için dört seçenek bulunmaktadır. Bunlardan birisi güneyden Afganistan üzerinden Hindistan ve Pakistan aracılığı ile Hint Okyanusu'na diğeri doğudan Çin aracılığı ile Pasifik'e, bir diğeri Hazar'ın kuzeyinden Rusya aracılığı ile Avrupa ve Atlantik'e ve son olarak Hazar'ın güneyinden İran ve Türkiye aracılığı ile Akdeniz'e ve Basra Körfezi'ne ulaşılmasıdır (Davutoğlu 2012: 182). Bağımsızlığını yeni kazanan devletler bölgedeki enerji rezervlerinin ihracatını ancak komşu ülkeler

üzerinden geçecek enerji nakil hatları ile yapabilecekleri için bölgedeki hidrokarbon yatakları ile ilgili mülkiyet ve üretim konuları haricinde hangi güzergah üzerinden taşınacağı konusu da rekabet konusu olmuştur. Bölge ülkeleri enerji kaynaklarını satın en kısa zamanda gelir elde etmek, uluslararası nitelikteki şirketler bölgedeki üretim işini yapmak yine komşu ülkeler enerji transferinde kullanılacak hatların kendi ülkelerinden geçmesini sağlamak için çetin bir mücadeleye girmişlerdir. (Aydın 2013: 432-433).

1.3. Hazar Havzası'na Ekonomik Bakış

1.3.1. Petrol ve Doğal Gaz Kaynaklarının Durumu

Hazar bölgesinde Abşeron yarımadasında petrol (petrol) üretimi çok eski olup geçmişi milattan önceki yıllara kadar gitmektedir. Tarihi kaynaklar incelendiğinde günümüzdeki teknolojik imkanların olmadığı dönemlerde dahi bölgeden basit yollarla çıkartılan petrolün Hazar'ın batı sahillerinden hem kara hem de deniz yoluyla bir çok yere ihracatının yapıldığı ve karşılığında ipek ve kürk gibi ürünlerin alındığı görülmektedir. Tarihi kaynaklarda petrol üretiminin önemi, buralardan elde edilecek gelirler ve petrol kuyularının başına görevli atanması gibi konulara yer verilmesi bu bölgede petrolün yüzyıllardır önem ifade ettiğinin işaretidir (Gökçe 2012: 166-170).

Hazar bölgesindeki petrol ticaretinin tarihi çok eskilere dayanmakla beraber modern anlamdaki ilk petrol kuyuları 19. yüzyılda açılmıştır. Bakü'ye gelen Nobel Kardeşler bölgede yatırım yapan ilk büyük Avrupalı şirket olma özelliğine sahiptir. Azerbaycan sahillerinde binlerce petrol kuyusu açarak Hazar petrolünün yüzyıllardır süren macerasına ayrı bir boyut kazandırmışlardır. Abşeron bölgesinde aldıkları petrol rafinerisi yanında ulaşım ve depolama ile ilgili de altyapı çalışmaları yürütmüşlerdir Bölge dışına ilk petrol sevkiyatı 1876 yılında St. Petersburg'a yapılmıştır. Petrolün uluslararası pazarlara sevkiyatı önceden deve ve at kervanları gibi geleneksel yöntemlerle yapılırken 19. Yüzyılın sonunda bölgede ilk petrol boru hattı Bakü-Batum arasında devreye girmiştir. Bu tarihten itibaren Hazar Bölgesindeki enerji nakil hatları uluslararası alanda gündem maddesi olmuştur (Gökçe 2018: 274-276).

19. Yüzyılda ABD’de petrolün ilk ortaya çıkarılışından çok kısa bir süre sonra Hazar’da 19. Yüzyılın son çeyreğinde Azerbaycan petrol sanayinin kuran ilk devletler arasında yer almıştır. Bakü 19. Yüzyıl sonlarına doğru ABD’yi de geçmiş dünya petrol ihracatında ilk sırada yer almıştır. 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında Hazar bölgesinde Azerbaycan’dan çıkan petrol dünya üretiminin % 50’sini karşılamıştır (Oğan 1993: 18). 19. Yüzyıl sonlarından itibaren Nobel Kardeşler dışında bölgeye enerji yatırımlarında bulunan diğer şirket Rothschild ailesine ait şirket olmuştur. Rothschild’ler petrol taşıma amacıyla inşasına başlanıp yarım kalan Bakü-Batum Demiryoluna finans sağlamak suretiyle sektöre girmişlerdir. 1872-1913 yılları arasında Bakü’de petrol üretimi, Rusya’daki üretim içinde %95-97 arası bir paya sahip olurken dünya genelinde ise %50’lik bir oran teşkil etmiştir. Ortadoğu petroleri bilinmesine rağmen kullanıma tam olarak açılmamış olmasından dolayı; Birinci Dünya Savaşı’na kadar enerji kaynağının ana merkezi Romanya ve Azerbaycan özelinde Rusya olarak görülmüştür (Bilgici 2005: 1-2).

Birinci Dünya Savaşı sırasında ordularda motorlu taşıtların kullanılmasına bağlı olarak petrol için yaşanan rekabet de artmıştır. Dönemin en önemli petrol merkezleri arasında bulunan Bakü’de bu rekabetin yaşandığı alanlardan biri olmuştur. Birinci Dünya Savaşının kazananı ve kaybedeninin belirlenmesinde etkili olduğu ifade edilmiştir. 20. Yüzyıl başlarında küresel rekabette bu denli önemli olan petrol zenginliği Azerbaycan için bir fırsat olarak nitelendirilebilir. Ancak Azerbaycan’ın bazı girişimleri olsa da bu kaynaklardan yeterince istifade etme imkanı olmamıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Bakü’ye giren Osmanlı’nın çekilmesi sonrasında bölge İngiliz hakimiyetine geçmiştir. 1920 yılına kadar petrol kaynaklarının ticareti üzerinde İngiliz otoritesi etkili olmuştur (Gökçe 2018: 274-276).

19. yüzyılın sonlarından itibaren daha çok önem kazanan Hazar petroleri ve bulunduğu alan Birinci Dünya Savaşından sonra Sovyetlerin eline geçmesiyle dünyaya kapalı hale gelirken Sovyetlerin yıkılmasının ve 70 yıllık Sovyet sömürüsünün sona ermesinin ardından tekrar uluslararası aktörlerin ilgi alanına girmiş, Ortadoğu’ya alternatif olarak görülmeye başlanmıştır (Gökçe 2008: 177-179). 19. Yzyılın sonu 20. Yüzyılın başlarında dünya petrol üretiminin % 50’sini Azerbaycan karşılamıştır.

SSCB'nin dağılmasından sonra dünya petrol devleri ilgi alanlarını bölgeye çevirerek bölgenin ne kadarlık bir rezervi olduğu, bu rezervin ne kadarının ne kadar zamanda çıkabileceği ve hangi yollarla taşınmasının sağlanacağı hususlarını tartışmaya başlamışlardır. Azerbaycan ve Kazakistan'ın başını çektiği bölge ülkeleri ekonomik ve siyasi bağımsızlıklarını hızlandırmak için bölge petrolünün en kısa zamanda dünya piyasalarına taşınmasından yanayken petrol şirketleri karlılık hesapları yaparak 2020 yılından önce petrolün piyasalara çıkmasının fiyatları düşüreceği yönünde hesaplamalar yapmışlardır. Bu bağlamda petrol şirketleri ve bölgedeki hakimiyetlerini kaybetmek istemeyen Rusya-İran ikilisi ileri sürdükleri birtakım sebeplerle bölgeye yapılacak yatırımları yavaşlatmışlardır. Bölgenin enerji rezervinin iddia edildiği kadar fazla olmadığı, en büyük petrol bölgesi Tengiz'in petrolünün kalitesinin düşük olduğu, bölgenin hukuki statüsünün belirsizliği, bölgede sadece bir tane petrol arama platformu olması sebebiyle tüm şirketlerin ancak sıraya girerek bunu kullanabileceği, başka bir platformun getirilmesi istenirse bunun ancak Don-Volga Kanalı üzerinden getirilebileceği, Rusya'nın buna izin vermekte sıkıntı çıkaracağı, bölgenin açık denizlere doğrudan çıkışı olmaması sebebiyle yüksek maliyet gerektiren borular aracılığı ile petrolün taşınabileceği, Kafkasya'daki istikrarsızlık ortamı nedeniyle boru hatlarının inşaatının gecikeceği, bölge petrolünün ucuz Orta Doğu petrolü ile yarışmaması sebebiyle alıcı bulamayacağı iddiaları bu iki devletçe sık sık dile getirilmiştir. Ülkelerinin kalkınma sürecinin gecikmesini istemeyen bölge devletleri "erken petrol" kavramını geliştirmek suretiyle deneme amaçlı olarak fazla yatırım yapmadan Bakü-Supsa ve Bakü-Navorossisk boru hattı güzergahları üzerinden uluslararası piyasalara petrol ulaştırmışlardır. Sistemin sorunsuz çalıştığının tespitinden sonra ise Ana İhraç Boru Hattı kurulma süreci başlamıştır (Aydın 2013: 420).

"Yeni Basra Körfezi" gibi tanımlamalar da yapılan bölgenin ne kadarlık bir enerji rezervine sahip olduğu konusunda çeşitli kaynaklarda farklı rakamlara yer verildiği görülmektedir. Bunun nedeni olarak bölgenin geniş bir alana sahip olması, son yıllara kadar ciddi manada petrol, doğal gaz arama çalışmaları yapılmaması yanında bölgenin siyasi olarak ciddi bir değişim geçirmiş olması da etkilidir: Yeni kurulan devletler var olan kaynakların emvanter ve kullanımı konusunda bir bocalama yaşamışlardır. Bu sonucun oluşmasında ekonomilerinin arama işletme faaliyetlerini tek

başlarına yapabilmek için yeterli olmamasının, bölge petrol ve gazının eski teknolojilerle işletilip uluslararası piyasalara taşınmasının mümkün olmamasının da etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu çıkmazın aşılabilmesi için bölge dışı aktörlerin finansman desteği vermesi zorunlu hale gelmiştir. Yatırımcının bölgeye gelmesi için ise bölgede istikrarın sağlanması, güven ortamının oluşması da zaman almıştır. Petrol piyasalarındaki yükselmeler ise yabancı yatırımcının bölgeye ilgisinin artmasında olumlu bir belirleyici olmuştur (Laçiner 2006: 37-39). Rezerv miktarlarının farklılık göstermesindeki bir diğer neden de bölge devletleri ve bölge dışı aktörlerin çıkarlarının farklılık göstermesidir. Şöyle ki bölge devletleri daha büyük sözleşmeler imzalanması, daha çok yatırım yapılması için rezervleri olduğundan fazla gösterme, çokuluslu şirketler ise elde edecekleri karı artırmak için rezervleri olduğundan daha az gösterme eğilimindedirler.

1980'li yıllarda üretimde giderek azalmanın olduğu bölgede Post Sovyet Dönem 10'ar yıllık üç döneme ayrılarak değerlendirilebilir. Buna göre 1990-2000 arası ilk dönemde çok uluslu şirketler ve üretici devletler arasında sözleşmeler imzalanmış, üretim için alt yapı çalışmalarına başlanmıştır. 1995'ten itibaren üretim başlamış ve taşıma projelerinin aradaki artışı karşılması ile orantılı olarak üretimde de artış elde edilmiştir. Buna göre 1990-2000 arası dönem hazırlık, 2000-2010 arası dönem üretimde artış ve son olarak 2010-2020 arası dönem de üretimde patlama dönemi olarak değerlendirilebilir (Bilgin 2005, Aktaran: Koçgündüz 2009: 45-46).

Hazar Bölgesinde Azerbaycan'ın Azeri-Çırag-Güneşli (ACG), Kazakistan'ın Tengiz ve Kaşagan, Rusya'nın Korchagin ve Astrakhan, İran'ın Serdar Jangal ve Türkmenistan'ın Çeleken bölgelerinde petrol ve doğal gaz üretim faaliyetleri devam etmektedir. ACG ve Kaşagan sahaları zengin petrol rezervleriyle, Şahdeniz, Çeleken, Korchagin ve Astrakhan bölgeleri ise doğal gaz rezervleri ile ön plana çıkmaktadır. Türkmenistan ve Azerbaycan'ın rezervleri "offshore" olarak tabir edilen kıyıdan uzak alanlarda yer alırken, Rusya ve Kazakistan'ın rezervleri "onshore" olarak nitelendirilen kıyıya yakın bölgelerde yer almaktadır. Doğal gaz üretim alanlarından Türkmenistan'ın Çeleken, Azerbaycan'ın Şahdeniz alanları "offshore", Kazakistan'ın Tengiz, Rusya'nın

Astrakhan alanları “onshore” bölgede öne çıkan yerlerdir (Karagöl, Kızılkaya ve Kaya 2016: 10).

Doğalgaz rezervlerinin bölge ülkeleri bazında dağılımına bakıldığında ilk sırada 3 trilyon metreküp rezerv ile bölgede % 25’lik pay sahibi Rusya gelir. 2,9 trilyon metreküp ile Kazakistan ikinci sırada 1,4 trilyon metreküple Azerbaycan üçüncü sırada yer alır. Dünyanın en zengin doğal gaz rezervine sahip ülkeleri arasında yer alan İran ve Türkmenistan’ın bölgedeki rezervi ise düşüktür. 2014 yılı verileri incelendiğinde toplamda 17,5 trilyon metreküp doğal gaz rezervi ile dünya piyasalarında dördüncü sırada yer alan Türkmenistan’ın Hazar bölgesinde 536 milyon metreküp doğal gazı bulunmaktadır (Karagöl, Kızılkaya ve Kaya 2016: 10-11).

Tablo 1.1: Hazar havzası ülkeleri doğal gaz üretimi 2004-2014 (milyar m3)
(Harunoğulları, 2016: 407).

Ülkeler	2004	2006	2008	2010	2011	2012	2013	2014	Toplamdaki payı % (2014)
Azerbaycan	4.5	6.1	14.8	15.1	14.8	15.6	16.2	16.9	0.5
Kazakistan	12.3	13.0	16.9	15.9	17.5	18.4	18.6	19.3	0.6
Türkmenistan	52.8	60.4	66.1	42.4	59.5	62.3	62.3	69.3	2.0
Rusya	573.3	595.2	601.7	588.9	607.0	592.3	604.7	578.7	16.7
İran	96.4	111.5	132.4	152.4	159.9	166.6	164.0	172.6	5.0
Özbekistan	54.2	56.6	57.8	54.4	57.0	56.9	56.9	57.3	1.6
Toplam	793.5	842.8	889.7	869.1	915.7	912.1	922.7	914.1	26.4

İran ise sahip olduğu doğal gaz rezervi ile dünya genelinde ilk sırada yer alırken bölgede ise yalnızca 56.6 milyar metreküp doğal gaz rezervi bulunmaktadır. Bölgede yoğun doğal gaz üretimi yapan ülkeler Azerbaycan ve Kazakistan’dır. Kazakistan tarafından 2013 yılında 7 milyar metrekübü Tengiz Sahasında olmak üzere 8,6 milyar metreküp doğal gaz üretimi yapılırken Azerbaycan tarafından 2014’de ACG ve Şahdeniz alanlarında 16,9 milyar metreküp doğal gaz üretimi yapılmıştır. Bölgenin diğer ülkeleri olan Rusya ve Türkmenistan toplam doğal gaz üretimi içinde % 15’lik bir paya sahipken İran’ın bölgede doğal gaz üretimi bulunmamaktadır (Karagöl, Kızılkaya ve Kaya 2016: 10-11).

Tablo 1.2: Hazar havzası ülkeleri petrol üretimi 2004-2014 (bin varil/gün), (Harunoğulları, 2016: 406).

Ülkeler	2004	2006	2008	2010	2011	2012	2013	2014	Toplamdaki payı % (2014)
Azerbaycan	309	646	895	1023	919	872	877	848	1.0
Kazakistan	1248	1368	1485	1672	1684	1662	1720	1701	1.9
Türkmenistan	194	187	208	217	217	222	231	239	0.3
Rusya	9335	9818	9950	10366	10516	10640	10777	10838	12.7
İran	4201	4260	4396	4352	4373	3742	3525	3614	4.0
Özbekistan	138	114	102	78	77	68	68	67	0.1
Toplam	15 425	16 393	17 036	17 708	17 786	17 206	17 198	17 307	20

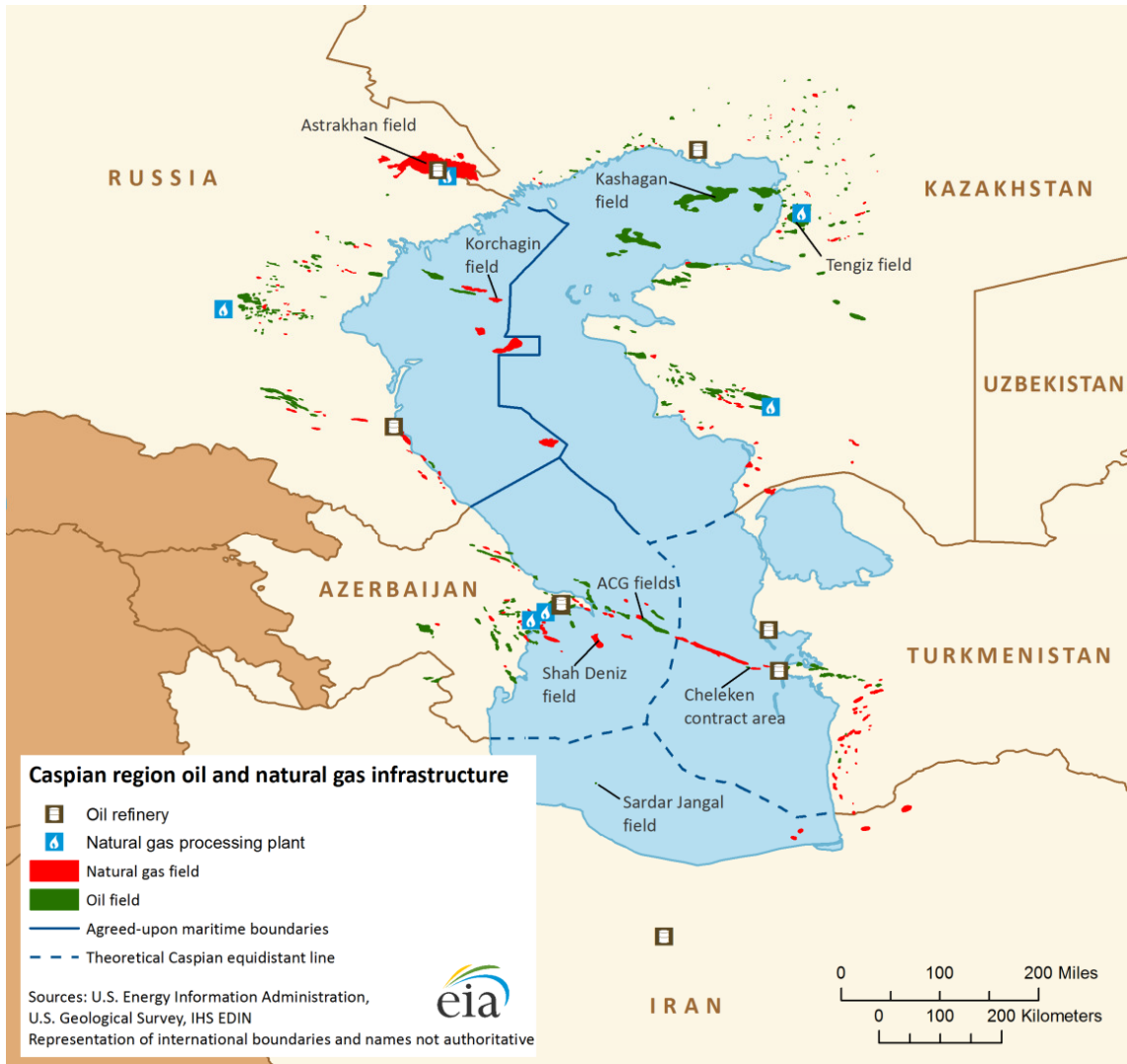
Hazar Bölgesindeki diğer stratejik enerji kaynağı olan petrolün en fazla bulunduğu ülke Kazakistan'dır. ABD Enerji Bilgi İdaresi Başkanlığı (U.S. Energy Information Administration) EIA 2012 verilerine göre bölgedeki 48,2 milyar varil petrolün yaklaşık % 65'ine denk gelen 31,2 milyar varillik kısmına Kazakistan ev sahipliği yaparken onu 8,5 milyar varille Azerbaycan ve 6,1 milyar varille Rusya takip etmektedir. Kazakistan'ın Tengiz ve Kaşagan Sahaları petrol rezervlerinin en yoğun olduğu bölgelerdir. Hazar bölgesinde 2013 yılında en fazla petrol üretimi 581 bin varille Tengiz Sahasında gerçekleştirilmiştir. Bölgede petrol üretiminin gerçekleştirildiği diğer alanlar Azerbaycan'ın ACG Sahası ve Türkmenistan'ın Hazar kıyısında bulunan sahaları olmuştur (Karagöl, Kızılkaya ve Kaya 2016: 12).

ABD Enerji Bilgi İdaresi Başkanlığı (U.S. Energy Information Administration) (EIA) 2013 değerlendirmesine göre Hazar havzasında kanıtlanmış ve muhtemel toplam 48 milyar varil petrol ile 8,26 trilyon m³ doğal gaz bulunmaktadır. Bu rezervlerin büyük bir kısmı Hazar Denizi diplerinde ya da kıyıya yakın yerde bulunmaktadır. Bahsedilen petrolün % 41'i yani 19,6 milyar varili ve doğal gazın % 36'sı yani 3 trilyon m³'lük kısmı Hazar Denizi altındadır. Hazar'ın kuzey kıyıları petrol bakımından güney kıyıları ise doğal gaz bakımından daha zengindir. Ayrıca petrolün % 35'lik kısmı olan 16,6 milyar varili ile doğal gazın % 45'ine denk gelen 3,7 trilyon m³'ü denizden içeri doğru 100 millik alanda özellikle Rusya'nın Kafkasya bölümünde bulunmaktadır. Kalan 12 milyar varil petrol ve 1,6 trilyon m³ doğal gaz daha iç bölümlerde özellikle Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan bölümlerinde yer almaktadır. Bölge son 10 yıllık süre içinde dünya petrol üretimindeki payını giderek artırmıştır. (Duman 2016: 18-19).

Tablo 1.3: Hazar Bölgesi petrol ve doğalgaz rezervleri (Karagöl, Kızılkaya ve Kaya 2016: 12).

Ülkeler	Doğalgaz			Petrol		
	Onshore	Offshore	Toplam	Onshore	Offshore	Toplam
	(Milyar M ³)	(Milyar M ³)	(Milyar M ³)	(Milyar Varil)	(Milyar Varil)	(Milyar Varil)
Azerbaycan	141	1.302	1.443	1,7	6,8	8,5
İran	28,3	28,3	56,6	-	0,5	0,5
Kazakistan	1.924	1.018	2.942	15,5	15,7	31,2
Rusya	2.688	396	3.084	4,5	1,6	6,1
Türkmenistan	283	254	537	0,8	1,1	1,9
Toplam	5.064	2.998	8.063	22,5	25,7	48,2

ABD Enerji Bilgi İdaresi Başkanlığı (U.S. Energy Information Administration) (EIA) 2015 yılı değerlendirmesine göre 2014 yılında dünya ispatlanmış petrol rezervlerinde 810,7 milyar varille Orta Doğu Bölgesi ilk sırada yer alırken onu ikinci sırada Latin Amerika izler. Avrasya 119 milyar varil, Rusya ise 87 milyar varil petrolle dünya sıralamasında önemli bir yere sahiptir (Harunoğulları 2017: 150).

Harita 1.2: Hazar'daki Enerji Kaynaklarının Durumu (Yaman ve Tarı, 2018).

Uluslararası ölçekte kuruluşlarca yapılmış olan değerlendirme ve tahminlere göre dünyadaki enerji ihtiyacı her geçen gün artmakta, buna karşılık enerji kaynakları ise tükenmektedir. Orta Doğu Bölgesinin sorunlu yapısı sebebiyle olası arz kesintilerine karşı alternatif arayışı, Kuzey Denizinin kaynaklarının ise tükenme tehlikesiyle karşı karşıya olması ve kaynak çıkarımının aşırı maliyetli olması sebebiyle uluslararası enerji arz güvenliği açısından Hazar bölgesi stratejik önem arz eder. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için bağımsızlığını kazanan bölge devletlerinin Rusya karşısında siyaseten ve hukuken eşit konuma gelmesi gerekir. Enerji kaynaklarından en iyi derecede istifade etmek ancak bu sayede mümkündür. Bunun gerçekleşebilmesi içinse en başta statü sorununun çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Zira mevcut ihraç hatlarının tamamına yakınının Rusya'dan geçmesi sayesinde Rusya'nın elde ettiği tekel

konum enerji kaynaklarının Avrupa ve Çin pazarlarına ulaşmasının önündeki engellerin başında gelmektedir (İşcan 2010: 65-67).

1.3.2. Balıkçılık

Hazar sahip olduğu zengin enerji kaynakları yanında zengin canlı florası ile de ön plana çıkmaktadır. Hazar farklı türdeki çok sayıda deniz canlısı yanında başlıcaları mersin, aluz, kardan, usturujen, kilika, alabalık, ördek, esbele, fil, tas, beyaz, sim, kefal, sardunya, sof ve kelime olmak üzere yaklaşık 101 çeşit balığa ev sahipliği yapmaktadır. Balıkların işlenmesi için kurulmuş olan fabrikalar ekonomiye önemli katkıda bulunmaktadır. Mevcut balık türleri arasında mersin balığı, içinde bulunan siyah havyar sebebiyle ayrı bir önem taşımaktadır. Havyar doğrudan tüketilebildiği gibi ilaç sektöründe de kullanılmaktadır. Havyar başlı başına bir lüks olmakla birlikte mersin balığı yumurtasından elde edilen beluga havyarı da denilen siyah havyar ciddi manada ekonomik değer ifade etmektedir. Beluga havyarının % 80'i ve dünya havyar üretiminin % 80'i Azerbaycan'dan sağlanmaktadır. İç piyasada siyah havyarın satışı 9 ton ile sınırlandırılmıştır. Kaçak avlanma ile elde edilen yasadışı havyarın kilosu bölgede 3-4 bin dolardan satılırken Avrupa'ya ulaşana kadar bu rakam 8-9 bin doları bulabilmektedir. Bir zamanlar dünya mersin balığının % 90'lık kısmına sahip olan Hazar'da bu oran son yıllarda % 35-40'lara kadar düşmüştür (Turkazmagazine 2018, <https://www.turkazmagazine.com/balik-ve-deniz-urunlerinin-zengin-ulkesi-azerbaycan/>, 15 Kasım 2018'de erişildi).

Mersin (mere) balığı ilk kez 1800'lü yıllarda Paris'te düzenlenen bir sergide Avrupa piyasalarıyla buluşmuştur. BM Gıda Tarım Örgütü verilerine göre dünyada toplamda 1984 yılında 26,5 ton olarak avlanan mersin balığı miktarı 1994'te 13,6 bin tona düşmüştür. Sovyetlerin dağılmasından sonra mersin balığı avında yarı yarıya bir düşüş görülmüştür. Hazar'da avlanan mersin balığı 1992'de 10,6 bin ton iken 1994'te 5,1 bin tona kadar düşmüştür. Verimliliğin en yüksek olduğu, dünya havyar üretiminin % 90'ının bu bölgeden çıkarıldığı zamanlarda havyar üretiminden 6 milyar dolar gelir elde edildiği düşünülürse bölge ekonomisi için havyar üretiminin ne kadar önemli, üretimdeki azalmanın da ekonomi için ne kadar kayıp olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

1938'den beri çevre kirliliğini göz ardı ederek devam eden petrol üretimi sebebiyle denizdeki canlı türleri de yok olma riski taşımaktadır (Bilgici 2005: 14).

Son yıllarda Hazar'da petrol ve doğal gaz üretimi bağlı kirlenme, kirli suların temiz suyla karışması, ağır metaller, denize dökülen nehirlerdeki kirlilik, yasadışı avlanma, Mersin balıklarının üreme yerlerinin azalması gibi nedenlere bağlı olarak Mersin balığı üretimini olumsuz etkilemiştir. Bu durum havyarın üretimini olumsuz etkilediği gibi zaten yüksek olan fiyatların daha da artmasına sebep olmuştur. Havyarın kilogramı 10 bin dolara kadar çıkabilmektedir. Hazar kıyısı devletleri Mersin balığı üretimini artırma konusunda çalışmalar yapmaktadırlar Hazar kıyısı ülkeleri tarafından her yıl toplamda 25 milyon Mersin balığı yavrusu yetiştirilmektedir (Turkazmagazine 2018, <https://www.turkazmagazine.com/balik-ve-deniz-urunlerinin-zengin-ulkesi-azerbaycan/>, 15 Kasım 2018'de erişildi).

Dünyadaki 25 bin balık çeşidinden sadece 27 sinin yumurtasından havyar üretimi yapılırken bu balıkların en kaliteliyelerinin Hazar'da bulunduğu belirtilmektedir. Mersin balığının avlanması ile ilgili Hazar kıyısındaki beş ülke tarafından ilk kez 2010 yılında 5 yıllık süre için getirilen yasaklama daha sonraki her yıl yeniden uzatılarak devam etmiştir. 2018 yılında yapılan toplantıda 2019 yılı sonuna kadar bu süre yeniden uzatılmıştır. Gürgan Eyaleti Denizcilik Kurumu verilerine göre bu balıkların 7 yıldan 17 yıla kadar koruma altında bulundurulması gerekmektedir. Nesli tükenmekte olan bu balıkların ancak araştırma inceleme amacıyla yakalanmasına izin verilmektedir (Vira Haber 2018, <https://www.virahaber.com/hazar-5lisi-mersin-baligini-korumaya-aldi-51130h.htm>, 5 Haziran 2019'da erişildi).

1.4. Hazar'daki Anlaşmazlıkların Nedenleri

Sovyetlerin dağılmasından sonraki süreçte yeni bağımsızlığını kazanan devletler kendi sınırları içinde bulunan azınlıkların durumu, Sovyet dönemi politikalarından miras kalan ekonomik problemler, Rusya'ya bağımlı olmadan tam bağımsızlık sağlayıp dünyaya entegre olma gibi meseleler için çözüm arayışına girerken başını ABD'nin

çektığı küresel güçler de bölgenin zengin enerji rezervlerinden pay kapma yarışına girmişlerdir. Bölge ülkeleri ve ABD, AB ülkeleri, Çin, Rusya, İran, Türkiye gibi ülkeler arasında karşılıklı menfaatler gereği işbirliğine dayalı projeler yürütülmüştür. Hazar bölgesinde var olan sorunlar; Hazar'ın statüsü ve boru hatları meselesi başta olmak üzere ulusal güvenliği doğrudan etkileyen terör kaçakçılık gibi sorunlar, kıyıdaş devletlerarasında tartışmalı yataklar sorunu, etnik çatışmalar, siyasi istikrarsızlıklar, otoriter yönetim, ekonomik nedenler, jeopolitik nedenler, güç ve çıkar mücadeleleri, çevre sorunları olarak sıralanabilir (Gökçe 2008: 180). Esasında tüm sorunlar birbiri ile irtibatlıdır. Sorunların uzun süre çözülememesinde bölge ülkelerinin çatışan çıkarları etkili olduğu gibi bölgesel ve küresel güçlerin bölge ülkelerinin iç meselesi olan sorunlara müdahale etmesinin de etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Hazar'daki anlaşmazlıklar bu bölümde genel olarak incelenmiştir. Hazar'ın statüsü konusu ise önemine binaen ayrı bir bölümde detaylı olarak incelenmiştir.

1.4.1. Siyasi İstikrarsızlık

SSCB'nin dağılmasından sonra bölgede kurulan devletlerde istikrarsızlık önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Demokrasi kültürünün tam olarak yerleşemediği, katılımcı demokrasinin sağlanamadığı, lider merkezli siyaset anlayışının hakim olduğu bir coğrafyada liderin ölümü ya da devrilmesi ile oluşabilecek boşluk, istikrarı tehdit eden bir unsur olarak karşımıza çıkar. Tam anlamıyla bir güven ortamı oluşmadığı için mevcut yasalara güvenerek bölgeye yatırım yapmak risklidir. İmzalanacak sözleşmeler daha çok siyasi yönetimde söz sahibi kişi ya da gruplara yakınlığa bağlı olarak yapılmaktadır. Siyasi tecrübe eksikliği, oturmuş yasal düzenlemeler ve devlet politikaları yerine liderlere bağlı şekillenen bir siyaset izlenmesi uzun vadeli çözümler elde edilmesini engellemiştir. Bölge ülkelerinde demokrasi bilincinin tam olarak yerleştiğini söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla siyasette halkın yapıcı rolü çok düşüktür. Güvenlik paranoyası içinde hareket eden ülkelerde yasal düzenlemelere güvenerek uzun vadeli yatırımlar yapmak yatırımcı ülkeler için tercih edilen bir durum değildir (Laçiner 2006: 69).Kazakistan devlet başkanı Nursultan Nazarbayev ve Türkmenistan devlet başkanı Saparmurat Niyazov SSCB yıkılmadan önce iktidara

gelmişlerdir. Komünist sistem döneminde iktidar olan bu liderler ülkede demokratik kazanımlara önem veren bir politika yerine kendi iktidarlarını koruma amaçlı bir politika izlemişlerdir. Demokrasiye geçmek için uygun ortam olmadığı gerekçesine sığınarak otoriter bir yönetim sergilemişlerdir. Lider odaklı bu ülkelerde liderlerin ölümüyle veya görevden ayrılmasıyla birlikte otoritede oluşan boşluk nedeniyle belirsizlikler hakim olmuştur. Azerbaycan'da ise Ebulfeyz Elçibey bu iki ülkeden farklı olarak bağımsızlık sırasında iktidarda olmayıp da sonradan iktidar olmuştur. Türkiye ve Batı yanlısı bir politika izlemesi sebebiyle Rusya'nın arkasında olduğu tahmin edilen bir darbeyle devrilmiştir. Hazar enerji kaynakları üzerindeki Rus hegemonyasını kaldırma amaçlı BTC onun döneminde şekillenmiştir. Yerine getirilen Aliyev Rusya ile dengeli politika izlemeyi tercih etmiştir. Ancak Yukarı Karabağ sorununda Rusya'dan yeterli destek alamaması sebebiyle Batı'ya yönelmiştir. Asrın Antlaşması³ Aliyev döneminde imzalanmıştır. İzlediği siyaset sebebiyle kendisine karşı bir darbe girişimi olmuşsa da başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Gökçe 2008: 183-184).

Hazar ülkelerinde siyasi istikrarsızlıklar yanında zaman zaman Batı yanlısı liderler ve Rus yanlısı liderler arasında da çekişmeler yaşanmıştır. Darbe ve çatışma ortamları ülkelerin sosyal ve ekonomik gelişmelerini olumsuz etkilediği gibi zengin enerji rezervlerine rağmen bunlardan yeterince istifade edilememesi sonucunu da beraberinde getirmiştir (Gökçe 2008: 184). Bölgenin jeopolitik önemi ve sahip olduğu enerji rezervleri sebebiyle globalleşen dünyada bu coğrafyada yaşanan istikrarsızlık ortamı ve güvenlik problemi sadece bölgeyi değil bulunduğu kıtayı hatta tüm dünyayı etkilemekteiler (Yaşar 2012: 80). Bununla birlikte son yıllarda Azerbaycan'ın izlediği güvenilir ve başarılı enerji stratejisi ve güvenilir ortak görünümü bölgeye yatırım yapacak yatırımcıların da uzun vadeli projeler oluşturmada etkili olmuştur.

³ Azerbaycan Milli Petrol Şirketi SOCAR ve Yabancı Petrol Şirketleri Konsorsiyumu FOCC arasında yapılan antlaşma Bakü'de 20 Eylül 1994'te imzalanmış, 12 Aralık 1994'te yürürlüğe girmiştir. Mega Proje kapsamında yedi ayrı ülkeden oluşan konsorsiyumun kurduğu Azerbeijan International Operatin Company (AIOC) tarafından işletilmesi kararlaştırılmıştır. Konsorsiyumda ABD kökenli üç şirket % 35 üzerinde pay alırken Rusya'nın payının % 10'larda kaldığı görülür. Bu durum bölgedeki Rus hakimiyetinin azaldığının buna karşılık İngiltere ve ABD başta olmak üzere Batı hakimiyetinin arttığının göstergesidir. Hazar'ın hukuki statü sorunu bu antlaşma ile gündeme gelmiştir. (Uslu 2006: 103)

1.4.2. Etnik Çatışmalar

Bölgede ortaya çıkan anlaşmazlıkların bir sebebi de etnik farklılıklardır. Komünizmin çökmesinin ardından bölge halkı geçmişlerine hiç olmadığı kadar sahip çıkmaya başlamıştır. Sovyetler döneminde baskılanan kültürel hayat bağımsızlık hareketlerini bu hareketler de etnik çatışmaları gündeme getirmiştir. Etnik çatışmaların iki ana sebebi bölge halkları arasında tarihten bu güne devam eden çekişme ortamı ve SSCB'nin uyguladığı “böl yönet” politikasıdır. Bölge halkları arasında geçmişten gelen lider olma yarışı söz konusuysen Sovyetlerin bölgeye hakim olduğu dönemde halklar arasındaki çizgiler daha da belirginleşmiştir. Halklar arasına yapay sınırlar çizilmek suretiyle bölgede farklı cumhuriyetler oluşturulmuştur. Her bir cumhuriyete de farklı milli kimliklere sahip oldukları bilinci empoze edilmeye çalışılmıştır. Zorunlu göçlerle bu politika desteklenmiştir. Sovyetlerin dağılmasından sonra ortaya çıkan özgürlük ortamında da milliyetçilik hareketleri güçlenmiştir. Karmaşık bir etnik yapıya sahip olan bölgede çatışmaların yaşanması kaçınılmaz olmuştur (Yasa 2008, <http://www.bilgesam.org/incele/1000/-kuzey-kafkasyadaki-etnik-kompozisyon-ve-catis-malar/#.XRj580k8Vvx>, 30 Haziran 2019'da erişildi).

Bölgenin enerji kaynakları bakımından zengin olması var olan çatışma ortamının bölgede güç sahibi olmak isteyen dış unsurlar tarafından da körüklenmesine, canlı tutulmasına sebep olmuştur. Her ne kadar bu mevcut ortam komünist Sovyet rejiminin bir ürünü olsa da günümüzde Rusya da aynı etnik sorunlarla uğraşmak durumunda kalmıştır. Rusya'nın enerji nakil hatlarının geçtiği Çeçenistan ve Abhazya'daki sorunlar Rusya'nın bölgedeki enerji mücadelesindeki gücünü zayıflatan unsurlar olmuştur (Gökçe 2008: 180-181).

Azerbaycan için de etnik ayrılıkçı hareketler istikrarı tehdit eden bir unsurdur. Dağlık Karabağ bölgesinin Rusların yardımıyla Ermeniler tarafından işgaliyle, binlerce sivilin ölümüyle sonuçlanan katliamlar yaşanmıştır. Uluslararası hukukun egemen ilkelerinden olan “toprak bütünlüğü” ilkesi ve “egemen devlet hakları” saldırgan etnik ayrılıkçı hareketler ile ihlal edilmiştir. Ayrılıkçı hareketler militarist rejimlerle desteklenmiş, ülkelerin de desteğiyle ciddi boyutlara ulaşmıştır. Ermenistan'ın

yayılmacı, işgalci ve saldırgan politikalarının bir sonucu olarak Azerbaycan halkına etnik temizlik ve soykırım uygulanmıştır. Uluslararası toplumların da görmezden gelmeye ve örtülü kabule dayalı, taraflı politikalarıyla sorun daha da derinleşmiştir (Hasanov 2016: 147-150).

Bölgede bulunan diğer bir ayrılıkçı hareket de Rusya desteğiyle Kuzey Azerbaycan'da faaliyette bulunan Sadval örgütü mensubu Lezgilerdir. Rusya ve Ermenistan tarafından desteklenen örgüt, halkının yaşadığı bölgenin Azerbaycan'dan koparılarak Rusya'ya bağlanması için eylemler yapmıştır (Gökçe 2008: 181).

Etnik sorunlar bölgede yer alan devletlerin neredeyse tamamı için bir sorun teşkil eder. Kazakistan'ın kuzeyinde de Rus nüfusun çoğunluğu teşkil etmesi istikrarı tehdit eden bir unsur olmuştur. Bölgedeki Rus nüfusun Rusya tarafından bir baskılama aracı olarak kullanılması ihtimaline karşı Kazakistan başkanı Nazarbayev tarafından pek çok alanda Rusya ile uyumlu politikalar izlenmiştir. Güneyde İran'ın nüfusunun beşte birinin Azerilerden oluşması Azerbaycan ile komşu olan İran için bir tehdit unsuru olmuştur. Ekonomik açıdan hızla büyüyen, küresel güçler için ciddi bir rakip haline dönüşen Çin için de Doğu Türkistan'daki Müslüman ve Türk nüfus sorun teşkil etmektedir (Gökçe 2008: 181-182).

1.4.3. Hazar'ın Güvenliği

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ülkeler arasındaki savaşlar ve toplumlar arasındaki çekişmelerin bitmesi bir yana bölgesel çatışmalarda etnik, dini, mili ve diğer nedenlerden dolayı ciddi bir artış gözlenmiştir. Görünürde bölgesel gibi duran çatışmaların arkasında yabancı devletlerin olması sorunların aslında çoğu zaman daha geniş boyutlu olduğunu göstermektedir. Bölgesel kaynaklı bir çatışma ortamı sonuçları itibarıyla bazen tüm dünyanın güvenlik ortamını olumsuz etkileyebilmektedir. Uluslararası güvenliğin temelini teşkil eden "Toprak bütünlüğü ve uluslararası sınırların dokunulmazlığı ilkesi" Dağlık Karabağ meselesinde Ermenistan tarafından Azerbaycan'a karşı sergilenen askeri saldırganlık ve işgal hareketi ile ciddi bir şekilde ihlal edilmiştir (Hasanov 2016a: 14-15).

SSCB'nin dağılmasından sonra kendini doğal mirasçı olarak gören Rusya bölgede etkinlik kurmak isteyen pek çok uluslararası aktörle karşı karşıya gelmiştir. Diğer tarafta ise ekonomik, sosyal, hukuki anlamda tam bağımsızlık mücadelesi veren bölge devletleri bulunmaktadır. Bölge ülkelerinin kendi içyapılarından kaynaklı sebeplere çıkar odaklı hareket eden uluslararası güçlerin ve yabancı devletlerin kışkırtmalarının da eklenmesiyle bölgede çatışma hali ve güvenlik sorunu baş göstermiştir. Güvenlikte zafiyet olan alanlarda terör, uyuşturucu, kaçakçılık gibi yasadışı faaliyetlerin baş göstermesi de daha kolay olacağından bölge bu tehditlere açık hale gelmiştir. Etnik farklılıklar ve radikal dini oluşumlar da bölge güvenliğini tehdit eden diğer unsurlar olarak sıralanabilir. Bölge tarihi devletlerarasında işbirliğinin zayıf olmasından kaynaklanan acı tecrübelerle doludur.

Uluslararası toplumun güvenlik sorununun aşılabilmesi ile terörizmle verilen başarılı mücadele arasında doğrudan bir ilişki vardır. Terörle mücadelenin gerçek manada başarılı olabilmesi için ise uluslararası düzeyde işbirliği zorunludur. Hazar'da hukuki rejimin uzun süre belirlenememesi ve işbirliği mekanizmasının tam olarak oturmaması, terörün kıyıdaş devletleri tehdit eden bir sorun olmasında etkili olmuştur. Bu durum bölgede silah ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi yasadışı faaliyetlerin varlığına da zemin oluşturmuştur (Gökçe 2008: 182).

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra dünya genelinde sınır toprak sorunları, kitle imha silahlarının yaygınlaşması tehlikesi, dini ve etnik aşırılıkçılık, örgütlü suçlar, terör gibi tehditlerin sayısının artmasına uygun bir ortam oluşmuştur. Tüm bu tehditlere karşı daha etkin bir mücadele verilebilmesi için dünyanın önde gelen ülkeleri nezdinde örgütlenmiş BM, NATO, Varşova Paktı, AGİT gibi uluslararası örgütlerin mükemmelleştirilmesi yönünde kararlar alınmıştır. Avrupa'da güvenlik ve işbirliği ile ilgili olarak örgütlenme süreci AGİT Paris Şartıyla başlamış, 1992'de Helsinki, 1994'de Budapeşte, 1996 Lizbon ve 1999 İstanbul Zirvesiyle devam etmiştir. Bu zirvede oluşturulan belgelerle yeni düzenlemeler getirilmiştir. AGİT belgelerinin çoğu uluslararası antlaşma niteliği taşımadığı için devletlere hukuki sorumluluk yüklemeyi, siyasi sorumluluk yüklemekten öteye geçemezler. Bununla birlikte muhteva olarak uluslararası hukuka kaynaklık etmeleri bakımından önemlidirler (Hasanov 2016a: 15-

16). Güvenlik ve işbirliği konusunda uluslararası düzeyde meydana getirilen oluşumlar ve yapılan düzenlemelerin bölgesel güvenliğin sağlanmasında yadsınamaz bir rolü vardır.

Hazar Denizi'nin Güvenliği Alanında İşbirliği Hakkında Antlaşma, 2003 tarihli Hazar Denizi'nin Deniz Çevresinin Korunması Hakkında Çerçeve Sözleşme'den sonra bütün kıyıdaşların taraf olduğu ikinci uluslararası antlaşmadır. Antlaşma Üçüncü Zirve Toplantısının yapıldığı Bakü'de 18 Kasım 2010 tarihinde imzalanmış ve devlet başkanlarının onayıyla yürürlüğe girmiştir. Taraflar antlaşmanın başlangıç bölümünde egemenlik, bağımsızlık, ülke bütünlüğü, sınırların dokunulmazlığı, birbirlerinin içişlerine karışmama, kuvvet kullanmama veya kuvvet kullanmakla tehdit etmeme ve işbirliği içinde hareket etme ilkeleri başta olmak üzere BM Antlaşmasında belirtilen ilkelere ve uluslararası hukuk kurallarına dayandıklarını belirtmişlerdir. Taraflar bölgesel güvenlik ve istikrara katkı sağlamaya ve işbirliği içinde olmaya hazır olduklarını belirterek Hazar Denizi'ni "Barış, istikrar ve iyi komşuluk denizi" ilan etmişlerdir. Antlaşmanın 2. maddesinde tarafların terör, kaçakçılık, örgütlü suçlar, insan ticareti ve yasadışı göç, uyuşturucu ticareti, kara paranın aklanması, deniz haydutluğu, kaçak avcılık başta olmak üzere çok sayıda sorunla mücadelede işbirliği yapacakları hususu düzenlenmiştir. Antlaşmanın 4. maddesinde antlaşmanın güvenlik alanında genel bir uzlaşma metni niteliğinde olmasından bahisle tarafların işbirliği hususunda protokoller düzenleyebilecekleri, diğer devletlerin çıkarına aykırı olmamak kaydıyla ikili ya da daha çok taraflı antlaşmalar yapabilecekleri hususları da düzenlenmiştir. Antlaşmanın 2. Maddesinin son fıkrasında yer alan "Antlaşmanın hiçbir hükmü Hazar Denizi'nin hukuki statüsünü önceden belirleyen bir iddia olarak ileri sürülemez" hükmünden bahisle statü sorununun bu antlaşmaya da yansadığını söylemek mümkündür (Poyraz 2011: 48).

1.4.4. Ekonomik Nedenler

Bölgenin yeni kurulan devletlerinin ekonomileri Sovyet döneminde birbirlerine ve Rusya'ya bağımlı olacak şekilde dizayn edilmiştir. Şöyle ki hiç bir devlet bir ürünün üretiminde hammaddeden başlayarak ana maddeye kadar gidecek bir üretim yapma

olanağına sahip olmamıştır. SSCB'nin ardılı olan devletler komünist sistemden serbest pazar ekonomisi ve demokrasi kültürüne geçiş süreci yaşamışlardır. Bu süreçte enerji kaynakları üzerinden elde edilen milli gelirden yoksul halk yeterince yararlanamamıştır (Caşın 2012, https://www.academia.edu/4785640/Türk_Dış_Politikası_Açısından_Kafkasya_ve_Orta_Asy, 20 Nisan 2019'da erişildi).

Halk kitleleri arasında gelir dağılımının adaletli bir şekilde tesis edilemediği görülmektedir. Bağımsızlığını kazanan devletlerin ekonomik olarak zorlandıkları ilk husus yeterli sermaye birikimlerinin olmaması ve üretim işletim faaliyetlerini gerçekleştirmede kullanılacak teknolojik altyapının yetersiz olmasıdır. Bir diğer husus ise yatırım yapacak şirketler için uluslararası hukukun öngördüğü teminatların komünist dönemden kalma bürokratik engellere takılı kalması ve yeterli güven ortamının olmamasıdır (Caşın 2012, https://www.academia.edu/4785640/Türk_Dış_Politikası_Açısından_Kafkasya_ve_Orta_Asy, 20 Nisan 2019'da erişildi).

Bölge ülkelerinin ekonomik imkansızlıkları, bölgede arama geliştirme faaliyetinde bulunma ve yeni nakil hatları oluşturmalarının önünde bir engel oluşturmuştur. Bu sebeple Türkmenistan, Rusya üzerinden rezervleri taşıma durumunda kalmıştır. İran ile de aralarında 140 kilometrelik bir boru hattı bulunmakla beraber kapasitesinin az olması ve İran'a uygulanan ambargo nedeni ile tercih edilmemiştir. Bu durum beraberinde Türkmenistan'ın ekonomi, siyaset ve güvenlik konularında Rusya'ya bağımlı olmaları sonucunu getirmiştir. 1993 ve 1998 yıllarında Rusya'da yaşanan ekonomik kriz, bölge ülkelerini de olumsuz etkilemiştir. Rusya Türkmenistan'dan dünya piyasalarının çok altında aldığı doğal gazı yüksek fiyatlarla Avrupaya satmıştır. Buna bağlı olarak Türkmenistan ise enerji kaynaklarından olması gerekenden çok daha az gelir elde etmiştir. Bu durum Çin'in bölge kaynaklarına yönelmesi ve ulaşımı sağlayacak boru hatları inşa etmeye başlamasıyla birlikte değişmiştir. Buna ilave olarak Türkmenistan'ın enerjinin ihracı ile ilgili yeni imkanlar arayışına girmesi, küresel aktörleri ve uluslararası enerji şirketlerini bölgeye çekme çabası içinde olması ülkeyi Rusya'ya bağımlı olmaktan kurtarmış, ekonomisini olumlu etkilemiştir. Türkmenistan özelinde görüldüğü üzere bölge ülkelerinin ekonomileri büyük ölçüde enerjiye bağımlı olduğu için enerji kaynaklarından en üst seviyede istifade etmek büyük önem taşır. Uygulamaya konulan boru hattı projeleri ile de

bölgenin ekonomik kalkınması önündeki Rusya'ya bağımlılık durumu büyük ölçüde aşılmıştır (Sarı 2016: 154-169).

Bölgede gündelik ekonomide karaborsacılık, ülke ekonomisinde ise rüşvet, yolsuzluk, partizanlık faaliyetlerinin, bürokrasideki ağır aksak işleyişin SSCB döneminden cumhuriyetlere miras olarak kaldığı görülmektedir. Ekonomi borçlanma, dış yardım ve yabancı yatırımlara aşırı bağlıdır. Bölge ekonomisi ağırlıklı olarak enerji kaynakları üzerinedir. Enerji kaynaklarının üretim ve taşınması sırasında kurallara uyulmaması çevre sorunlarını da beraberinde getirmiştir (Caşın 2012, https://www.academia.edu/4785640/Türk_Dış_Politikası_Açısından_Kafkasya_ve_Orta_Asya, 20 Nisan 2019'da erişildi).

1.4.5. Çevrenin Kirlenmesi

Hazar Denizi, kıyılarında yürütülen sanayi faaliyetleri, petrol ve doğal gaz arama çalışmaları ve kendisine dökülen çok sayıda kirlenmiş nehrin de etkisiyle son derece kirlenmiştir. Suların yükselmesi sonrası kıyı bölgelerinin sular altında kalması da ciddi bir çevresel sorun teşkil etmektedir. 123 çeşit ve 2 milyon 900 bin ton balık rezervi içinde mersin balığı ve ondan elde edilen siyah havyar stratejik ve ekonomik açıdan ayrı bir önem arz eder. Son yıllarda denizin kirlenmesi sonucu suyun biyokimyasal özelliğinin değişmesi, denize bırakılan balık yumurtasının azalması ve kaçak avlanmanın artmasıyla birlikte balık ve havyar rezervinde ciddi oranda düşüş yaşanmıştır (Hasanov 2016a: 261).

1992'de Rusya Hazar'daki kirliliğın en büyük nedeninin Volga nehri olduğunu belirterek Volga ve Terek Nehri havzalarının bulunduğu bölgeyi "çevresel felaket bölgesi" ilan etmiştir. Bu tehdide karşı özel önlemler içeren programlar hazırlamıştır. Hazar'ın kirlenmesinde diğer etkenler petrol tankerleri ve feribotların diğer denizlerden getirdikleri suyu Hazar'a boşaltarak yabancı mikroorganizmaların, biyolojik rezervin yapısını değiştirmeleri ve petrol atıklarının suya bırakılması olarak sıralanabilir (Hasanov 2016a: 262).

Rusya, Hazar'ın altından boru hatları geçirilmesine ekosistemin zarar göreceğini bahane ederek karşı çıkmaktadır. Ancak Rusya'nın bu karşı çıkışının altındaki asıl neden Hazar'ın uluslararası denizciliğe açılmasını istemeyişine dayanmaktadır. Rusya'nın bu karşı çıkışının temel sebebi kendi çıkarlarının zedeleneceği düşüncesidir. Zira Hazar, Sovyet kontrolündeyken dünyada çevre kirliliğinin en tehlikeli boyutlara ulaştığı bölge olmuştur. Abşeron Yarımadası ve Hazar Denizi'nde ciddi su ve hava kirliliği yaşanmıştır. Volga üzerinde hidroelektrik barajlarının yapımı, Sovyet çiftliklerinde kontrolsüz kullanılan böcek zehirlerinin oluşturduğu kirlilik, Hazar'ın ekolojisini olumsuz etkilemiştir. Volga, Ural, Kama nehri havzalarında yürütülen radyoaktif ve kimyasal denemeler sebebiyle de Hazar ciddi ölçüde kirlenmiştir. Çevre bilinci konusunda geçmişte olumsuz uygulamalara sahip olan Rusya'nın günümüzdeki karşı çıkışları manidardır (Aras 2001: 186).

Bağımsızlık öncesi dönemde yürütülen petrol arama çalışmaları sırasında çevre temizliğine gereken önem verilmemiş olması sebebiyle Bakü ve Sumgayıt'ı da kapsayan Abşeron Yarımadasının bulunduğu alan başta olmak üzere Azerbaycan ciddi çevre sorunlarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Abşeron Yarımadasında 10,600 hektarlık kısmı petrol ve petrol sanayisi atıkları ile olmak üzere toplamda 33,000 hektarlık kirlenmiş alan bulunmaktadır. Yine aynı bölgede yeraltı suları ve atık sularla kirlenmiş 3,325 hektarlık bir alanı kaplayan 200 civarında göl ve gölet mevcuttur (Hasanov 2016a: 255-258).

Azerbaycan bölge ülkeleri içinde çevrenin korunması ve çevre sorunlarının çözümü konusunda en etkin politika izleyen ülkelerden biridir. Çevre kirliliğinin temizlenmesi ile ilgili olarak büyük ve kapsamlı projeler yapılmış, petrol ve doğal gaz üretimi sırasında diğer sanayi kollarında yapılan üretimlerde çevreye uyumlu yüksek güvenli teknoloji kullanılmıştır. 2006-2010 yılları arasında "Azerbaycan Cumhuriyetinde Çevrenin İyileştirilmesine Yönelik Kompleks Önlemler" doğrultusunda Abşeron Yarımadası ve diğer yerlerde petrol ile kirlenmiş bölgelerin arındırılması konusunda birçok faaliyette bulunulmuştur. "Hazar Denizi'nin Kirlenmeye Karşı Korunmasına Yönelik Bazı Önlemler hakkındaki Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri" ve "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Biyolojik Çeşitliliğin muhafazası ve

Dayanıklı Kullanımı Hakkında Ulusal Strateji ve Faaliyet Programı” kapsamında Abşeron bölgesinde yürütülen çalışmalarla bataklık ve kirli su birikintilerinin çoğu kurutulmuştur. Aynı bölgede modüler su arıtma cihazlarından oluşan 16 tesis kurulmuştur. Bu tesisler sayesinde günlük 6000 metreküpten fazla atık suyun arındırılmadan denize dökülmesinin önüne geçilmiştir (Hasanov 2016a: 259-263).

Hazar’da Mersin balığı rezervi her geçen gün azalmaktadır. Bir ton havyarın bir ton petrolden yirmi bin defa daha pahalı olması hususu da göz önünde bulundurulduğunda Hazar’ın eko-sisteminin ve biyolojik varlığının korunmasının ne kadar önemli olduğu daha da iyi anlaşılır. Bölgede bağımsızlık öncesi SSCB döneminde çevre konusunda hiçbir tedbir alınmamış olmasına rağmen Rusya ve İran’ın, Azerbaycan’ı petrol ve doğal gazın batıya transferinde Hazar’ın ekolojik yapısını koruma konusunda hassasiyet göstermemekle suçlamaları manidardır. Rusya ve İran, Hazar’dan geçecek petrol ve doğal gaz boru hatlarına sıcak bakmamaktadır. Hazar’da çevre ile ilgili sorunların çözümü için statü ve boru hatları oyunundan arındırılmış tüm bölge ülkelerinin çıkarlarına hizmet edecek çalışma ve düzenlemelere ihtiyaç vardır (Oğan 2001: 178-179)

Volga nehri ile Hazar’a aktarılan 140 milyon ton atık, atmosfer kirliliği, endüstriyel atıklardan kaynaklanan kirlilik, içilebilir su kaynaklarında yaşanan sıkıntılar bütün olarak değerlendirildiğinde bölge ülkelerinin kalkınma hamlelerini gerçekleştirme süreçlerinde Hazar’daki ekosistemi koruma zorunluluğu içinde olmaları kaçınılmazdır. Bu kapsamda 1998’de Hazar’a kıyıdaş devletler tarafından uygulamaya konan Hazar Çevre Programı ile kıyıdaş beş ülkenin bağımsızlık sonrası süreçte ekonomik kalkınması ve çevrenin korunması amaçlanmıştır. Kıyıdaş devletlerin tamamının taraf olduğu ilk uluslararası antlaşma bu amaç doğrultusunda imzalanmış olan 2003 tarihli Hazar Denizi’nin Deniz Çevresinin Korunması Hakkında Çerçeve Sözleşme’dir. Sözleşme 2006 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sonrasında detaylı düzenlemeleri içeren protokoller de imzalanmıştır. Sözleşmede taraflara kirliliğin önlenmesi ve deniz çevresinin korunması, deniz kaynaklarından yararlanırken denize zarar verilmemesi ve sözleşmenin amacını gerçekleştirmek için tarafların kendi aralarında ve uluslararası örgütlerle işbirliği içinde olması hususu düzenlenmiştir. Sözleşmede “kirleten öder

ilkesi”, “ihtiyat ilkesi” gibi çevre hukuku ile ilgili uluslararası ilkelere yer verilmiştir. Hazar’da su seviyesinin değişmesi sorunu ile ilgili olarak gereken çalışmaların yapılması hususunda taraflara işbirliği içinde hareket etme yükümlülüğü de yüklenmiştir (Poyraz 2011: 46-47). Hazar’da su seviyesinin zaman içinde artması ve petrol rafinerilerinin sayısındaki artış nedeniyle çevre kirliliği bölge ülkeleri açısından ciddi boyutlara ulaşmıştır. 2000 ve 2007 yıllarında fok balıklarının toplu olarak ölmesi, petrol şirketlerinin çevreye duyarsızca bıraktığı zehirli atıklara bağlanmıştır (Nogayeva 2018, <https://www.sde.org.tr/genel/sd-analiz-hazar-jeopolitigi-tamam-mi-devam-mi-kazakistandan-bir-bakis-analizi-6797>, 8 Ekim 2018’de erişildi).

1.4.6. Tartışmalı Yataklar Sorunu

Hazar’da her kıyıdaş devletin kendi ulusal sektöründe gördüğü petrol ve doğal gaz yataklarına milli ismini vermesinden kaynaklı olarak bir sorun yaşanmaktadır. Tartışma konusu alanlardan biri Azerbaycan’ın “Kepez” Türkmenistan’ın “Serdar” olarak isimlendirdiği zengin petrol yataklarının bulunduğu bölgedir. Diğer tartışmalı alanlar “Azeri” ve “Çırag” yataklarıdır. Türkmenistan’ın Azerbaycan’ın 1994’te imzaladığı Asrın Antlaşması kapsamında bulunan “Azeri” yatağına “Hazar”, “Çırag” yatağına ise “Osman” gibi Türkmençe isimler vermesi iki devlet arasında krize neden olmuştur. İran ve Azerbaycan arasında gerilime neden olan bir diğer tartışmalı yatak ise “Şerg-Alov-Araz” yataklarıdır. Bu bölgeye Türkmenistan “Altın Hasır”, İran ise “Elbruz” ismini vermiştir (Ercan 2015: 49).

Devletlerin egemenlik alanlarının belirlenmesi için sınır çizgilerinin belirlenmesi zorunludur. Kesin sınırların belirlenmemesi ülkeler arasında duruma göre silah kullanılmasına dahi götüren çatışma ortamlarına sebep olabilmektedir. Hazar’ın statüsünün tespit edilmiş olmasına bağlı olarak bu sorunlar da çözüme kavuşabilir (Ercan 2015: 49)

Azerbaycan-Türkmenistan arasında yaşanan gerginlikte tartışmaya neden olan sahalar, ulusal sektörleri birbirinden ayıran hat üzerinde bulunmaktadır. Petrol ve doğal

gaz rezervleri açısından oldukça zengindir. Ülkelerin bu bölgelerde hak iddia etmesinin altında ekonomoik sebepler yanında siyasi sebepler de etkili olabilmektedir. Bunun yanında iki ülke aarsındaki krizler de siyasi gerginliğe sebep olabilmektedir (Ercan 2015: 50)

Azerbaycan-İran gerginliğinin sebebi de Azerbayca’ a ait bir araştırma gemisinin Azerbaycan sektöründe bulunan “Alov” yatağında araştırma yapması sırasında İran’ a ait savaş uçaklarınca taciz edilmesidir. İran’ a ait svaş uçakları Azerbaycan sınırını 40 km ihlal ederek ruhsatlı bir şekilde arama yapan gemilerin faaliyetine engel olmuştur. Bu durum iki ülke arasında ciddi manada siyasi krize sebep olmuştur. İran uyguladığı askeri ve poltik baskı sonucu amacına bir ölçüde ulaşmıştır. Zira bölgede faaliyette bulunan petrol şirketleri çalışmalarını durdurmuştur. İran, Azerbaycan’ ın petrol politikalarını ve Batılı güçleri bölgeye çekmesini çeşitli platformlarda dile getirdiği düşünülürse bu eylemlerinin sebebi de daha rahat anlaşılabilir. Çok sayıda devlet tarafından İran’ ın uluslararası hukuku ihlal eden bu saldırgan tutumu kınanmıştır (Ercan 2015: 55-57)

Tablo 1.4: Hazarda tartışmalı yatakların ülkelerce adlandırılması (Ercan 2015: 50).

Kepez	Serdar	-	Promejutocnoe
Şerg-Alov-Araz	Altın Asır	Elbruz	-
Azeri	Hazar	-	Kaveroçkin
Çırağ	Osman	-	26 Bakü Komisarı

II. BÖLÜM

2. HUKUKİ STATÜ SORUNU

Hazar 1991 de SSCB'nin dağılmasından önce İran–Sovyet ortak denizi görünümündeyken, bu tarihten sonra kıyıdaş beş devlete sahip hale gelmiştir. Jeopolitik durumu ciddi ölçüde değişen bölgenin statüsü konusundaki tartışma da bu tarihten sonra başlamıştır (Abilov 2013: 47).

Hazar'da bir statü sorununun varoluş sebebi esasında bölgedeki enerji kaynaklarının nasıl paylaşılacağı kimin tarafından işletileceği ve hangi ulaşım yolları aracılığı ile taşımacılığının yapılacağı meselesine dayanmaktadır. İran ile Çarlık Rusya'sı ve sonrasında SSCB arasında ikili antlaşmalar imzalanmışsa da bu antlaşmalarda statü konusuna ilişkin bir düzenleme getirilmemiş, daha çok denizcilik alanında düzenlemeler yapılmıştır Bu durum statü sorununu ortaya çıkaran nedenlerden biridir. Bu ikili antlaşmalar her ne kadar işbirliği esası üzerine kurulmuşsa da SSCB gerek askeri gerekse denizcilik alanında üstünlüğe sahip olmuştur (İşcan 2010: 67).

Ortaya çıkan yeni durumda mevcut antlaşmaların taraflarından biri ortadan kalkmış, Hazar'a kıyıdaş beş devlet ortaya çıkmıştır. Bu ülkeler SSCB'nin halefi konumunda olan Rusya, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan ve diğer kıyıdaş devlet İran'dır. Bu da statü sorununu ortaya çıkaran nedenler arasındadır. Rusya yeni ortaya çıkan bu devletler üzerindeki nüfuzunu kaybetmeme, enerji rezervlerinin işletilmesi hususunda bölge ülkelerini kontrol altında bulundurma ve bölge dışı aktörlerin bölgede yayılmacı politika izlemesinin önünü alma gayretindedir. Petrol ve doğalgaz rezervlerinin büyük bir kısmı Azerbaycan ve Kazakistan'da bulunmaktadır. Ayrıca gelişen teknolojik imkanlarla birlikte var olan enerji rezervlerine yenileri eklenmiş ve Hazar'ın stratejik önemi artmış olup bu durum statü sorununu da daha önemli hale

getirmiştir. Mevcut durumda Rusya ve İran'ın çıkar dengeleri de değişmiştir. Geleneksel statü bu ülkelerin politik ve ekonomik çıkarlarına yeterince hizmet edememektedir. Bu da statü sorununun ortaya çıkmasında etkili nedenler arasındadır. Yeni kurulan cumhuriyetler uluslararası sulara doğrudan bağlantısı bulunmayan bir konumda bulunmaktadır. Bağımsızlıklarını pekiştirmek, ekonomik ve sosyal refah seviyelerini artırmak amacıyla var olan enerji rezervlerini uluslararası piyasa taşımak isteyen bu ülkeler açısından enerji nakil hatlarının, geçeceği güzergahlara doğrudan yapacağı etki de statü meselesinin önemini artırmaktadır.

Yeni kurulan cumhuriyetler Rusya'ya göre daha zengin petrol ve doğalgaz rezervine sahiptir. Rusya'nın hem bu kaynaklara ihtiyacı bulunması hem de bölge ülkeleri üzerinde nüfuzunu korumak istemesi sebebi ile statü meselesi bir sorun haline gelmiştir. İran ise enerji rezervi olarak dünyanın en zengin bölgelerinden biri olduğu için Hazar enerji kaynaklarına sahip olma saikinden ziyade ABD'nin kendisini bölgeden dışlama çabasına karşı bölgede nüfuz kurma çabasıdadır. İran ve Rusya kaynaklı bu durum sorunun çözümünü zorlaştırmaktadır (Gökçe 2008: 184).

Sovyetlerin yıkılması sonrası bağımsızlığını kazanan Azerbaycan ve Kazakistan hükümetleri “açık kapılar ve ekonomik reformlar” politikası uygulamışlardır. Zengin rezervleri işletebilecek teknoloji ve ekonomik altyapıya sahip olmadıklarından mevcut alanların işletilmesi için Asya ve Avrupa'da bulunan şirketlerle çok sayıda antlaşma imzalamışlardır. Bölgenin önemli petrol ve doğal gaz rafinerileri, ABD başta olmak üzere İngiltere, Fransa, İtalya ve Hollanda'ya ait şirketler ve uluslararası konsorsiyumlar tarafından işletilmektedir. Türkmenistan'dan en fazla gaz alan ülke olan Çin ise enerji nakil hatlarını geliştirme gayretindedir. Bu doğrultuda Çin devlet şirketi CNPC yetkilileri tarafından TANAP (Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi), Nabucco, TAPI (Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan) ve Trans Hazar Boru Hattının uygulanması durumunda her türlü katkıyı sağlayacakları yönünde açıklamalar yapılmaktadır. Bölge enerji kaynaklarının Avrupa piyasalarına taşınması için inşa edilecek boru hatlarının hangi ülke toprağından geçeceği tartışmaları bölgede zaman zaman tansiyonun yükselmesine, barış ve güvenlik ortamının zarar görmesine sebep olmuştur. Bahsedilen sebeple 2001 yılında İran ve Azerbaycan savaşın eşiğinden

dönmüştür. Jeopolitik konumu, sahip olduğu enerji kaynakları ve Türkmenistan ve Kazakistan'ın "landlock" (denize kıyısı olmayan ülke) olmalarından kaynaklanan önemi ve bölge dışı güçlerin de bölge üzerindeki amaçları sebebiyle Hazar'ın statüsünün belirlenmesi zorunlu hale gelmiştir. Tüm bunların yanında Suriye krizi sırasında Rusya'nın Hazar'daki filosunu devreye sokmasıyla birlikte bölge askeri açıdan da önem kazanmıştır (Nogayeva 2018, <https://www.sde.org.tr/genel/sd-analiz-hazar-jeopolitigi-tamam-mi-devam-mi-kazakistandan-bir-bakis-analizi-6797>, 8 Ekim 2018'de erişildi). Bölgede kesin bir hukuki çözüm belirlenemediği için mevcut hidrokarbon yatakları tam olarak kullanılamamıştır. Bu sebeple Hazar'ın statüsü meselesinin kesin bir şekilde düzenlenmesi elzemdir.

Statü sorununun belirlenmesinde tarihsel süreç ve hukuki süreç ayrı ayrı ele alınmıştır. Tarihsel süreç değerlendirilirken antlaşmalar ve yapılageliş (teamül) kurallarından bahsedilmiştir..

2.1. Sorunun Tarihsel Süreci

Hazar'ın hukuki statüsü mevzusu 300 yıllık bir geçmişe sahiptir. 18. y sonlarından itibaren Rusya'nın Azerbaycan toprakları, Bakü, Derbent, Reşt, Astara, Mazenderan gibi bölgelere sahip olma arzusunun dolaylı çok sayıda savaş yaşanmış ve sonrasında bir takım antlaşmalar imzalanmıştır (Hasanov 2016: 31).

SSCB'nin ortadan kalkmasıyla statü meselesi ayrı bir boyut kazandı ve aynı zamanda yapılan antlaşmalardaki taraf ülke sayısı da arttığı için statü konusunda yapılan düzenlemeleri SSCB dönemi, SSCB öncesi ve SSCB sonrası dönem olarak gruplandırmakta fayda vardır.

2.1.1. SSCB Öncesi Dönem

2.1.1.1. St. Petersburg Antlaşması

23 Eylül 1723 tarihli bu antlaşma Hazar Denizinin hukuki statüsünü tespit eden ilk antlaşma olarak kabul edilir. Önemli bir geçiş noktası olan bölge Rus ve Pers İmparatorlukları tarafından kontrol altında bulundurulmak istenmiş, yaşanan mücadele sonucunda St. Petersburg Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın sonucuna göre Derbend ve Bakü şehirlerinin kontrolü Ruslara geçmiş, Pers İmparatorluğu sınırları içinde bulunan Gilan, Mazenderan ve Astarabad Rus toprağı haline gelmiştir (Abilov 2013: 48). Bu antlaşmayla Rus İmparatorluğunun Hazar'da gücü tescillenmiştir.

2.1.1.2. Reşt Antlaşması

Genel kabule göre ise Hazarın statüsü konusunda yapılan ilk antlaşma 13 Şubat 1729 tarihli bu antlaşma olup Rus ve Pers İmparatorluklarına bölgede seyahat ve ticaret özgürlüğü getirilmiştir (Yolcu 2014: 14). Bir kısım görüşe göre ise Hazar kıyısı bölgelerinin statüsünü belirleyen ikinci antlaşmadır. Bu antlaşma ile Rusya, İran'ın güney kıyılarını geri vermiş, buna karşılık İran ile sınırsız ticaret ve Hazar Denzinde yüzme hakkı elde etmiştir (Hasanov 2016; 31).

2.1.1.3. Ebedi Dostluk Antlaşması

Nadir Şah yönetimindeki Azerbaycan ile Rusya arasında imzalanmış 1735 tarihli bu antlaşma ile Rusya, Kuzey Azerbaycan, Bakü, Derbent ve Astara'dan geri çekilmiştir. Bu durum çok uzun sürmemiş Azerbaycan'ın zayıflamasının ardından Rusya bu bölgelerde yeniden hak iddiasına girmiştir. Hazar'ın statüsü ile ilgili bir düzenleme yapılmamıştır (Hasanov 2016: 31).

2.1.1.4. Gülistan Antlaşması

12 Ekim 1813 tarihli bu antlaşma ile bölgedeki güç dengesi yeniden belirlenmiştir. Çarlık Rusyası'nın sınırlarını güneye doğru genişletme amacıyla olması Pers İmparatorluğu ile arasında savaşlar yapılmasına sebep olmuştur. Perslerin

yenilmesi sonrasında imzalanan antlaşmanın 5. Bölümünde Persler'in Hazar'da deniz gücü bulundurmasına yasak getirilmesi düzenlenmiştir (Terzioğlu 2008: 27). Hazar'da donanma bulundurma konusunda sadece Rusya'ya hak tanınırken ticaret gemilerinin dolaşımı bakımından her iki tarafa da eşit hak tanınmıştır. Böylece her iki devlet ticaret gemileri savaş öncesinde olduğu gibi seyrüsefer ve limanlara yanaşma hakkına sahip olurken; sadece Rus donanmasına ait filolara Hazar da bulunma münhasır hakkı tanınmıştır.

2.1.1.5. Türkmençay Antlaşması

10 Şubat 1828 tarihli bu antlaşma ile Gülistan Antlaşması teyit edilmiştir. Trans-Kafkasya, Hazar'da tek başına donanma bulundurma hakkına sahip olan Rusların kontrolüne geçmiştir. Bu iki antlaşma İranlılar için tarihlerinin en rencide edici antlaşmaları olarak kabul edilir (Şir 2008, Aktaran: Yolcu 2014: 15). Aynı zamanda Rusya Erivan ve Nahçıvan'ı da ele geçirerek bölgedeki hakimiyetini artırmıştır (Romano 2010: 273). Madde ile Rusya ve İran arasındaki kara sınırının Hazar'da sonlanacağı kabul edilmiştir. Yine 8. Madde ile yalnızca Rusya'nın Hazar'da donanma bulundurma yetkisine sahip olduğu vurgusu yapılarak, Hazar Rus Çarlığı dışındaki devletlerin donanmasına kapatılmıştır (Çolakoğlu 1998: 109). Gülistan ve Türkmençay ile Kuzey Azerbaycan, Dağıstan ve Gürcistan'ın Rusya'ya ilhakı sağlanmış, Hazar'ın kuzey ve güney kıyıları da dahil olacak şekilde Kuzey ve Güney Azerbaycan toprakları ikiye bölünmüş bölgenin hukuki statüsü ile ilgili düzenleme getirilmiştir (Hasanov 2016: 32)

2.1.1.6 1881 Tarihli Antlaşma

Rusya ve İran arasında yapılan bu antlaşma ile Hazar'ın önemli bölümünün Rusya'da bulunduğu göz önünde bulundurularak Astara-Hasan Kuli sınır hattı belirlenmiştir (Uslu 2006: 102).

2.1.2. SSCB Dönemi

Birinci Dünya Savaşı sonrası Rusya’da iktidara Bolşevikler gelmiş ve Sovyet dönemi öncesi antlaşmaları geçersiz sayılmıştır (Abilov 2013: 49). 1920’li yıllara dek Çarlık Rusyası’nın hakimiyetinin ağır bastığı Hazar, SSCB dönemi antlaşmaları ile “Sovyet Denizi” görünümünden çıkmıştır.

2.1.2.1. 26 Şubat 1921 Moskova Dostluk ve İşbirliği Antlaşması

1919 Versay Barışı sonrasında Hazar bölgesinde meydana gelen coğrafi değişiklikler, gelişmeler, Bolşevik İhtilali, Osmanlı İmparatorluğunun çöküşü gibi uluslararası öneme haiz siyasi olaylar sonrasında Rusya ve İran Azerbaycan’ın geleceği ve Hazar’ın hukuki statüsünü tespit etme amacıyla bu antlaşmayı imzalamışlardır. Bölge her iki devlet açısından da stratejik, ekonomik ve politik öneme haizdir. Antlaşmada Hazar’a bu iki devlet harici gemilerin girmesine izin verilmemesi, Türkmençay Antlaşmasıyla yapılmış olan paylaşımın tekrar onaylanması hususları düzenlenmiştir. Ayrıca İran topraklarına bir müdahale olması ve İran’ın da sınırlarını koruyamayacak durumda olması halinde; Rusya için İran topraklarına müdahalede bulunma hakkı getirilmiştir. Bu antlaşma ile Hazar Denizi müttefik iki ülke tarafından kullanılan jeopolitik bir alana dönüşmüş ve bir iç deniz niteliği kazanmıştır. Bağımsızlığını kazanma çabasında olan bir Müslüman Azeri devletinin kurulmasının önü kesilmiştir (Hasanov 2016: 34).

Bu antlaşma ile eşit hak ilkesi öngörülmüştür. İran’ın Hazar’da askeri gemi bulundurmasına yasak getiren Türkmençay Antlaşması’nın 8. Madde’si bu antlaşmanın 11. Maddesi ile yürürlükten kalkmıştır. Bahis konusu 11. Madde her iki taraf devletin Hazar’da kendi bayrakları altında serbest dolaşım konusunda eşit hakka sahip olduğunu düzenlemektedir (Abilov 2013: 49). Bu antlaşmada iki temel ilkenin ortaya konulduğu görülmektedir. Bunlardan biri “Hazar’ a giriş ve Hazar’dan yararlanmada eşitlik ilkesi”, bir diğeri ise “Hazar’ın ona kıyıdaş olmayan tüm ülkelere kapalı olduğu ilkesi”dir (Terzioğlu 2008: 28). Esasında burada İran’a tanınan yetkilerde bir artma olduğu hususu düzenlenmişse de uygulamada bölge sektörlerine de bölünmemiş olduğundan Rusya

Hazar’da tek taraflı olarak petrol çıkarmaya devam etmiş, elde ettiği petrolle de zaten güçlü olan konumunu daha da güçlendirmiştir.

2.1.2.2. 1 Ekim 1927 Antlaşması:

1921 yılı Antlaşması’nın 14. maddesi gereğince Rusya ve İran arasında 1 Ekim 1927 tarihinde biri “Tarafsızlık” diğeri “Hazar Denizi’nin Güney Kıyısındaki Balık Kaynaklarının İşletilmesi” olmak üzere iki anlaşma imzalanmıştır. Tarafsızlık antlaşması doğrultusunda taraf devletler Hazar’da askeri güç geliştirmemeyi, diğer tarafa saldırıdan uzak durmayı ve de üçüncü ülkelere karşı tarafsız kalmayı taahhüt etmişlerdir. SSCB, Enzali’nin kontrolünü İran’a bırakmıştır. 25 yıl süreli olarak kurulan diğer antlaşma ile de, Astara-Hasan Kuli hattı sınır kabul edilerek Hazar’ın güneyinde balıkçılık konusunda ortak şirket oluşturulması öngörülmüştür. Şirket Đran egemenliğindeki Güney Hazar’da bulunsa da kontrolü esas elinde bulunduran SSCB’dir. Antlaşmayı önemli yapan bir unsur Hazar’ın resmen "Sovyet-Đran Denizi" olarak kayıtlara geçmesidir. Bu sayede hem Hazar’ın dış devletlere kapalılığı teyit edilmiş hem de çizilen sınırla Hazar’ın bölünmüşlüğü hukuksal kimlik kazanmıştır (İsgandarov 2009: 22).

2.1.2.3. 27 Ağustos 1935 Dostluk Ticaret ve Seyrüsefer Antlaşması

Rusya ve İran arasında imzalanan bu antlaşma ile kıyıdaş devletlere kara sularında 10 mil avlanma hakkı ve ticari haklar düzenlemesi getirilirken sınır çizgilerini veya rejimi belirleme konusunda ortak bir düzenleme getirilmiş değildir (Abilov 2013: 49). 14 ve 15. Maddeler ile Sovyet ve İran gemilerine serbest seyrüsefer hakkı düzenlemesi getirilmiştir (Çolakoğlu 1998: 109). Antlaşmayla ilgili nota teatisinde Hazar’ın bir “Sovyet İran Denizi” olduğu tabiri kullanılmıştır (Amirbek 2015: 27).

2.1.2.4. 25 Mart 1940 SSCB ve İran Arasında Ticaret ve Seyrüseferi Antlaşması:

Tahran Anlaşması olarak da bilinen bu anlaşmayla statü sorunu biraz daha açıklığa kavuşmuştur. 1935 Anlaşmasının tekrarı niteliğinde olmanın yanında taraflara

12. Maddenin 4. Fıkrası ile “off-shore” sularda karasularında 10 millik alanda balıkçılık yapma serbestliği tanınmıştır. 13. Maddede getirilen düzenleme ile Hazar’ın 1935 Anlaşmasında olduğu gibi taraf iki ülkeye ait “enclosed sea” (Sovyet-İran denizi) ve “joint sovereignty” (iki ülkenin ortak egemenliğinde) olduğu vurgulanmıştır. Hazar’ı “sadece iki ülkeye ait bir su parçası” olarak tanımlayan taraflar böylece Hazar’a dış müdahalenin önünü almayı amaçlamışlardır (Gustafson ve Ruseckas 1995, Aktaran: Yağdırın 2011:16) İran ve SSCB’ye eşit ve serbest deniz taşımacılığı hakkı verilirken üçüncü ülkelerin hiçbir suretle Hazar’da hak sahibi olamayacağı vurgulanmıştır (İşcan 2004: 407).

Bu anlaşma ile ticaret, balıkçılık ve seyrüsefer gibi sorunlar çözülmeye çalışılmış ancak hava sahası, deniz yatağı ve kaynaklarının kullanımı gibi konularda hukuki statü tespitinde bulunulmamıştır (Avcı 2014: 2).

Bu tarihe kadar SSCB ve İran arasında imzalanan anlaşmalarda statü sorunu çözülemediği gibi sınırlarla ilgili bir tespit de yapılmamıştır. Bu sebeple yaşanan karışıklıklar nedeniyle Stalin 1935’te İran-SSCB sınırını tespit etmesi için İçişleri Komiseri Henri Yagod’a talimat vermiştir.

İran ile sınır oluşturulurken SSCB’nin İran sınırındaki uç noktaları Hasan Kuli (Türkmenistan) ve Astara (Azerbaycan) arasında hat çekilmiştir. Azerbaycan-İran sınırında bulunan Astara ile Türkmenistan İran sınırında bulunan Hasan Kuli bölgesinin kuzey kısmı SSCB’ye bu hattın güney kısmı ise İran’a bırakılmıştır (Yağdırın 2011: 17). Böylelikle İran’ın Türkmenistan ve Azerbaycan ile olan sınırlarının Hazar’da kesiştiği noktalar içinde çizilen hattın kuzey tarafında kalan kısım SSCB’ye, hattın güneyindeki kısım ise İran’a bırakılmıştır (İşcan 2004: 407). Bu bölünmeyle Hazar’ın %88’i SSCB’ye %12’lik kalan kısım ise İran’a bırakılarak Hazar “Sovyet İran Denizi” görünümü kazanmıştır Astara-Hasan Kuli hattı Sovyet askerlerince korunmuştur. Bu hat resmi hiçbir belgede kesin sınır olarak belirtilmese de Hazar denizi ile ilgili “de facto” bir değerlendirme yapıldığı, her iki devletin iç düzenlemelerine baktığımızda bir sınır olarak değerlendirildiği görülmektedir (İsgandarov 2009: 25). Kimi kaynaklarda ise SSCB’ye bırakılan kısım % 87, İrna’a bırakılan kısım % 13 olarak gösterilmektedir.

Enerji rezervleri ile ilgili uygulamalarda bu hat esas alınmıştır. Bu tespite SSCB döneminde itiraz etmeyen İran SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan devletler döneminde sorunu gündeme getirmeye başlamıştır (Oğan 2001: 149). Bununla birlikte dünyadaki değişen dengelerden ve İran'da Alman ve İtalyan etkinliğinin artmasından çekinildiği için bu antlaşmada diğer antlaşmalara nazaran İran'a daha fazla taviz verilmiştir ve birçok alanda taraf devletlere eşitlik tanınmıştır. Zira 1937 de Sadabat Paktı oluşturulmuştur. İran Körfezi İtalya tarafından, İran demiryolu ise Almanya tarafından inşa edilmiştir. İran dış ticaretinin önemli bir kısmı Almanya ile yapılmıştır. Alman havayolu şirketi Lufthansa İran'ın bir şehri olan Khorasan'dan Tokyo-Berlin seferi için aktarma seferi düzenlenmiştir. İran lehine yapılan tavizlerle SSCB İran'ın Ekseni oluşturacak ülkelerden uzak tutmayı amaçlamıştır (Mirfendereski 2001: Aktaran: Kakabayev 2004: 24).

Bu anlaşma statü ile ilgili konularda referans kaynağı olurken, anlaşmada kullanılan "Sovyet İran denizi" tabiri de önemli bir referans kaynağı olarak kullanılmıştır (Gökçe 185).

1921 Antlaşmasında olduğu gibi bu antlaşmalarla da ilki "Hazar'a giriş ve Hazar'dan yararlanmada eşitlik ilkesi", diğeri "Hazar'ın ona kıyıdaş olmayan tüm ülkelere ve dış müdahalelere kapalı olduğu ilkesi" olmak üzere iki temel ilkenin ortaya konulduğu görülmektedir (Terzioğlu 2008: 28). İkinci ilke ile ilgili olarak ayrıntılı açıklama Antlaşmaya eklenen 13 sayılı Nota ile verilmiştir. Nota ile antlaşmanın taraflarına, yabancı işçilerin Hazar limanlarında zararlı faaliyetlerde bulunmalarına izin vermemeleri yönünde yükümlülükleri bulunduğu vurgusu yapılmıştır. Esasında bu nota ile Britanya ve Almanya'nın Hazar'dan uzak tutulması amaçlanmıştır (Abilov 2013: 50).

1935 ve 1940 tarihli antlaşmalar hiçbir zaman feshedilmediğinden Rusya aradan geçen uzun zamana rağmen bu antlaşmaların geçerli olduğu konusunda ısrarcı olmuştur (İşcan 2010: 69). Başlangıçta üç yıl boyunca yürürlükte kalması şeklinde düzenleme yapılırken tarafların iptal etmemesi sebebiyle süresiz hale geldiği ve geçerliliğini koruduğu savunulmaktadır (Janusz-Pawletta 2015, Aktaran: Duman 2016: 49).

Sovyetler Birliği, 1949'dan itibaren 10 millik sınırının ötesinde kendi milli sektörü içerisinde kalan alanda İran'a danışmadan petrol arama çalışmalarına başlamıştır. Bu çalışmalar neticesinde SSCB, Hazar'da Azerbaycan sektöründe bulunan "Neft taşları" ismiyle anılan büyük petrol alanlarını işletmeye başlamıştır. İran içinde bulunulan konjonktür itibariyle herhangi bir itiraz ve karşı çıkışta bulunamamıştır. İran da 1950'de kendi sahillerinde bulunan (Enzeli) alanında petrol arama faaliyetleri başlatmıştır. Fakat İran'ın faaliyetleri ekonomik anlamda çok fazla önem taşımamıştır (Oğan 2005, <http://turksam.org/yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu>, 2 Haziran 2017'de erişildi).

1949'de Sovyetler Birliği Hazar'da petrol arama faaliyetleri başlattığında ortak egemenlik ilkesinin hakim olması durumunda kıyıdaşlar arasında işbirliği olması ve doğal kaynakların paylaşılması beklenirken uygulamada böyle olmamıştır. Ayrıca İran da kendi bölgesinde benzer çalışmalar yapmaya başlamıştır (Abilov 2013: 50).

2.1.2.5. 1964 FIR Antlaşması:

Ağustos 1964'te İran ve SSCB arasında imzalanan Havacılık Antlaşmasında "Astara-Hasan Kuli arasındaki hayali hat İran Sovyet hava taşımacılık bilgisini sağlar." ifadesine yer verilmiştir. Antlaşma Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü tarafından kaydedilmiş ancak kesin çizgi olarak gösterilmemiştir. Bu antlaşma ile Astara-Hasan Kuli arasında çizgi çizilmek suretiyle FIR (Flight Information Region/Uçuş Bilgilenme Bölgesi) hattı belirlenmiştir. Bu hatta Aram Pegov ismi verilmiş olup taraflar bu hattı kesin sınır olarak belirlemişlerdir. Bu doğrultuda tarafların gemileri bu hattın karşı tarafına serbestçe geçiş yapamamıştır (Mirfendereski 2001, Aktaran: Kakabayev 2004: 26). O yıllardaki uygulamalara batığımızda her iki devletin de bunu destekler davranışlar sergilediği görülmektedir.

1970 yılında SSCB Petrol ve Gaz Bakanlığı (Minneftgaz SSCB) Hazar'da petrol arama-işletme faaliyetlerini teknik açıdan bir düzene sokmak ve işleri daha planlı yapmak amacıyla Hazar'ın "Sovyet" sektörünü dört Sovyet cumhuriyeti (Rusya, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri) arasında

bölgesel sektörlere paylaşmıştır (Oğan 2005, <http://turksam.org/yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu>, 2 Haziran 2017'de erişildi). Bu paylaşım sırasında uluslararası alana hakim olan ilkeler göz önünde bulundurulmak suretiyle; Hazar'ın ortasına çizilmiş bir hat ile kıyıdaş ülkelerin sınırlarının birleştiği noktalardan uzatılmış hatların içinde kalan bölgeler, bu ülkelere ait alanlar olarak kabul edilmiştir (İşcan 2004: 408).

Orta hat ilkesi esas alınarak yapılan paylaşım ile deniz alanı olarak en fazla payı kıyı uzunluğu en fazla olan devlet almıştır (Raheleh 2010, Aktaran: Ercan 2015: 13). Paylaşım yapılırken eşit uzaklık ilkesi esas alınmış ve kıyı açıklarında ada bulunması halinde sınırın belirlenmesinde ada kıyıları da esas alınmıştır. Bu şekilde yapılan paylaşım ile, Kazakistan'a 113.000 (kilometrekare) km², Rusya'ya 64.000 km², Azerbaycan ve Türkmenistan'ın her birine ayrı ayrı yaklaşık 80.000 km²'lik bir alan düşmüştür. 370.000 km² bir alana sahip olan Hazar'da İran'ın kullanımında kalan alanın ise 33.000 km²'lik bir alan olduğu görülmektedir. Bu bölünme sonrası her Sovyet Cumhuriyeti kendine düşen alanda bulunan enerji kaynakları üzerinde arama ve işletme yapabilme konusunda münhasıran yetki sahibi olmuştur. İktisadi bölgelere ayrılma şeklinde yapılan paylaşımına bağlı olarak Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan kendilerine ait sektörlerdeki kontrolü Sovyetler Birliği dağılıncaya kadar sürdürmüşlerdir, 1991 sonrası dönemde de aynı şekilde devam etmişlerdir. Sovyetler Birliği'nin bu girişimi Hazar'ın ortak mülkiyette olduğu tezine ters düşer. Bu paylaşımına Rusya dâhil hiçbir Sovyet Cumhuriyetinin, tepki göstermemesi ayrıca İran'ın da bu durumu protesto ederek tepkide bulunmayışı tarafların zımni rızası bulunduğu anlamına gelir (İsgandarov 2009: 31). İran, Sovyet sınırları ile ilgili düzenleme getiren 1982 tarihli Devlet Sınırları Kanunu'na karşı da bir itirazda bulunmamıştır. İran'ın itiraz edemeyişinde Batı ile ilişkilerinin iyi olmaması durumu yanında bir de SSCB'nin iç işlerine karışmış olma eleştirisine maruz kalmayı göze alamayışı da elbette ki etkili olmuştur. Mevcut durum 1970 ve 1990 arası dönemde Hazar'ın statüsünü yansıtır. 1991'de SSCB yıkılana kadar SSCB ve İran arasında Astara-Hasan Kuli hattının sınır teşkil etmesi ile ilgili bir teamül oluştuğu görülmektedir.

1985'de iktidara gelen Gorbaçov'un dışı açılım politikaları uygulaması sonucu Hazar'ın zengin enerji rezervleri Batılı sermayenin ilgi alanına girmiştir. İlk kez

1989'da Kazakistan SSC Devlet Başkanının, SSCB Neftgazprom başkanı olan Viktor Çernomirdin'i iknası neticesinde "Chevron" şirketi ile "Tengiz" yataklarının kullanımı hakkında görüşmelere başlanmıştır. Bu durum o zamana kadar bir Sovyet-İran denizi kabul edilen Hazar'a ilk kez yabancı sermayenin girmesine kapı aralamak anlamına gelir. Bununla birlikte 18 Ocak 1991 tarihinde SSC Petrol ve Gaz Sanayi Bakanlığı ve Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu (Başbakanlık)'ın ortak kararı ile Azerbaycan'a kendi sektöründe çıkardığı petrolün sahibi olma hakkı tanınmıştır. Bugün "Çernomirdin hattı" ismiyle anılan bu antlaşmayla Azerbaycan'ın Türkmenistan SSC ile olan sınırları belirlenmiştir (Doyuran 2005: 22).

2.1.3. SSCB Sonrası Dönem

Hazar'ın hukuki statü sorunu 1991 yılına gelinceye kadar bir sorun oluşturmamıştır. Çünkü bu tarihe kadar Hazar, SSCB ve İran'dan müteşekkil iki kıyıdaş ülkeyle çevrili, Sovyet hakimiyetinin daha ağır bastığı bir Sovyet-İran denizi görünümündeyken, bu tarihten sonra SSCB'nin parçalanması sonrası kıyıdaş ülke sayısının beşe çıkmasıyla birlikte bölgede çıkar dengeleri değişmiştir. Yeni ortaya çıkan devletlerin sınırlarının tespiti özellikle de bölgedeki zengin hidrokarbon kaynaklarının paylaşımı ve bundan elde edilecek kazanç meselesi statü sorununu gündeme getirmiştir.

1991 de SSCB'nin dağılmasının ardından Hazar'a komşu ülke sayısı beşe çıkmıştır. Özellikle önemli yeraltı kaynaklarına sahip olması sebebiyle bölge, dünya ölçeğinde cazibe merkezi haline gelmiştir. Jeoekonomik ve jeopolitik durumdaki değişime bağlı olarak kaynakların nasıl işletileceği, paylaşımın nasıl yapılacağı, denizde ulusal sektörlere göre ayırımın nasıl olacağı, bu sektörlerin tespitinde hangi yöntemlerin kullanılacağı gibi jeopolitik sorunlar da gündeme gelmeye başlamıştır. Bu duruma bağlı olarak gerek bölge ülkeleri gerekse bölge dışı aktörler kendi stratejilerini oluşturmaya başlamışlardır (Hasanov 2016: 35).

Rusya başta olmak üzere Hazar'da ortaya çıkan dört yeni kıyıdaş devlet, kendilerini Sovyetler Birliği'nin halefi olarak görmüşlerdir. 21 Aralık 1991 tarihinde bir araya gelen bu devletler Kazakistan'da Alma-Ata Deklarasyonu'nu imzalamış ve

kendilerinin SSCB'nin ortak mirasçısı olduğunu kabul etmişlerdir. Bu deklarasyonla Bağımsız Devletler Topluluğu kurulmuştur. Bu antlaşma kapsamında kıyıdaşlar, İran ile SSCB arasında imzalanmış olan 25 Mart 1940 tarihli Ticaret ve Gemicilik Anlaşması'nı ve İran-SSCB sınırını oluşturan Astara-Hasan Kuli hattını da kabul etmişlerdir. Kıyıdaş ülkeler 1970'te yapılan idari bölümlenmeyi de kendi "ulusal sektörleri" olarak tanımaya başlamışlardır (Yağdıran 2011: 18). Alma-Ata Deklarasyonunun imzalanması Hazar'ın statüsünü çözme konusunda atılan ilk somut adım olma özelliği taşıması açısından önemlidir.

1992 de Tahran'da yapılan Hazar'a Kıyısı Olan Ülkeler Konferansında İran, bölgede yapılacak ekonomik faaliyetlerde tüm kıyıdaş ülkelerin ortak karar alacağı, işbirliği esasına dayalı bir antlaşma yapılmasını önermişse de başta Rusya ve Azerbaycan olmak üzere bu görüş destek bulmamıştır (Hasanov 2016: 35). Ortak miras olarak kabul edilen Hazar'ın paylaşımı ile ilgili olarak 1992 ve 1993 yıllarında yapılan görüşmelerde Kazakistan, 1970 yılındaki paylaşımın kabulünü istemişse de Rusya buna karşı çıkmıştır. Bu durum statü meselesinin belirsiz hal almasına sebep olmuştur (Köten 2013: 69). Bu toplantıdan da bir sonuç elde edilememiştir. Bundan sonra da statünün tespiti yolunda devlet başkanları, dış işleri bakanları, dış işleri bakan yardımcıları seviyelerinde bir dizi toplantı yapılmıştır.

20 Mart 1992'de Kiev'de Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyesi devletlerin bazıları tarafından, sınır uyuşmazlıkları ve denizde ekonomik bölgeler hususunda ortaya çıkabilecek olası problemleri çözmek amacı doğrultusunda "BDT Üyesi Devletlerin Devlet Sınırlarının ve Deniz Ekonomik Bölgelerinin Korunması Konusundaki Antlaşması" imzalanmıştır. Antlaşma, var olan problemler konusunda somut bir çözüm getirmekten öte, çözüme katkı sağlamak adına bir mekanizma getirmektedir. Bununla birlikte Türkmenistan'ın Antlaşma'ya taraf olmadığı hususu da göz önünde bulundurulursa mekanizmanın çözüme ne kadar katkı sağlayacağı ortadadır (Terzioğlu 2008: 28-29)

Bölgedeki enerji rezervlerinin işletilmesi konusunda çok uluslu şirketlerle işbirliğine girilmesi fikri ilk olarak Azerbaycan tarafından dillendirilmiştir. Ancak bu

fikir özellikle Rusya ve İran'ın büyük tepkisiyle karşılanmıştır. Bu projelerin gerçekleşmesi halinde çıkarları en çok etkilenecek olan Rusya ve İran, Azerbaycan'ın bu adımına karşılık hukuki statü konusunu gündemin ana meselesi haline getirerek, konuyu abartarak bölge ülkeleri arasında çekişme ortamı oluşturmuşlardır. İlk olarak 1993 yılında Rusya, 1921 ve 1940 Antlaşmalarını gerekçe göstererek Hazar'da yapılacak faaliyetlerde İran ve SSCB'nin mirasçısı olan Rusya'nın izni olmadan hiçbir şey yapılamayacağı açıklamasında bulunmuştur (Hasanov 2016: 36).

Bölgede yeni bağımsızlık kazanmış ülkeler, elde edecekleri gelirler ile bağımsızlıklarını korumak ve ülkeleri için gerekli reformları yapabilmek için kendi ulusal sektörlerinde bulunan rezervlerin işletilmesine gereksinim duymuşlardır. Bu ülkeler içinde en aktif çaba gösteren ülke olan Azerbaycan, 20 Eylül 1994 tarihinde de tarihe "Asrın Anlaşması" olarak geçen "Hazar Bölgesi'nin Azerbaycan Sektöründeki Azeri, Çıracık ve Güneşli Petrol Yataklarının Ortak Kullanımı ve Bölümü" başlıklı anlaşmayı imzalayarak, batılı şirketlerin yatırımlarını bölgeye çekmeyi başarmıştır. Antlaşma Azerbaycan Milli Petrol Şirketi (SOCAR) ile Yabancı Petrol Şirketleri Konsorsiyumu (FOCC) arasında aktedilmiştir. Bu antlaşma ile statü sorunu uluslararası boyut kazanmıştır. Bu durumdan çıkarları olumsuz etkilenen Rusya, 5 Ekim 1994 tarihinde BM'ye başvurarak, Hazar'ın hukuki statüsü sorununun Genel Kurul kış oturumunda gündem yapılmasını talep etmiş ve tek taraflı yapılan anlaşmaları da tanıyamayacağını beyan etmiştir (Tahminciler 2009: 4-6).

Bakü'de imzalanan Asrın Antlaşması, 12 Aralık 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Antlaşma kapsamındaki petrol alanlarının yedi ayrı ülkede oluşturulan konsorsiyumun kurduğu AIOC (Azerbeijan İnternational Operating Company) tarafından işletilmesi düzenlenmiştir. Konsorsiyumda yer alan firmalar incelendiğinde antlaşmanın bölgesel nitelikten çok uluslararası nitelik taşıdığı, % 35'lik payı ABD'li üç firma alırken, Azerbaycan ulusal firması haricinde bölgeye yakın olarak Türk ve Suudi kökenli firmaların olduğu ve bu firmaların da çok küçük oranlarda pay sahibi olduğu dikkat çekmektedir. En ilgi çeken husus da Mega Proje ile bölgedeki Rus hakimiyetinin yerini Batı (İngiltere ve ABD) hakimiyetinin almasıdır (Uslu 2006: 103-104). Bu durumu bölgedeki nüfuz ve otoritesini kaybetmek istemeyen Rusya'nın bir tehdit olarak

algıladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Azerbaycan, Rusya'nın tepkisini kırmak için ona başka bir projede belli bir oranda pay vermişse de Rusya bunu da yeterli görmemiş, bölgeyi dış aktörlerden uzak tutma amaçlı politikalar yürütmüştür.

Rusya'nın Hazar konusundaki ilk ciddi tepkisi 1994'de gerçekleşmiştir. Rusya, Azerbaycan'ın batılı firmalarla 8 milyar dolarlık petrol anlaşması yapmak için görüşmesine karşı, İngiltere'nin Moskova elçiliğine, yapılan anlaşmaların tanınmayacağını belirten bir nota göndermiştir. Rus Dışişleri Bakanlığı BM Genel Sekreterliğine gönderdiği mektupta da Hazar'ın kapalı su havzası olduğunu, açık denizlerle alakalı uluslararası mevzuatın burada uygulanmasının mümkün olmadığını, 1921, 1940 antlaşmalarının yürürlükte olduğunu, yeni ortaya çıkan devletlerin Sovyetlerin devamı niteliğinde olduğunu, Alma-Ata Deklarasyonu'nu imzalamış olmaları nedeniyle 1921–1940 antlaşmaları ile bağlı olduklarını bildirmiştir (Gökçe 2008: 186). İngiltere'ye verilen tepkiye karşılık Rusya tarafından ABD'ye bu tarz bir geri bildirim verilememiş olması da dikkat çekicidir.

Azerbaycan'ın petrol sahaları ile ilgili olarak yapmış olduğu antlaşmaların yanında Kazakistan'ın da Tengiz petrol sahalarının ihaleleri ve bu kapsamda yapmış olduğu antlaşmaları nedeniyle Rusya ve İran statü sorununu sürekli gündemde tutma çabası içinde olmuşlardır.

1994'te, Rusya yürürlükteki antlaşmaları dayanak göstererek Hazar üstünde tek başına hak ve sorumluluk iddiasında bulunmuş ve yeni bağımsızlıklarını ilan eden devletleri, tek başlarına hareket etmemeleri konusunda uyarmıştır. Kıyıdaş devletler de istikrarın sağlanması ve Hazar kaynaklarından daha iyi istifade edilebilmesi için işbirliğinin gerekliliğini desteklemişlerdir (Bilgici 2005: 42).

1994 yılında Hazar'a kıyıdaş devletler, Hazar'ın statüsü hakkındaki görüşmeler için Ortak Çalışma Grupları adı altında kalıcı bir mekanizma oluşturma hususunda anlaşmışlardır. Kasım 1994'te başlıca görevleri sınırların çizilmesi, balıkçılık hakları ve taşımacılığın düzenlenmesi olan Hazar İşbirliği Komitesi kurulmuştur. Toplantıların ilki 1995 Haziran'ında Tahran'da, bir sonraki Eylül 1995'te Almatı'da, daha sonraki

ise Kasım 1996'da Aşkabat'ta gerçekleşmiştir. Taraflar silahsızlanma, bölgesel entegrasyon, çevrenin korunması ve deniz ulaşımının serbestliği başta olmak üzere pek çok konu üzerinde görüşmüşlerdir. Rusya'nın muhalefeti görüşmelerde sonuç alınmasını önemli ölçüde engellemiştir (Bilgici 2005: 42).

1996 Mart'ında Azerbaycan-RF Anlaşması ile Azerbaycan petrolünün mevcut boru hatları üzerinden Bakü'den Rusya'nın Novorossisk bölgesine taşınmasını kabul eden Rusya, Azerbaycan'ın kendi sektöründen çıkardığı enerji rezervlerine sahip olduğunu resmen tanımıştır. Eylül 1996 tarihli Kazakistan-Azerbaycan Ortak Bildirisi ile taraflar kendi sektörlerinde yapmış oldukları biyolojik ve mineral zenginlikleri kullanma ile ilgili birbirlerinin faaliyetlerini tanımayı kabul etmişlerdir.

1996 Kasım'ında Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta kıyıdaş devletlerin dışişleri bakanları düzeyinde gerçekleştirilen toplantı, Hazar'ın statü konusunun çözümünde mühim bir aşama olmuştur. Şöyle ki bu toplantı ile Hazar'ın statü meslesi belirleninceye dek mevcut rejimin korunmasını öngören bir bildiri kabul edilmiştir (Doyuran 2005: 23).

1996 yılı Aşkabat toplantısında Rusya, karasuları için önceden önerdiği 12 millik sınırın 45 mile çıkarılmasını, 45 millik bölümde deniz tabanı kıyıdaşlarca serbestçe kullanılırken, deniz yüzeyinin birlikte kullanılmasını, ortada kalan kısmın ise ortak kullanıma bırakılmasını önermiştir. Azerbaycan'ın doğal zenginlikleri bu bölge dışında kaldığından Azerbaycan tarafı öneriyi reddetmiştir (Yolcu 2014: 16). Kazakistan kapalı deniz, Azerbaycan sınır gölü teorisini savunurken Türkmenistan ve İran ise Rusya'yı desteklemiştir.

Hazar İş Birliği Komitesinin 1995-1996 arası dönemde yaptığı toplantılarda taraflar Hazar'ın statüsü konusunu nihai bir karara bağlayamamışlardır. 1997 yılı itibarıyla ise, kıyıdaşlarca çok taraflı bir antlaşma yapılamamış olması sebebiyle, nihai statü belirleninceye dek kıyıdaşlar arasında iki taraflı antlaşmalar yapılmış ya da devletler tek taraflı eylemlerde bulunmayı tercih etmişlerdir (Ercan 2015: 21).

2.2. Hazar'ın Hukuki Statüsü İle İlgili İleri Sürülen Görüşler

Hazar'ın statüsünün tespitinde ortaya konulan yaklaşımlar Hazar'ın kapalı deniz mi, göl mü ya da özel bir su havzası mı olduğu şeklinde üç ana başlık altında değerlendirilmiştir. Her bir değerlendirmeye göre ortaya çıkacak hukuki sonuç da farklılık gösterir.

Yıllardır süren statü tartışmalarının temelinde yatan neden Hazar'ın statüsünün “göl” mü ya da “deniz” mi olduğu hususunda anlaşmaya varılamamasıdır. Hazar Havzasının deniz ya da göl olarak değerlendirilmesi, egemenlik sınırlarının nasıl çizileceği ve enerji kaynaklarının nasıl paylaşılacağı hususunda temel belirleyici olması açısından önemlidir (Koçak 2018, <https://www.tasav.org/hazar-denizinin-statusune-dair-anlasma-ve-olasi-yansimalari.html>, 9 Temmuz 2019'da erişildi)

Coğrafi tanım, hukuki statünün belirlenmesinde uygulanacak hukuk kurallarının tespitinde, tek başına belirleyici olmamakla beraber hukuki analiz için bir başlangıç teşkil eder. Yerinde bir tespitin yapılabilmesi için diğer hususların da göz ardı edilmemesi gerekir (Soltan 2001: 65). Yerinde bir hukuki değerlendirme yapılabilmesi için yapılan tespit ne olursa olsun kıyıdaşların tarihi geçmişleri, çıkar ve ihtiyaçları doğrultusunda oluşmuş tercihleri de göz ardı edilmemelidir.

Hazar'ın deniz ya da göl olarak tanımlanması havzanın tamamında sektörel bölünme olacağı ya da ortak kullanım metodunun benimseneceği anlamına da gelmemektedir. Öncelikle Hazar bir coğrafi tanıma sığmayacak kadar karmaşık bir yapıdadır. Coğrafyanın yanında diğer fakörleri de göz önünde bulundurmamak gerekir. Bir görüş açık denizlere doğal su kanalıyla bağlı olmaması sebebiyle Hazar'ın deniz olarak değerlendirilemeyeceğini savunurken başka bir görüş dünyanın en büyük gölü olması hasebiyle bir göl için fazla büyük olması ve de kıyıdaş devlet sayısının fazlalığı sebebiyle BMDHS 'nin uygulama alanına girmesi gerektiği yönündedir. Buna karşılık sözleşmenin 122. Maddesinin farklı yorumlanması da farklı sonuçlara götürmektedir (Soltan 2001: 66). 1982 tarihli BMDHS'nin 122. Maddesinde “Bu sözleşmenin amaçları bakımından, “kapalı veya yarı kapalı deniz, iki veya daha fazla Devlet

tarafından etrafı çevrilmiş ve başka bir denize veya okyanusa dar bir çıkışla bağlanan veya tamamen veya esas itibarıyla iki ya da daha fazla sayıdaki kıyı devletinin karasuları ve münhasır ekonomik bölgesinden oluşan bir körfez, havza ve deniz manasına gelir“ demek suretiyle kapalı ya da yarı kapalı deniz tanımına yer verilmiştir (Kuran 2007: 352). Maddede ifade edildiği üzere su havzası dar bir bağlantı yoluyla deniz veya okyanuslarla birleşirse yarı kapalı deniz, birleşmezse kapalı deniz olarak nitelendirilir. Bu açıdan bakıldığında Don ve Volga Nehirlerinin varlığı Hazar’ın yarı kapalı denizi olarak nitelendirilmesine olanak tanır (Poyraz 2011: 34).

Hazar’ın yukarıda zikredilen özellikleri, göl olarak değerlendirilip değerlendirilmemesi hususunda da belirsizlik oluşturur. Tüm olgular birlikte değerlendirildiğinde Hazar’ın kendine özgü bir yapısı olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu bağlamda uluslararası hukuka konu olmuş benzer nitelikte örnekler söz konusudur. Uluslararası Adalet Divanının 1969 tarihli Kuzey Denizi Kıta Sahanelığı ile ilgili kararında Kuzey Denizi’nin deniz olmasına rağmen “kapalı deniz görüntüsüne” sahip olduğu vurgusu yapılmıştır. Diğer taraftan Hazar’a göl, tarihsel körfez veya yarı kapalı deniz olarak farklı adlar verildikten sonra uluslararası hukuk kuralları ışığında gerekli düzenlemelerin uygulanması da düşünülebilir. Zira bölgenin tüm özellikleri göz önünde bulundurularak uygulanacak hukuk kurallarının araştırılması halinde hemen hemen aynı sonuçlara varılması kaçınılmaz olacaktır. Esasında Hazar’a verilecek isim onun özelliklerini ortaya koymaktan öte, Hazar’ın özellikleri onun hukuki adının oluşmasını sağlamaktadır (Soltan 2001: 66).

Hazar’ın deniz, göl ya da özel statüde olmasına bağlı olarak uygulanacak kurallar farklılaşır; ya tamamen bölünme ya tamamen ortak kullanım ya da bu ikisinin birlikte kullanıldığı bir paylaşımına gidilir. Buna bağlı olarak da bölgedeki zengin enerji rezervlerinin paylaşımının nasıl yapılacağı, kimin ne kadar pay alacağı değişiklik gösterir.

2.2.1. Hazar’ın Deniz Olduğu Görüşü

Hazar’ın bir göl için oldukça büyük bir su kitlesine sahip olması, adının yanında hep deniz ibaresiyle birlikte kullanılması, tuzluluk oranının (%1,2) ile denize yakın

olması ve deniz dibi yapısı “Hazar denizdir” diyenler için dayanak noktası olmuştur (Yağdıran 2011: 39).

Hazar’ın statüsünün tespitinde sırasıyla taraflar arasında imzalanmış andlaşmalar, deniz hukuku alanında en son düzenlemeleri içeren 1982 tarihli BMDHS ve yapılageliş kurallarına göre bir değerlendirme yapmak yerinde olur. Hazar’la ilgili olarak yapılmış olan tüm andlaşmaların kıyıdaş devletlerin tamamı açısından bağlayıcı olduğu hususunda bir sıkıntı olmamakla beraber bu andlaşmaların 1940 tarihli andlaşma da dahil olmak üzere hiçbirisinde demiz yüzeyi ve tabanı ile ilgili bir düzenleme getirilmemiştir. Bu sebeple andlaşmalar statü sorununun çözümünde yetersizdir (Çolakoğlu 1998: 113-114).

16 Kasım 1994’te yürürlüğe giren 1982 tarihli sözleşme kıyıdaş devletlerden Rusya ve İran tarafından 10 Aralık 1982 tarihinde imzalanmış daha sonra 12 Mart 1997’de Rusya tarafından onaylanmıştır. İran ise onaylamamıştır. Bu devletler sözleşmenin uluslararası teamül hukuku kaynaklı kuralları ve kendilerinin itiraz etmedikleri kısımları ile bağlıdır (Çolakoğlu 1998: 113-114). Son olarak 2016’da Azerbaycan sözleşmeyi imzalamış ve onaylamıştır. Denize bitişik olmayan etrafı kara ile kaplı devletler olan Kazakistan ve Türkmenistan ise andlaşmayı imzalamamışlardır. Zaten etrafı kara ile kaplı alanlar sözleşmenin faaliyet alanı dışındadır (Kakabayev 2004: 74). Rusya andlaşmaya genel manada onay vermiştir. Ancak Hazar’ın deniz olmasına karşı çıkmıştır.

Hazar, hukuki anlamda BMDHS’de yer alan deniz tanımına uymaz. Ancak kapalı ya da yarı kapalı deniz tanımı içinde değerlendirilebilir (Yağdıran 2011: 39).

Hazar’ın kapalı olması, deniz olarak değerlendirilmesine engel değildir. 1982 tarihli BMDHS’nin IX. Bölümünün 122. Maddesinde; Kapalı ve yarı kapalı deniz, “iki veya daha çok devletle çevrilen başka bir deniz ya da okyanusa çıkışı olan ve esas olarak iki ya da daha çok devletin karasuları ve münhasır ekonomik bölgesinden ibaret olan bir havza, deniz veya körfez” şeklinde tanımlanmıştır. Tuzluluk, hacim, açık denizlere çıkış, kıta sahanlığı gibi özellikler denizi gölden ayırır. Hazar’ın deniz

olduğunu savunanlar havzanın geleneksel adı, tuzluluk ve hacmi yanında 82 Sözleşmesinin açık denizlere çıkış yolunun nehir ya da kanal olacağına dair bir açıklama getirmediğinden bahisle Volga Baltık Kanal yolu ile Hazar’da açık denizlere bağlanıldığını gerekçe göstermektedirler. Göl iddiasında bulunanlar ise Hazar’ın açık denizlere çıkışı olmaması sebebiyle deniz sayılamayacağını, yapay kanal ve nehirlerin uluslararası hukuka konu olamayacağını ve kapalı havzayı denize dönüştürmeyeceğini savunmuşlardır (Nugman 1998: 82-84). Başta Rusya olmak üzere Hazar’ın deniz olduğu fikrine karşı çıkan görüş, deniz ve okyanusa açılan doğal bir havzaya sahip olunması gerektiği itirazında bulunmaktadır.

BMDHS’nin ilgili hükümlerine göre Hazar’ın kapalı ya da yarı kapalı deniz olarak kabul edilmesi halinde Hazar’ı Karadeniz ve Baltık Denizi’ne bağlayan Don-Volga ve Volga-Baltık Kanalları uluslararası su rejimine tabi hale gelmekte ve Hazar kıyısı ülkeler de bu kanallardan transit geçiş yapma hakkı elde etmektedir. Bu kanallar üzerinde tarih boyu tek başına yetki kullanmış olan Rusya kendi sınırları içinde kalan alanda hakimiyetinin sınırlanmasına sebep olması sebebiyle Hazar’ın deniz olması fikrine her daim karşı çıkmıştır (Dion 1998, Aktaran: Çolakoğlu 1998: 114).

Bununla birlikte SSCB’nin halefi durumunda olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan “acquired rights” (kazanılmış haklar) ilkesi gereğince bu kanallardan transit geçiş yapma hakkına sahip olurlar. İran’ın da geçmiş uygulamalar ölçüsünde bu hakkı kullanabileceği söylenebilir. Ayrıca BMDHS’nin 124. Maddesine göre coğrafi olarak elverişsiz ülke (Açık denize kıyısı olmayan ülke) konumunda olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan sözleşmeyi onaylamaları halinde bahse konu kanallardan serbest geçiş hakkını bu maddeye dayanarak talep edebilirler (Çolakoğlu 1998: 114).

Sözleşmenin 123. Maddesinde yarı kapalı ya da kapalı denizde üye devletlerin sözleşmeye dayalı haklarını kullanırken ve yükümlülüklerini yerine getirirken işbirliği içerisinde hareket etmesi gerektiği hususu düzenlenmiştir. Bu durumda tarafların paylaşım konusunda mutabık kalması şartı aranır.

Bir su alanına deniz statüsünün verilmesi kıyıdaş olmayan devletlere de buradan yararlanma imkanı sağlar. Hazar'ın deniz olarak değerlendirilmesi halinde her bir kıyıdaş devlet 12 mil karasuları ve 200-350 mil arasında kıta sahanlığına ek 200 deniz miline ulaşabilen bir münhasır ekonomik bölgenin de sahibi olur (Rasullu 2014: 19). Bununla birlikte Hazar ülkeleri arasındaki mesafe böyle bir sınırlamaya elverişli değildir. Bu durumda BMDHS'nin 15. Maddesinin devreye girmesi gerekir. Buna göre karşılıklı kıyılara sahip devletler için orta nokta esas alınıp sınırın o çizgiyi aşmaması ilkesine göre hareket edilir (Avcı 2014: 9).

Hazar'ın deniz olarak kabulü durumunda eşit bir paylaşım yapılarak 12 mil mesafedeki karasuları dışında kalan 20 millik (BMDHS'ne göre 200 mili geçemez) münhasır ekonomik bölge de taraflara verilerek bu kısımda deniz yatağı ve tabanında arama işletme faaliyetleri yapılmasına olanak sağlanır. Bundan sonraki 40 millik kısım ise uluslararası deniz olarak değerlendirilir. Ülkelerin kıyı uzunlukları dikkate alınmadan yapılan bu paylaşım İran ve Türkmenistan tarafından kabul görürken; diğer üç kıyıdaş devlet çıkarlarına aykırı olduğundan karşı çıkmıştır. (Deniz 2014: 33)

Kıyıdaş devletler, arama ve işletme faaliyetlerini deniz yüzeyinde ve tabanında tek başına kullanabilirken bu bölge haricinde ise ortak egemenlik geçerli olur (Kahraman 2016: 48). Bu durumda Hazar'ın tamamı beş ulusal sektöre bölünür.

Hazar, deniz ya da kapalı deniz olarak değerlendirilip paylaştırıldığında uluslararası deniz hukuku kuralları gereğince kıyıdaşlardan biri diğerinin karasularında boru hattı döşemek isterse bunun için izin almak zorundayken kıta sahanlığı ve münhasır bölge için izin alma zorunluluğu yoktur (Yağdıran 2011: 40).

Bir su havzasının deniz sayılabilmesi için sadece coğrafi özellikler ve tarihi geçmiş yeterli değildir. Bir su havzasını deniz olarak tanımlayabilmek için tuzlu su alanı olması yanında dünya üzerinde doğal bir ulaşım ve iletişim alanına olanak vermesi özelliğini taşıması gerekir (Pazarcı 2003: 28). Bu açıdan bakıldığında Hazar'ın diğer denizlerle bağlantısı yapay kanallarla sağlandığından deniz olmadığı sonucuna varılabilir.

Hazar'a deniz statüsü verildiği zaman BM sözleşmeleri uygulanmakta ve Hazar uluslararası kullanıma açılmaktadır. Bölgede yabancı güçlerin varlığını, güvenliği için tehdit unsuru olarak gören Rusya tarafında bu görüşe sıcak bakılmamıştır (Koçak 2018, <https://www.tasav.org/hazar-denizinin-statusune-dair-anlasma-ve-olasiyansimalari.html>, 9 Temmuz 2019'da erişildi).

Hazar'ın deniz olarak kabulü halinde devletlerin kıyılarının uzunluğu sınır tespitinde esas alınmaktadır. İran %13'lük bir kıyı uzunluğuna sahip olduğu ve de enerji rezervlerinin çoğunluğu Hazar'ın orta ve kuzeyinde yer aldığı için kendisi için çok da avantajlı olmayan deniz teorisine sıcak bakmamıştır (Koçak 2018, <https://www.tasav.org/hazar-denizinin-statusune-dair-anlasma-ve-olasiyansimalari.html>, 9 Temmuz 2019'da erişildi)

Tarihsel uygulamaya baktığımız zaman kıyı devletlerinin de Hazar'ın deniz olması fikrinde hiçbir dönem mutabık kalamadıkları görülmüştür. İran ve Rusya bu görüşe sıcak bakmazken, Türkmenistan da onlara çoğu zaman destek vermiştir. Azerbaycan ve Kazakistan da zaman zaman deniz fikrine sıcak bakmışlarsa da bu konuda istikrarlı bir yaklaşım içinde olmamışlardır.

2.2.2. Hazar'ın Göl Olduğu Görüşü

Uluslararası hukuk bakımından göller, suyolları genel başlığı altında düzenlenmiştir. Birden çok devletin ülkesinde yer alan suyolları uluslararası su yolu olarak kabul edilir. Uluslararası suyollarında suların tarımsal ve endüstriyel amaçlarla kullanımı ve çevrenin korunması haricinde kalan konular uluslararası hukuk kurallarının konusu içine girmez. Uluslararası suyolları ancak açık bir şekilde anlaşmaların, uluslararası yapılageliş kurallarının konusu olduğu durumlarda uluslararası hukukun kapsamında kalırlar. Aksi takdirde devletler münhasır yetkilere sahip olurlar (Pazarıcı 1993: 236).

İki ya da daha fazla devletin ülkesinden geçen ya da aralarında sınır oluşturan sular, "international watercourses" (uluslararası suyolları) ya da 1992 Helsinki

Sözleşmesinde ifade edildiği şekliyle “transboundary watercourses” (sınır aşan sular) olarak nitelendirilir. Uluslararası hukukta göl tanımı yapılmamıştır. Öğretiye baktığımız zaman etrafı karayla çevrili olan, su yüzeyi denizden farklı olan ve de doğal bir su yolu ile denizlere bağlantısı olmayan su alanları göl olarak tanımlanmıştır. Uluslararası suyollarından yararlanma konusunda kıyıdaşlar aralarında anlaşma yapabilirler. Şayet böyle bir anlaşma bulunmuyorsa “equitable and reasonable utilization” (hakça ve makul kullanım) ilkesi esas alınır. 1997 B.M. Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Sözleşmesinin 5. Maddesinde her su yolu devletinin kendi egemenliğindeki su yolunu hakkaniyete uygun ve makul biçimde kullanması düzenlenmişken, aynı sözleşmenin 6. Maddesinde bu ilkenin belirleyici öğeleri sıralanmıştır:

- 1-Coğrafi, hidrografik, hidrolojik, ekolojik, iklimsel ve öteki doğal koşullar;
- 2-İlgili kıyıdaş devletlerin toplumsal ve ekonomik gereksinimleri;
- 3-Herbir kıyıdaş devletin su yoluna bağımlı nüfusu;
- 4-Bir kıyıdaş devletteki kullanımın ötekilere etkisi;
- 5-Suyolunun var olan ve ilerideki etkileri;
- 6-Suyolunun su kaynaklarının korunması, geliştirilmesi ve tasarrufu ile bunlara bağlı alınacak önlemlerin maliyeti;
- 7-Planlanan ya da var olan kullanımlara seçenek oluşturacak olanaklar.

Bahse konu 6. Maddenin 3. fıkrasında her bir somut durum için bu ilkenin kullanımında yukarıda belirtilen unsurların birlikte değerlendirilmesi gerektiği hususu düzenlenmiştir (Pazarcı 2005: 237-244)

Hukuki olarak bakıldığında göller kıta sahanlığı, karasuları, ekonomik bölge gibi bölümlere sahip değildir. Kıyıdaş devletlerin münhasır egemenlik alanı söz konusudur. Uluslararası yargı sistemin dışında yer alan göllerle ilgili 1982 tarihli BM Deniz Hukuku Sözleşmesi kuralları da uygulanamaz (Rasullu 2014: 19-20).

Hazar’ın göl olarak kabulü halinde havzanın kıyıdaşlar arasında beş eşit parçaya bölünmesi ve buna bağlı olarak bölgeden elde edilecek gelirin de eşit olarak paylaşımı sonucu ortaya çıkar. Bunun yanında kıyıdaşların birisinin Hazar’da gerçekleştireceği bir projeye diğerlerinin müdahale etme hatta engelleme durumu ortaya çıkabilecektir.

Kıyıdaşlar münhasır yetkili olarak kabul edildikleri için Hazar'ın diğer ülkeler tarafından kullanımı ile ilgili kuralları kendileri oluşturabilirler. Özellikle bölge dışı aktörleri güvenlik açısından bir tehdit unsuru olarak gören Rusya için Hazar'ın göl olarak kabulü tercih sebebi olmuştur. Yine yapılması planlanan Trans Hazar boru hattı gibi deniz altı boru hattı projelerinde söz sahibi olacak olması Rusya'nın göl yaklaşımına daha sıcak bakmasına neden olmuştur (Koçak 2018, <https://www.tasav.org/hazar-denizinin-statusune-dair-anlasma-ve-olasi-yansimalari.html>, 9 Temmuz 2019'da erişildi).

Göllerin kullanımı ve paylaşımı konusunda uluslararası hukuk kuralları bulunmadığı için tüm kıyıdaşların aralarında anlaşması gerekmektedir. Hazar'ın göl kabul edilmesi durumunda tarafların ileri sürmüş olduğu iki görüş vardır. Bunlardan birisi sektörel bölünme diğeri "condominium" (ortak kullanım) görüşüdür (Abdullayev 1999: 268). Her ikisi de de facto olarak görülebilir.

Tarafların aralarında sınırların paylaşımı ile ilgili bir andlaşma bulunmaması halinde teamül hukukuna bakmak gerekir. Hazar'ın kullanımı ve paylaşımı ile ilgili olarak "historical practice" (tarihi uygulamalara) bakarak teamül kurallarına ulaşma imkanı mümkündür. Bu bağlamda Hazar'da 1950'li yıllarda Sovyetlere ait ekonomi, ulaşım ve enerji alanında faaliyette bulunan bakanlıkların bulunması sektörel bölünmenin varlığının göstergesidir. Yine SSCB ve İran arasında 1964 yılında imzalanan Hava Andlaşması ile her iki ülkenin kara sularının uç noktalarından çizilen FIR hatt (Astara-Hüseyinguli) tam olarak paylaşım şeklinde kabul edilemese de iki ülkenin sınır anlayışlarıyla ilgili bir değerlendirme yapma imkanı verir. Ağırlıklı olarak SSCB, zaman zaman da İran'ın kendi kıyılarına yakın alanlarda petrol ve doğalgaz arama faaliyetinde bulunduğu karşı tarafın da buna zımnî olarak onay verdiği uygulamalar da Astara-Hüseyinguli çizgisinin egemenlik alanı oluşturmada esas alındığının göstergesidir. SSCB bu çizginin kuzeyinde kalan kısımda tek taraflı çok sayıda tasarrufta bulunmuş, 1970'lerde cumhuriyetler arasındaki sınırı oluştururken de eşit uzaklık ilkesine göre sınır belirlemesi yapmıştır. Hazar'ın tabanı yeni kurulan Cumhuriyetler için ayrı enerji sektörlerine bölünmüş, Rusya Enerji Bakanlığı tarafından da bu hususla ilgili anlaşmalar imzalanmıştır. Bölgesel nitelikli yapılageliş kuralları

açısından baktığımız zaman Hazar'ın sektörel bölünmenin esas alındığı bir göl olduğu söylenebilir. Ancak gerek Rusya gerekse de İran 1993 yılından sonra bu yaklaşımdan vazgeçerek Hazar'da ortak egemenlik yaklaşımından yana bir duruş sergilemişlerdir (Çolakoğlu 1998: 115-119).

2.2.2.1. Condominium

Hazar'ın göl olarak kabulü durumunda ortaya konan yaklaşımlardan biri ortak kullanımdır. Latince "Condominium" ile ifade edilir. Birlikte mülkiyet anlamına gelir. Bu paylaşımda her ülkenin 20 mil açığa kadar sahip olduğu bir alan bulunurken geri kalan alan üzerinde bütün devletlerin ortak egemenliği söz konusudur. Bu paylaşımın esas alınması halinde petrol ve doğalgaz yataklarının büyük kısmının da yer aldığı Hazar'ın büyük bir kısmına tekabül eden kısmı üzerinde ortak hakimiyet söz konusu olur. SSCB'nin dağılması sonrası en çok ileri sürülen yaklaşımlardan biridir. Ancak Rusya ve İran dışındaki ülkeler menfaatlerine aykırı olduğundan karşı çıkmışlardır (Karagöl, Kızılkaya ve Kaya 2016: 17-18). Bu yaklaşımda ülke üzerindeki yetkilerin kullanımı devletler tarafından ortak ve eşit şekilde sağlanır.

Harita 2.1: Hazar'ın condominium yöntemiyle sınırlandırılması (Babayev 2015: 48).

Milletlerarası hukukta kara alanları üzerindeki ortak mülkiyete birkaç örnek bulunurken kapalı ve yarı kapalı su alanları üzerinde ortak mülkiyete ilişkin tek örnek Fonseca Körfezi'nin Nikaragua, El Salvador ve Handum arasında paylaşımıdır. Genelde ortak mülkiyet kararı taraflar arasında yapılacak andlaşmayla karara bağlanırken bu örnekte Adalet Divanının kararı söz konusu olmuştur. Uluslararası Adalet Divanı 11 Eylül 1992 tarihli kararı ile tek devletin hakimiyetinde bulunan ve de uzun süredir bütünlük gösteren bu su kitlesinin halef devletlerin ortaya çıkması sonrası bölünmesinde hukuki menfaat görmediği için böyle bir karar vermiştir. Bu örnek Hazar'ın durumuna benzemekle beraber burada bölünme öncesi körfez sadece İspanya'nın egemenliğindeyken Hazar'da iki devletli yapı bulunmaktadır (Croissant ve Croissant 1996-97: 28).

Ortak yönetim ilkesine göre sınırlandırılan sınır gölleriyle ilgili tek örnek olarak Güney Amerika'daki Titicaca Gölünün Peru ve Bolivya arasında paylaşımı verilebilir. İki devlet arasında yapılan anlaşmalarla "Titicaca Gölü suları üzerinde bölünmez ve münhasır ortak yönetim" getirilmiştir (Janusz-Pawletta 2015, Aktaran; Duman 2016: 44).

Hazar'da uygulanmak istenen ortak yönetim yaklaşımı siyasi çıkar üzerine oturtulmuştur. Bu yaklaşımı savunanlar İran ve Rusya arasındaki 1927 tarihli notayı ve 1935 ve 1940 tarihli anlaşmalarda Hazar'ın "Sovyet İran Denizi" olarak ifade edilmesini tezlerine dayanak yapmaya çalışmışlardır. Ancak bu ifade ile Hazar'da ortak bir yönetimin olması gerektiği mi yoksa Hazar'ın kıyıdaşlar dışındaki üçüncü devletlere kapalı olmasının mı kastedildiği hususu tartışmaya açıktır (Romano 2010: 282)

Rusya ve İran 1921 ve 1940 tarihli anlaşmaları dayanak göstererek uzun süre savundukları "condominium" (ortak kullanım) fikrinden daha sonraları vazgeçmiş olmalarına rağmen bu argümanı diğer kıyıdaşlar üzerinde bir baskılama aracı olarak kullanmayı da sürdürmüşlerdir. Bu sayede daha çok işbirliği esasına dayalı bir kısım menfaatler kazanmışlardır (Soltan 2001: 65)

Hazar'da ortak egemenlik esaslı bölünme tezi kapsamında ilk olarak 10-12 ardından 20 sonra 45 mil harici alanlarda ortak egemenlik uygulanması yönünde farklı tarihlerde farklı öneriler sunulmuşsa da hiç birisi genel kabul görmemiştir (Babayev 2015: 48). Anlaşmalara dayanarak bu tezin uygulanmasını sağlamak çok da mümkün görünmezken uygulamada da bu teoriyi destekleyen durumlar göstermek zordur. Oysaki SSCB'nin dağılmasından önce ve sonraki dönemde kıyıdaşlar arasında enerji rezervleri, balıkçılık ve seyrüsefer konusunda sektörel bölünmeye rastlamak mümkündür.

2.2.2.2. Sektörel Bölünme

Uluslararası Hukukta bir gölün bir kısmı bir devletin ülkesinde diğer kısmı ise başka bir devletin ülkesinde yer alması durumunda ülkelerin sınırlarının tespiti bu

ülkelerin anlaşması yoluyla sağlanırsa da bu yapılmadığı takdirde gölün orta hattı bölünüm çizgisi olarak kabul edilir (Baykal 1998: 22).

Büyük göller olarak isimlendirilen Michigan, Erie, Superior, Huron ve Ontario Gölleri (ABD-Kanada), Konstanz Gölü (Almanya-Avusturya-İsviçre), Çad Gölü (Nijerya-Çad- Nijer- Kamerun), Cenevre Gölü (İsviçre-Fransa), Viktorya Gölü (Kenya-Tanzanya-Uganda) ve Malavi Gölü'nün (Malavi-Mozambik) paylaşımları sırasında "orta hat" ilkesi esas alınmıştır (Terzioğlu 2008: 35). Görüleceği üzere sektörel bölünme tezinin hukuki uygulama ve geçerliliği daha geniştir.

Hazar'ın sektörlere bölünmesi durumunda Rusya %18.7 (70.312 km²), Azerbaycan %19.5 (73.320 km²), Kazakistan %29.6 (111.296 km²), Türkmenistan %18.4 (69.140 km²), İran ise %13.8 (51.888 km²)'lik pay alır. Bu paylaşım şeklinde sadece Kazakistan %20'nin üzerinde paya alırken en az payı İran alır. Ama İran, bu haliyle bile SSCB dönemindeki % 12'lik payını artırmış olur (Onica 2004, Aktaran: Tahminciler 2009: 4-11).

Sektörel bölünmenin varlığı durumunda bölünmenin nasıl yapılacağı da ayrı bir sorundur. Uygulamada orta hat/eşit uzaklık ilkesine daha sık başvurulduğu görülmektedir. İki ya da daha çok devletin bulunduğu kapalı deniz ya da göllerin paylaşımında orta hat usulü hakkaniyet ve adaletin tesisi için uygun bir argümandır. Orta hat, Constance Gölü ile ilgili Alman Federal Mahkemesinin 1920 tarihli kararında uluslararası hukukta genel ilke olarak kabul edilmiştir. 1969 tarihli Kuzey Denizi kıta Sahaneliği davasında mahkeme orta hat usulünün uygulanması durumunda devletlerin kıyı uzunluklarına göre orantısız dolayısıyla da adalete uygun olmayan bir paylaşımın ortaya çıkacağı hususunu gerekçe göstererek devletlerin kıyı şeritleri uzunluğu ile orantılı olarak sulardan yararlanmalarını amaç edinmiştir. Böylece orta hat ilkesi ile ortaya çıkabilecek adaletsizlikler orantılılık ilkesi ile dengelenmeye çalışılmıştır. Karşılıklı kıyıların sınırlandırılması söz konusu olduğunda kıyı çizgilerinin de orantılı olduğu durumlarda orta hat yöntemi uygulanırken, bitişik kıyıların sınırlandırılmasında buna ek iki yöntem daha vardır. Birisi iki devlet kıyı çizgisinin oluşturduğu açının ikiye

bölünmesi diğeri ise kıyının genel yönünde dikey bir çizgi çizilmesidir (Clagett 1995, Aktaran: Çolakoğlu 1998: 117).

Harita 2.2: Hazar'ın orta hat yöntemiyle sınırlandırılması (Babayev 2015: 50).

Sınırlandırma yapılırken genel olarak bu üç yöntemden birine bazen de daha fazlasına başvurulur. Karşılıklı suların sınırları belirlenirken orta hat yöntemi uygulanmak suretiyle geçici sınırlar tespit edildikten sonra hakkaniyete uygunluk ve orantılılık ilkeleri ışığında oluşturulan sınırlar için yeni bir değerlendirme yapılır. Orantılılık ile ilgili hesaplama yapılırken devletlerin kıyı uzunlukları ve paylaşırma sonrası kendilerine düşen deniz alanlarının orantılı olup olmadığına bakılır. Devletlerin geçmiş uygulamalarından doğan durumlar da bir ölçü olarak değerlendirilir. Bir devletin çok sayıda devlete ayrılması durumunda oluşan idari sınırlar uluslararası sınırlar olarak değerlendirilir (Çolakoğlu 1998: 118).

Hazar'ın göl olarak kabulü durumunda ortaya konulan yaklaşımlardan biri sektörel bölünme ya da diğer adıyla sınır gölü yaklaşımıdır. Sınırların belirlenmesinin çoğunlukla orta hat/eşit uzaklık yöntemi ile sağlandığı bu yaklaşımda her devletin kendi sınırından Hazar'ı dikey olarak ikiye ayıran orta hat çizgisine uzatılacak sınırlarla Hazar'ın beş eşit bölgeye bölünmesi sağlanmıştır (Zimnitskaya ve Goldern 2011, Aktaran: Karagöl, Kızılkaya ve Kaya 2016: 17).

Bu yaklaşımda Hazar'da kıyıdaş devletlerin sahillerinden eşit mesafede çizilmiş olan merkez hattı ile bu merkez hattı üzerinde bulunan kara sınırlarının son noktasından çizilmiş olan bir dikey hat (orta hat / equidistance line /eşit uzaklık-median line) ile ulusal sektörlere bölünme söz konusudur. Devletlerin sınırları da göl üzerinde bulunan sınır çizgisi boyunca devletlerin topraklarına ilgili bölümlerin eklenmesiyle ortaya çıkar. Devletlerin sınır çizgisine kadar olan göl sularında her türlü arama işleme faaliyetinde bulunma münhasır hakkı vardır (Nugman 1998: 83).

Hazar'da özellikle Azerbaycan'ın savunduğu sektörel bölünme tezine göre her kıyıdaşın kendi kara ülkesinde sahip olduğu münhasır egemenlik yetkisi Hazar üzerinde de söz konusudur. Uluslararası hukuka göre ülkeler anlaşarak istedikleri düzenlemeyi yapabilirler (Abdullayev 1999: 269). Hazar'da ulusal sektörlere bölünme tezinin uygulanması halinde orta hat, eşit uzaklık ilkesi ve "equitable principle" (hakçalık ilkesinin) birlikte değerlendirilmesi yerinde olur. (Ciddi 2017: 22).

Hazar'ı kuzey, orta ve güney olarak üç bölmeye ayırdığımız zaman sınırların paylaşımı için kuzeyde Rusya ve Kazakistan'ın sınırlarını belirlerken hem karşılıklı hem de bitişik sular için uygulanacak yöntemlere başvurmak mümkündür. Bu bağlamda Rusya ve Kazakistan anlaşarak karşılıklı sınırlarını belirlemek için Nisan 1998'de "pragmatik orta hat" yöntemini uygulamışlardır. Buna ek olarak Kazakistan'ın Türkmenistan ve Rusya'nın Azerbaycan ile olan sınırları da bitişik sulara uygulanan yöntemle göre belirlenir. Hazar'ın orta bölümünde Azerbaycan ve Türkmenistan arasında da karşılıklı sınırlar bulunması sebebiyle orta hat yöntemi ile sınırların tespiti yapılabilir. Güneyde İran ile sınır komşuları olan Türkmenistan ve Azerbaycan sınır çizgileri birleşik sınırlara uygulanan yöntemler kapsamında belirlenebilir. SSCB,

1970'lerde Hazar'da idari sınırları çizerken bu esaslar dahilinde belirleme yapmıştır (Çolakoğlu 1998: 119).

Hazar'da yakın geçmişte sektörel bölünmenin esas alındığına dair bir teamül bulunmaktadır. Zira geçmiş dönem uygulamaları Hazar'ın sınır gölü olduğunu destekler niteliktedir. Astara-Hüseyinguli hattına denk gelen bir çizgi ile SSCB ve İran arasında zımnî de olsa Hazar'da kuzey güney yönlü bir sınır oluşturulmuştur. SSCB buna bağlı olarak çizginin kuzeyinde kalan kısımda tek taraflı tasarruflarda bulunmuştur. SSCB 1950'li yıllarda Hazar'ı sektörlerle bölmüştür. Enerji, ekonomi ve ulaşım alanlarında faaliyette bulunan bakanlıkların ve merkezi Sovyet yönetiminin uygulamaları bu yöndedir. İran ve SSCB arasında imzalanan Hava Andlaşmasında da iki ülkenin kara sınırlarının uç noktalarından düz bir çizgi çizilerek oluşturulan Astara-Hüseyinguli hattı FIR (uçuş bilgi bölgesi) hattı olarak kabul edilmiştir. Bunun yanında 1970 yılında cumhuriyetler aralarındaki idari sınırları eşit uzaklık ilkesini dikkate alarak oluşturmuşlardır. Her iki devletin de kendi 10 millik kara suları içerisinde tek taraflı olarak yaptığı petrol arama faaliyetlerine karşı taraf ses çıkarmayarak birbirlerinin egemenlik alanlarının varlığına zımnî olarak onay vermişlerdir. 1993'de Chemomyordin'in Astrahan'da yaptığı açıklamayla bu paylaşım onaylanmıştır. Rusya, Hazar'ın tabanında enerji sektörleri oluşturmuş ve Bakanlık tarafından bu bölünme kapsamında andlaşmalar imzalanmıştır. Sovyetlerin dağılması sonrasında da benzer uygulamalar söz konusudur. Rusya ve İran 1993 yılından sonra ise sektörel bölünmeden vazgeçerek ortak egemenlik teorisini savunmaya başlamışlardır (Çolakoğlu 1998: 116).

Bu yaklaşımda her kıyıdaşın münhasır egemenlik alanı oluşturularak Hazar'ın ulusal sektörlerle bölünmesi amaçlanmıştır. Bu sayede petrol ve doğal gaz bakımından zengin "off-shore" alanlarına sahip olan kıyıdaş devletler için kendi alanlarındaki enerji sahaları üzerinde mutlak hakimiyet tesis etmek suretiyle daha adil bir paylaşımın sağlanacağı düşünülebilir. Kendi sınırlarında bulunan enerji rezervinin çok zengin olmaması sebebiyle İran bu yaklaşıma yeni bir yorum getirmeye çalışmıştır. İran'ın görüşü Hazar'ın % 20'lik beş eşit parçaya bölünmesi şeklinde olmuştur. Yaklaşımın bu haliyle kabul edilmesi kıyıdaşlar arasındaki jeostratejik farklılıkları ortadan kaldırarak, Azerbaycan egemenliğinde kalması gereken önemli petrol sahalarının İran hakimiyetine

geçmesine sebebiyet vereceğinden başta Azerbaycan olmak üzere diğer ülkeler tarafından kabul görmemiştir (Karagöl, Kızılkaya ve Kaya 2016: 17).

2.2.3. Hazar'ın Özel Bir Su Havzası Olduğu Görüşü

Hazar jeolojik, coğrafi, ekolojik yapısı nedeniyle ne tam olarak deniz ne de tam olarak göl özelliği gösterir. "Sui generis" (kendine özgü) bir yapıya sahip olması sebebiyle statünün belirlenmesi için ne BMDHS kuralları ne de göllerin paylaşımı ile ilgili uygulamalar tek başına yeterli olmayabilir. Bu sebeple ihtiyaca binaen Hazar'ın deniz ya da göl olduğu şeklindeki geleneksel yaklaşımın dışında özel bir su havzası olduğu sınırların belirlenmesinin de bu özel duruma göre yapılması gerektiği şeklinde üçüncü bir yaklaşım ortaya konmuştur.

Bu sınırlandırma yönteminde deniz dibi ve burada bulunan doğal zenginlikler milli sektörlere bölünürken su yüzeyi ve su kütlesi ortak kullanılır. Deniz dibinde ülkelerin münhasır hakları olur Taraflara deniz yüzeyinde seyrüsefer, balıkçılık ve diğer konularda ortak kullanım sağlanır. Tarafların bu konuda aralarında anlaşmış olması gerekmektedir. Teklif sahibi Rusya olup 1998'de Rusya ve Kazakistan, 2001'de Kazakistan ve Azerbaycan, 2002'de Azerbaycan ve Rusya arasında ikili ve sonrasında 2003 yılında her üç devletin birlikte imzaladıkları anlaşma ile Hazar'ın kuzeyinde bu yöntemin uygulanması kararı alınmıştır. Bu yöntem ile deniz dibindeki enerji rezervleri kıyıdaşlar arasında paylaşılırken su yüzeyinin ortak kullanılması ile de petrol ve doğalgazın bir kıyıdaştan başka birine taşınması için boru hattı döşenmesi sırasında üçünü bir kıyıdaşın da söz sahibi olmasına olanak sağlanmıştır. Buna karşılık Rusya su alanının ortak kullanılmasını Hazar'ın ekolojik bütünlüğünün korunması amacı ile izah etmeye çalışmıştır (İşcan 2010: 80). Deniz dibinin eşit uzaklık ilkesine göre bölünmesi durumunda en az deniz yatağı İran'da kalacağı için bu yöntem en çok İran karşı çıkmıştır (Çolakoğlu 1998:112)

Bu yöntemle göre Hazar'ın dibinde eşit uzaklık ilkesine göre bir bölünme sağlanırken su yüzeyi ve biyolojik kaynaklar ortak kullanım alanındadır. Balıkçılık alanı 1940 tarihli anlaşmaya göre belirlenirken su yüzeyinde ve hava boşluğunda tarafların

serbest seyrüsefer hakkı bulunmaktadır (Kakabayev 2004: 36). Sınırlar belirlenirken” *jus cogens*” (emredici norm) niteliğindeki devletlerin kara üzerindeki egemenliklerinin uzantısı niteliğindeki deniz yatağı ve tabanı üzerindeki münhasır haklara ve ortak alanlardaki ulaşım açısından hayati nitelik taşıyan seyrüsefer serbestisi hususlarına dikkat etmek gerekir (Soltan 2001: 69).

Zira “*cessante rat ione legis, lex ipsa cessaat*” (yasanın varoluş gerekçesi ortadan kalkmışsa, yasa da ortadan kalkar) ilkesi uyarınca ortaya çıkan yeni durum ihtiyaca cevap vermekten uzaksa kıyıdaşlar aralarında örtülü ya da açık bir şekilde anlaşmak suretiyle ihtiyaca ve de hakkaniyete uygun düzenlemeler yapmakta serbesttirler (Romano 2010: 277).

20 yıldan fazla süren görüşmeler sonrasında 12 Ağustos 2018 tarihinde taraflar Hazar’ın özel bir statüye sahip olduğu konusunda fikir birliğine vardıkları bir andlaşma imzalamışlardır. Buna göre imzalanan metinde Hazar için deniz ifadesi kullanılmışsa da Hazar ne tam olarak denizdir ne de tam olarak göldür özel bir statüye sahiptir. Paylaşım yapılırken deniz dibi göllerde uygulanacak hukuk kapsamında karşı karşıya ve yan yana olan göller arasında uygulanan orta çizgi kuralıyla beşe bölünmekte, su yüzeyinde ise her ülkenin kıyından itibaren 15 mil karasuyu ve bunu takip eden 10 millik balıkçılık bölgesine sahip olduğu deniz hukuku hükümlerine benzer bir uygulamaya gidilmektedir. Bu sınırlar içerisinde her ülke münhasır egemenlik haklarını kullanmakta sınırların dışında kalan alan ise tüm kıyıdaşlar için ortak alan olarak belirlenmektedir. Hazar’ın üzerindeki hava sahasının kullanımı ile ilgili görüşmelere ise devam edilmesi kararı alınmıştır. Taraflar arasında sınırların belirlenmesi ve enerji rezervlerinin paylaşımı konusunda anlaşma büyük oranda sağlanmış olmakla beraber bu paylaşımın en az payı alan İran çekincelerini belirterek komşuları olan Türkmenistan ve Azerbaycan ile bir takım ilave müzakerelerin yapılması gerektiği hususuna da ayrıca vurgu yapmıştır. Taraflar arasında işbirliği esaslı bir uzlaşma metni niteliğindeki bu andlaşma ile Rusya da, bilhassa Hazar’ın kıyıdaş olmayan devletlerin askeri varlığına kapanması sayesinde Hazar’da otoritesini ve nüfuzunu sağlamlaştırmıştır. Bununla beraber bazı konularda geri adım atmak durumunda da kalmıştır (Koçak 2018,

<https://www.tasav.org/hazar-denizinin-statusune-dair-anlasma-ve-olasi-yansimalari.html>, 9 Temmuz 2019’da erişildi).

Hazar’ın jeopolitik, stratejik ve ekonomik önemi göz önünde bulundurulursa andlaşmaya ileride de tekrardan şekil verme ya da yeni ek protokollerle andlaşma metnini refize durumu gündeme gelebilir. Ancak her halükarda Hazar’ın “sui generis” bir yapısı olduğu yapılacak düzenlemelerin de tüm tarafların mutabakatı ile bu bağlamda yapılması gerektiği geçeği yadsınamaz.

2.3. Soruna İlişkin Kıyı Devletlerinin Görüşleri

Sovyetler Birliği döneminde yapılan düzenlemelerle Hazar’ın %13’ü İran’a, %87’si Rusya’ya bırakılmış, 1970’te Rusya kendisine düşen kısmı kendisi, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan arasında paylaşmıştır. Bölgeyi değerli kılan enerji rezervlerinin üretimi Sovyetler Birliği elinde olduğu için bu dönemde statü meselesi fazla sorun olmamışken Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan devletlerin ortaya çıkmasıyla enerjinin işletilmesi, dünya piyasalarına arzı ve boru hatlarının yeni kurulan bu devletlerin toprağında kalması, bölge dışı aktörlerin bu coğrafyaya ilgisi gibi faktörler Hazar’da bir statü ve paylaşım sorununun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Küresel aktörlerin bölgede nüfuz sahibi olma çabaları uluslararası literatürde “Yeni Küresel Oyun-Boru Hatları Savaşı” olarak tanımlamalar yapılmasını beraberinde getirmiştir (Deniz 2014: 33)

SSCB`nin dağılması sonrası Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan bölgelerindeki enerji kaynaklarından istifade edebilmek, kaynakların işletilmesi ve taşınması için bölgeye çok uluslu şirketlerin gelmesi ve uluslararası enerji projelerine dahil olabilmek amacıyla Batı yanlısı politika yürütmüşlerdir. Rusya ve İran ise bölgede yatırım yapan yabancı sermayeyi kendilerine karşı güvenlik tehdidi olarak görmüş ve bu bölge dışı aktörlerin bölgedeki stratejik amaçlarına ulaşmasını engellemek amacıyla diğer kıyıdaşlardan farklı politikalar yürütmüşlerdir. Türkmenistan ve Kazakistan da

İran ve Rusya'nın etkisiyle zaman zaman tutum değişikliğine gitmişlerdir (Abdullayev 1999: 255-256).

Hazar'ın kuzey kısmında Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan deniz dibindeki sınır hatlarının kesişim noktaları hususunda anlaşmalarından Hazar'ın bu kısmında statükonun korunmasını istediklerinden denizin %60'nı kapsayan bir alanda kendi ekonomik çıkarlarına aykırı olmayacak şekilde hukuki rejim oluşturmuşlardır. Hazar'ın güneyinde ise sınır komşuları olan İran, Azerbaycan ve Türkmenistan ekonomik nedenler ve güvenlik algılamaları nedeniyle enerji rezervlerinin paylaşımı hususunda bir anlaşmaya varamamışlardır (Rasullu 2014: 23).

Harita 2.3: Hazar bölgesi ülkelerinin çatışma yaşadığı sahalar (Karagöl, Kızılkaya ve Kaya 2016: 20).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan devletler kuruluş sonrası kendi sorunlarını çözmekle uğraştıklarından diğer meselelerle ilgili herhangi bir düzenlemeye gidilmediğinden 1994 yılına gelinceye kadar Hazar Denizi'nin statüsü konusunda sorun yaşanmamıştır. 20 Eylül 1994'te Azerbaycan'ın Azeri, Çıracak ve

Güneşli petrol yatakları ile ilgili antlaşma yapması sonrası Hazar Denizi'nin statüsü sorunu Rusya tarafından gündeme getirilmiştir. Rusya'nın Dışişleri Bakan Yardımcısı Albert Çerişev, Azerbaycan'ı hırsızlıkla suçlayarak anlaşmaya konu alandaki petrolerin kıyıdaş ülkeler tarafından ortaklaşa paylaşılması gerektiğini belirtmiştir. Rusya'nın derhal BM'ye başvurarak hukuki rejimi sorununun görüşülmesini istemesi ile birlikte statü sorunu uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Bu tarih itibariyle kıyıdaş devletler statünün tespiti için görüşmelere başlamışlardır (Avcı 2014: 10).

Her bir kıyıdaş ülkenin içinde bulunduğu jeopolitik, stratejik ve ekonomik nedenler, ileri sürdüğü tezlerin şekillenmesinde ve zaman içerisinde değişiklik göstermesinde etkili olmuştur. Ülkelerin bazıları tezlerine uluslararası hukuk kurallarını, bazıları Hazar'daki uygulamayı, bazıları da SSCB-İran antlaşmalarını temel aldıklarını belirtmişlerdir. İleri sürülen tezlerin ne kadar uygulanabilir olduğu ise kıyıdaş devletler tarafından 10 yıl sonra sorgulanmaya başlamıştır. Princeton Üniversitesinde Hazar konusunda araştırma yapan Hooshang Amirahmadi, Hazar'daki durumu "siyah altın telaşı"ı Hazar "El Dorado"su olarak nitelendirmiştir (Kakabayev 2004: 108).

Sovyetler Birliği döneminde Hazar, "Sovyet-İran Denizi" olarak genel kabul görürken birliğin dağılmasından sonra uzlaşma ortamı yerini kıyı devletlerinin çatışan taleplerine bırakmıştır. Statü sorununun anlaşılabilmesi için kıyıdaşların iddiaları, konuya yaklaşımları ve dayandıkları tezlerin incelenmesi gerekmektedir (Babayev 2015: 23).

Hazar'a kıyıdaş devletler kendi milli ve ekonomik çıkarları doğrultusunda konu ile alakalı farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Bu bölümde Kıyıdaş devletlerin Hazar'ın statüsüne yönelik görüşleri ayrı ayrı ele alınmıştır.

2.3.1. Rusya

20. yy sonlarına kadar bölgede etkili olan iki aktör Rusya ve İran'dır. Özellikle Rusya Hazar'da jeostratejik, jeopolitik ve jeoekonomik çıkarları nedeniyle bölgede egemen güç olmuştur. SSCB'nin dağılması sonrası ortaya çıkan yeni aktörler geleneksel

otoriteyi reddederek serbest rekabet ve tarafların menfaatlerini gözetmek şartıyla işbirliği esasına dayalı yeni politikaları oluşturmuşlardır. Rusya ve İran bunu bir tehdit olarak algılamış ve örtüşen çıkarları sebebiyle ortak politikalar geliştirmişlerdir. Bu sayede yeni kurulan devletlerin egemenlik haklarını kısıtlamayı, çok uluslu şirketlerin ve batılı devletlerin bölgede etki kurmasının ve enerji projelerinin içinde yer almalarının önüne geçmeyi hedeflemişlerdir. Geleneksel aktörlerin izlediği bu politika, havza ülkelerinin birbirleriyle işbirliği içinde hareket etmelerine ve bölgenin kalkınmasına sekte vurmuştur (Hasanov 2016: 41).

Rusya çok sık politika değişikliği yapmış bunu yaparken ekonomik saiklerle hareket etmiş, bölgedeki hakimiyetini devam ettirmek suretiyle enerjiyi ucuza alıp dünya piyasalarına pahalıya satarak kar elde etme amacı içinde olmuştur (Yolcu 2014: 20). Hazar'ın statüsü konusunda Rusya değişen konjonktüre göre politikalar izlemiştir. Bunu üç döneme ayırarak incelemek yerinde olur.

Birinci Dönem: 1992-1995 yılları arasındaki dönemdir. Bu dönemde Rusya, Hazar'ın statü meselesinin 1921 ve 1940 yıllarında Rusya ve İran arasında yapılan antlaşmalarla düzenlendiğini, bu antlaşmaların halen yürürlükte olduğunu, buna göre kıyı devletlerine tanınan 10 millik balıkçılık alanı haricinde kalan su kütlesi ve deniz tabanının kıyıdaş devletlerin eşit haklarla ortak kullanımına açık olduğunu, Hazar'ın kapalı bir su rezervi olduğunu, BMDHS'nin bölgede uygulanamayacağını ileri sürmüştür (Çolakoğlu 1998: 110). Bu sayede Rusya Hazar'ı uluslararası kullanıma kapatmayı amaçlamıştır. Bu görüş Rusya'nın en uzun süreli savunduğu görüş olduğundan statü konusundaki klasik görüşü olarak değerlendirilebilir.

Rusya Hazar'ın kaynaklarının kullanımının bütün kıyıdaşların ortak kullanımında olması gerektiği, aksi durumun havzanın eko-sistemine zarar vereceği iddiasını ileri sürmüştür. Post imparatorluk döneminde olan Rusya, zengin enerji rezervlerine sahip Azerbaycan'ın batı ile yakınlaşmasından büyük rahatsızlık duyduğu için statü tartışmalarını Azerbaycan merkezli şekillendirmiştir (Oğan 2001: 155).

Hazar meselesi Nisan 1994'te Azerbaycan'ın Güneşli, Çıracak ve Azeri petrol yatakları ile ilgili olarak BP'nin de içinde bulunduğu bir konsorsiyumla anlaşacağı sırada Rusya'nın Birleşik Krallık Büyükelçiliğine bir nota vermesiyle gündeme gelmiştir. Rusya bu adımıyla Hazar'da statü sorununun çözülmediğini bildirerek aslında enerji kaynakları ile ilgili olarak söz sahibi olduğunu ortaya koymuştur (İşcan 2004: 416).

Azerbaycan 1991 yılından beri devam eden görüşmelerin sonunda batılı şirketlerle 20 Eylül 1994 tarihinde petrol antlaşması imzalanmıştır. Bu görüşmelere Rusya'nın dahil edilmemesi sebebiyle Elçibey iktidarı devrilmiştir. İktidara gelen Aliyev ise benzer bir durum yaşamamak için Asrın Antlaşmasında Azerbaycan ulusal petrol şirketinin (Azerbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirketi-ARDNŞ) % 10'luk hissesini Rus Lukoil şirketine vermiştir. Rusya Dışişleri Bakanlığı bu antlaşmaları tanımadıklarını, uluslararası hukuku ihlal ettiklerini belirtmiştir. Yine Moskova'daki İngiltere büyükelçiliğine verilen nota ile Hazar'la ilgili statü meselesi çözülmeden anlaşma imzalanmaması konusunda tavsiyede bulunulmuştur. Dışişleri hukuki dayanağı olmayan bu iddialar ile dış ülkelerde çekince oluşturmayı amaçlamıştır. Rusya Enerji Bakanlığı ise Azerbaycan'ın petrol yataklarının kullanımı ile ilgili haklarını tanıdığını belirtmiştir. Rusya Dışişleri Bakanlığının tutumuna rağmen Asrın Antlaşmasında % 10 hisse almayı kabul etmeleri enerji lobisinin dış politikadaki ağırlığı ile izah edilebilir (Oğan 2001: 155-156).

Rusya, sorunu BM'de de gündeme getirmiş, kıyıdaş devletlerin çok uluslu şirketlerle yaptığı antlaşmaları kınamıştır. 5 Ekim 1994 tarihinde Hazar'ın diğer denizlerle doğal bir bağlantısı olmaması sebebi ile deniz hukukunun bölgede uygulanamayacağını, 1920 ve 1940 Antlaşmalarının halen geçerli olduğunu, ortak kullanımın esas alınması gerektiğini, kıyıdaş devletlerin tek taraflı eylemlerinin kabul edilmeyeceğini ifade eden bir memorandumu BM'de yayınlamıştır (Croissant ve Croissant 1996-1997: 34).

İkinci Dönem: 1995-1997 yılları arasındaki dönemdir. Rusya'nın statü konusunda saldırgan tutumundan vazgeçerek politik ve ekonomik argümanları

kullanması sebebiyle bu dönem “pragmatik yaklaşım” dönemi yine Hazar’ın bölünmesini kabul yönünde bir adım atması sebebiyle “ilk antlaşma dönemi” olarak kabul edilmektedir. Havza ülkeleriyle arasındaki gerginlik ve tartışma ortamının kendi aleyhine neticelendiğini farkederek Rusya 1996’dan itibaren yumuşamaya başlamıştır. Bu doğrultuda Başbakan Çernomirdin Azerbaycan’ın enerji projelerinin hukukliliğini ifade etmiştir. 45 millik bölgede kıyı devletinin yetkili olma hakkı yanında 45 millik bölge dışında da halen üretim yapılan petrol sahalarında kıyı ülkeleri ve petrol şirketlerinin haklarının tanınacağı ifade edilmiştir (Hasanov 2016: 42).

Rusya’nın 12 Kasım 1996’dan itibaren savunduğu temel görüş kıyıdağlı olarak 45 millik alan sonrası ortak kullanım şeklindedir (Croissant ve Croissant 1996-97: 35). Her ne kadar Rusya tarafından bu görüşte bazı tavizler sunulmuşsa da Azerbaycan tarafından bu görüş kabul görmemiştir.

Rusya’nın diğer gerekçesi denizin taban ve su yüzeyi ile tam bölünmesinin doğal çevreye zarar vereceği hususudur. Bu iddiaya göre Rusya ve İran arasındaki anlaşmalarla ortak denetim ile başta balıkçılık olmak üzere denizin doğal kaynakları daha iyi korunur. Hazar sektörüne bölünürse çevresel kirlenmeden özellikle balıkçılık sektörü zarar görür. Oysaki Sumgait ve Bakü’nün de içinde bulunduğu Apşeron Yarımadası Hazar’ın en çok kirlenen bölgesi olmuştur. Çevre kirliliği açısından Hazar SSCB döneminde dünyanın en tehlikeli bölgeleri arasında yer almıştır. Bu sebeple bu gerekçe gerçekçilikten uzaktır (Croissant ve Croissant 1996-1997: 30-31).

Rusya 1997’de Hazar’daki enerji rezervi haritalarını incelemek suretiyle özel bir anlaşma metni hazırlayarak kıyıdağlı ülkelerin önüne getirmiştir. Anlaşma metni Hazar’ın bir iç göl olduğu, kıyıdağlı olarak ilk 12 millik bölümün ulusal sektörüne ait olduğu, sonraki 25 millik kısmın “ekonomik alan” olarak değerlendirileceği, kalan kısmın ise “ortak kullanımda” kalacağı esası üzerine kurulmuştur. Bu düzenleme ile Hazar’daki önemli enerji rezervlerinin ortak alanda kalacağı görülmektedir. Esasında diğer devletler kendi bölgelerindeki enerji sahalarındaki hakimiyetlerini devam ettirirken en çok zarar göreceği olan devletin “Azeri”, “Güneşli”, “Çıracık” gibi enerji rezervlerini kaybedecek olan Azerbaycan olacağı görülmektedir. Azerbaycan, Aliyev’in kararlı

duruşu ve uluslararası kamuoyunun da desteğiyle Rusya'nın bu manevrasını da geri püskürtmüştür (Hasanov 2016: 43-44).

Üçüncü Dönem: 1998 yılı itibariyle başlayan dönemdir. “Yapıcı yaklaşım” dönemi olarak nitelendirilen bu dönem, Rusya'nın genel itibariyle Azerbaycan'a ait Hazar'daki projeleri tanıdığı dönemdir (Hasanov 2016: 44).

Rusya ve Kazakistan arasında 9-10 Şubat 1998 tarihli Hazar'ın statüsüne ait uzlaşma metninde deniz tabanı eşit uzaklık ilkesine göre bölünmüş, su yüzeyi ve kütlesi ise ortak kullanıma bırakılmış ancak ulusal sektörler hakkında bir değerlendirme yapılmamıştır. Hazar'da Rusya–Kazakistan sınırının silahsızlandırılması, çevre ve seyrüsefer konularında işbirliği esası benimsenmiştir. Bu metin Yeltsin ve Nazarbayev tarafından Nisan 1998'de tasarı haline getirilmiş, 6 Temmuz 1998 tarihinde de anlaşma imzalanmıştır. Rusya'nın benimsediği bu görüş ile “ortak su kütlesi” tanımlamasından “sınır gölü” tanımlamasına geçildiği söylenebilir. Rusya, Hazar'ın tam paylaşımını kabul etmediği gibi ekonomik, siyasi ve hukuki gerekçelerle iç deniz statüsünde değerlendirilmesine ve BMDS'nin uygulanmasına da karşı çıkmıştır. Bu karşı çıkışın arkasında yatan resmi sebepleri şöyle sıralamak mümkündür. Bir kere Rusya, Hazar'ın Karadeniz ve Baltık Denizi ile bağlantısını sağlayan Don-Volga ile Volga- Baltık kanallarındaki geçiş rejimini kendi ulusal mevzuatı ile düzenlemektedir. BMDHS uygulanırsa bu kanallar uluslararası su yolu haline gelir ve kıyı devletlerinin transit geçiş hakkı doğar. Rusya bu kanalların yapay su kanalı olmaları gerekçesiyle uluslararası hukuka konu olamayacakları iddiasını savunmuştur. Bununla birlikte Hazar kapalı deniz sayılsa dahi karasularından zararsız, münhasır ekonomik bölgeden serbest geçiş konusunda sadece kıyı devletleri hak sahibi olur (Çolakoğlu 1998: 110-11: Nugman 1998: 84).

2001 de Azerbaycan-Rusya ve Azerbaycan-Kazakistan arasında iki ayrı antlaşma ve 2002'de Rusya ve Kazakistan arasında imzalanan 1998 antlaşması ile ilgili bir protokol imzalanmıştır. Böylelikle Hazar'ın kuzeyinde oluşmaya başlayan uzlaşma Rusya'nın 2003 yılında Azerbaycan ve Kazakistan ile imzaladığı Hazar'da deniz yatağının taksimi ile ilgili “orta hat” metoduna dayalı antlaşma ile 3 taraflı hale gelmiş

ve resmîyet kazanmıştır. İmzalanan antlaşmaya göre münhasır ekonomik bölgelerde uzunluk milli sektörlere bölünen denizde devletlerin kıyıları boyunca orantılı bir şekilde hesaplanarak, genişliği ise kıyı çizgisine eşit uzaklıkta ve paralel bir hattın çizilmesi ile çözülmüştür (Terzioğlu 2008: 37).

Astana'da imzalanan 14 Mayıs 2003 tarihli Hazar Denizi'nin Dibinin Orta Çizgi Temelinde Ulusal Sektörlere Bölünmesi ve Deniz Yüzeyinin Ortak Kullanımı Antlaşması ile deniz dibi taraf ülkeler Rusya'ya % 18,7 Azerbaycan'a % 19,5 Kazakistan'a %29,6 Türkmenistan'a %18,4 ve orta çizgi ilkesine karşı çıkmak suretiyle antlaşmaya taraf olmayan İran'a %13,8'lük pay verilmiştir. Rusya'nın statü konusunda Azerbaycan ve Kazakistan ile anlaşmayı tercih etmesi sonucu üç ülke arasında imzalanan bu antlaşma ile güç dengeleri ve jeopolitik durumda değişiklik olmuştur. Azerbaycan'ın konumu güçlenirken Rusya'da özellikle ırkçı ve aşırı çevreler Rusya'nın Hazar'daki üstünlüğünü kaybettiği iddiasında bulunarak Putin'in izlediği politikayı eleştirmişlerdir. Gerginliğin artmasıyla beraber Sovyet sonrası ortaya çıkan ülkelerin diğer güç çevrelerine yönelmelerinin önüne geçmek ve enerji rezervlerinin paylaşımının dışında kalmamak Rusya'nın politika değişikliğinin altında yatan sebepler olarak gösterilebilir. Bununla birlikte Azerbaycan'ın çok uluslu şirketlerle işbirliği yapılması yönünde attığı adımlar, 1994 Yüzyılın Antlaşması'nın imzalanması ve anayasanın 11. Maddesi ile ulusal sektör ve üzerindeki hava sahasını Azerbaycan Anayasasının mütememmim cüzü olarak düzenlemesi şeklinde ortaya koyduğu siyasi, hukuki duruşu da etkili olmuştur. 1995'te Clinton'un Aliyev'e Azerbaycan'ın Hazar'ın ulusal sektörlere bölünme tezini benimsediğini belirten bir mektup göndermesi, Azerbaycan'ın jeopolitik konumunun diğer kıyıdaş devletlerin önüne geçtiğinin bir göstergesidir. Bu gelişmeler de statü sorununun seyrini etkilemiştir (Hasanov 2016: 45-46).

Obama döneminde ABD'nin etkinliği bir nebze azalmışsa da havzada etkili jeopolitik ve jeoekonomik durum Rusya'nın aleyhinedir. Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan ile olan ortaklık ilişkilerinden yararlanarak stratejik konumu ve askeri gücünü kullanarak ve İran ile Türkmenistan'ın da desteğini de almak suretiyle kaybettiği eski gücünü kazanma amacıyla hareket etmiştir. Rusya, İran'ın da desteğini

olarak Hazar'da kıyı devletleri haricinde asker bulundurulmasını ve kıyıdaş devletlerin birbirleri aleyhine askeri üs bulundurmasını yasaklayan bir anlaşma yapmayı amaçlamıştır. Konu ile ilgili süreçte de hukuki statü meselesini kullanmıştır. Rusya, Avrupa'daki enerji tekeli muhafaza etmek, enerji nakil hatları ile ilgili alternatif güzergah içeren projeleri engellemek amacıyla esasında suni bir sorun olan statü sorununu gündemde tutmayı tercih etmiştir. Bu kapsamda Rusya Türkmen ve Kazak doğalgazının tamamını alarak, enerji kaynaklarının nakliyle ilgili yeni güzergahların faydalı olmayacağı propagandası yapmak ve kıyıdaş devletlerin tamamının yer aldığı bir iş birliği konsorsiyumu kurmak suretiyle bölge dışı aktörlerin enerji rezervlerine ulaşmasına engel olmaya çalışmıştır (Hasanov 2016: 47-48).

Esasında statü sorununun çözülmesi sonrası meydana gelecek her yeni gelişme yeni boru hatları anlamına geldiğinden bu da kendisinin aleyhine olduğundan Rusya statü meselesinin çözümünü bilerek çözümsüz bırakmaktan yana bir politika izlemiştir (Deniz 2014: 34).

2.3.2. İran

İran'ın bölgeye yönelik politikası güvenliğini muhafaza, toprak bütünlüğünü devam ettirme ve bölge ülkeleri üzerinde hakimiyetini yayma üzerinde şekillenmiştir. Ancak halkının Şii inancına sahip oluşu, devlet yapısı ve ABD'nin tavrı sebebiyle Hazar coğrafyasından istediğini alamamıştır (Gökçe 2008: 195).

İran'ın Hazar'ın statüsü ile ilgili iki temel önerisi olmuştur. Bunlardan ilki deniz dibinin kıyıdaş ülkeler arasında % 20 oranında eşit olarak bölünmesi, deniz yüzeyinin ise kıyıdaş devletlerin "condominium" (ortak kullanımına) tahsis edilmesi şeklindedir. Bu önerinin coğrafi açıdan gerçekleştirilmesi zordur. Bu görüşe dayanak oluşturacak herhangi bir hukuki ilke ya da yapılageliş kuralı da bulunmamaktadır (Hasanov 2016: 49).

"Tavizli öneri" olarak da nitelendirilen ikinci öneriye göre her kıyıdaş devlet için kıyından itibaren ilk 20 millik mesafe karasuları sonraki 20 millik mesafe münhasır

ekonomik bölge kabul edilmektedir. Karasularında sadece kıyıdaş devlet hak iddia edebilmekte, münhasır ekonomik bölgede ise deniz dibi kıyıdaş devlete ait olmakta su yüzeyi ve hava sahasından ise diğer kıyıdaşların da yararlanma hakkı olmaktadır. 40 milden sonraki alan ise tüm kıyıdaşların ortak kullanımında bulunmaktadır (Hasanov 2016: 49). İran, Rusya'ya benzer bir tutum sergileyerek sektörlere bölünme tezine, Hazar'ın kıyıdaşlar tarafından tek taraflı işletilmesine ve üçüncü devletlerin Hazar'dan istifade etmesine karşı çıkmış, Hazar'ı beş kıyıdaş devletin ortak kullanması gerektiğini savunmuştur (Çolakoğlu 1998: 12).

İran, Hazarda sektörel bölünmeye kararlı bir şekilde karşı çıkmış bu konuda en büyük desteği de Rusya'dan görmüştür. "Hazar'ın ortak mülkiyetde olması ve hiç bir şeyin bölünmemesi" tezini savunan İran bir yandan Rusya'nın görünmeyen eli olmuştur. Rusya'nın bu sayede bir yandan statü konusunda geri adım atmış görüntüsü vererek Batının gazabına karşı set oluşturmayı bir yandan da Hazar'daki hakimiyetini devam ettirmeyi amaçladığı görülmektedir. İran-Rusya ilişkilerinde İran işbirliğini stratejik ortaklık düzeyine çıkarmayı hedeflerken Rusya, ABD'nin hasssiyetlerini de göz önünde bulunduran pragmatik bir politika anlayışı içinde olmuştur (İşcan 2004: 429).

İran, Hazar'ın statüsü sorunu çözülmeden burada yapılacak olan petrol aramalarının hukuka aykırı olduğu tezini savunmaktadır. Bu sorun çözülünceye dek 1921 ve 1940 antlaşmalarının esas alınması gerektiği iddiasındadır. Ayrıca 21 Aralık 1991 tarihli "Almatı Deklârasyonu"nu imzalamış olan SSCB sonrası ortaya çıkan devletler SSCB'nin halefi olarak ortak mirasçıları olduklarını kabul etmiş olmalarına rağmen İran sorunun ancak kendisi ve Rusya arasında çözülebileceği, diğer devletlerin ise söz hakkı olmadığı alınacak kararlara uyması gerektiği iddiasında olmuştur (Oğan 2001: 166).

İran'ın statü tartışmaları yürüttüğü ülkelerin içinde Azerbaycan başta gelmektedir. Zira İran statü sorununa ekonomik gerekçelerden ziyade jeopolitik gerekçelerle bakmaktadır. İran'ın Hazar'da Anzali bölgesi dışında önemli petrol yatağı bulunmamakla beraber Basra körfezi ve sınırları içindeki diğer yerlerde zengin petrol

yatakları bulunduğu göz önüne alınırsa ekonomik çıkarların tali önem taşıma nedeni anlaşılmaktadır (Oğan 2001: 166). Azerbaycan'ın gelişmesi ve güçlenmesi halinde İran'ın kuzey bölgesinde bulunan Azerilerle birleşme ihtimali ve Elçibey hükümetinin Türkçü politikaları ve özellikle "Adriyatik'ten Çin seddine Türk dünyası" fikri İran'da tedirginlik oluşturmuştur (Gökçe 2008: 195-196).

İran, Azerbaycan'ı birinci derece tehdit unsuru olarak görmüş, Azerbaycan'ın gelişmesine önemli katkılar sağlayacak olan petrol anlaşmalarına engel olmak için Hazar'da uzlaşmaz tavrını sürdürmüştür. Tahran Bakü'nün dış politikasından rahatsız olduğunu her fırsatta diplomatik kanallar aracılığı ile Bakü'ye bildirmiştir. Yabancı güçlerin Hazar'a gelmesini istemeyen İran, Hazar'da giderek güçlenen Batı ve ABD varlığından endişe etmiştir. Hazar'da güç kazanan Batı nüfuzu sebebiyle kendini kuşatma altında hissetmiştir. Bölgede Batı sermayesi artış göstermesine rağmen ABD'nin ambargosu nedeniyle İran, Hazar'daki pastadan hakettiği payı alamadığı inancındadır (Oğan 2001: 166-167).

Azerbaycan İran'a 1994 yılında imzalanan "Asrın Antlaşması"ndan yüzde 5 oranında bir pay vermişse de ABD baskısı sebebiyle bundan vazgeçmek durumunda kalmıştır. İran ise statü konusunda uzlaşma sağlanamadığını ileri sürerek 1995 yılında bu antlaşmayı tanımadığını beyan etmiştir. İran Azerbaycan tarafından oluşturulan "uluslararası konsorsiyuma" kanun dışı değerlendirmesinde bulunarak Rusya ile işbirliği içinde bir tutum sergilemiştir.

Bunun akabinde Azerbaycan 1994 tarihli İran- Azerbaycan protokolünü öne sürerek farklı petrol yataklarının kullanımı ile ilgili İran'la işbirliği yapılabileceğini belirtmiş bu kapsamda İran'a "Şahdeniz" doğal gaz yatağı ile "Lenkaran-Talış-Deniz" petrol yatağında yüzde 10 oranında pay verilmiştir. Bu antlaşmaları imzalayarak İran, Azerbaycan petrol politikası ile Hazar Denizi'nde bulunan petrol yataklarını "de facto" tanımıştır. İşin ilginç tarafı İran'ın hak iddia ettiği "Alov" yatağı, "Lenkeran" (Talış-Deniz) yatağına göre İran deniz sınırından daha uzaktır. Bu da İran'ın kendisiyle çelişmesi demektir (Oğan 2001: 166-167).

Şunu da belirtmek gerekir ki İran, karşı çıktığı “Uluslararası Konsorsiyum”da yer almak üzere Azeri petrol şirketi SOCAR’ın hissesinden %10 pay istemiş ABD’nin karşı çıkması sebebiyle bu talep gerçekleşmemiştir. İran, Şah Deniz Projesini onaylayarak Azerbaycan’ın Hazar’daki faaliyetlerini onaylamış olmasına rağmen ABD baskısından dolayı Hazar’da enerji kaynaklarının işletilmesi ve taşınmasından istediği payı alamaması sebebiyle statü meselesini çözümsüz bırakmıştır. Burada net olarak görülmektedir ki Hazar’da esas mesele statü sorunu değil enerji kaynaklarının nasıl paylaşılacağı ve kimin nüfuz sahibi olacağı meselesidir (Gökçe 2008: 196-197).

İran uzun müddet tezini desteklemiş ancak Mayıs 1998’de imzalanan Rusya-Kazakistan Antlaşması ile Hazar’ın deniz dibinin paylaşılmasını getiren rejimi, BM de protesto etmiştir. İran protestosunda, Hazar’ın kıyıdaş devletlerin rızası olmaksızın paylaşılmasının mümkün olmadığını ve SSCB’nin dağılmasıyla ortaya çıkan devletlerin, SSCB-İran arasında imzalanan 1921 ve 1940 antlaşmalarıyla bağlı olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca İran, Türkmenistan ile birlikte Rus-Kazak Antlaşmasından hemen sonra 7 Temmuz 1998’de ortak bildiri yayımlamak suretiyle yapılan antlaşmayı reddederek Hazar’ın hukuksal statüsünün olabileceğini, kaynakların adil ve aynı zamanda eşit olarak bölüşülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ancak SSCB döneminde Rusya’nın Bakü açıklarında petrol çıkarmasına sessiz kalan İran’ın Kazakistan ve Azerbaycan’ın kendi kıyılarına yakın yerde petrol çıkarmasına karşı çıkması ve bunu da Sovyet dönemi antlaşmalarıyla açıklamaya çalışması evrensel hukuk kurallarına aykırıdır. Sonuç itibarıyla İran, Rusya’nın politikasındaki değişiklik ile Hazar politikasında yalnızlaşmıştır. Bölgede statü konusunda uzlaşmaya varılması halinde İran’da buna uymak durumunda kalır (Çolakoğlu 1998: 112).

İran ve Türkmenistan, kuzeyde Kazakistan Rusya ve Azerbaycan arasındaki uzlaşmaya karşı çıkararak bu antlaşmaların geçersizliğini ve Hazarda beş devleti de içine alan bir antlaşma yapılması gerektiğini savunmuşlardır (Terzioğlu 2008: 40). Türkmenistan’ın İran’ın Hazar’da ortak paylaşım fikrine sıcak bakması, Azerbaycan tarafından orta hat Kepez ve Trans Hazar sorunları ile ilgili siyasi bir tavır olarak değerlendirilmiştir (İşcan 2004: 431).

İran, 1998 yılında Kazakistan ve Rusya arasında "Hazar Denizi'nin Kuzey Bölgesi Deniz Tabanının Bölünmesi Hakkındaki Antlaşmayı" ve 2001 yılında Rusya-Azerbaycan arasında imzalanan antlaşmayı tanımadığını, Hazar'ın mevcut statüsüne karşı olacak iki taraflı anlaşmaların geçerli olmayacağını, anlaşma sağlaması halinde beş kıyıdaş devletine eşit ve adaletli pay alması gerektiğini beyan etmiştir. 1992 yılında İran ve Azerbaycan ortak bir bildiri yayımlamak suretiyle Hazarda "orta hat" prensibinin uygulanması gerektiğini beyan etmiş olmalarına rağmen İran'ın politika değişikliğine gitmesi, bölgenin petrol kaynaklarından aldığı payı artırma düşüncesinden ziyade kendini genişletmek suretiyle Hazar'ın iç bölgelerine kadar "stratejik derinlik" kazanmak istemesiyle açıklanabilir (Oğan 2001: 167).

2001 Mart'ında Cumhurbaşkanı Hatemi'nin Moskova'ya ziyaretinde Rusya Devlet Başkanı Putin ile yaptığı görüşmede Hazar'ın statüsü resmi şekilde belirlenmediği sürece kıyıdaş ülkeler tarafından çizilen sınırların tanınmayacağı, sorun çözülmeye kadar 1940 anlaşmasının geçerli olacağı ve çalışmalara beş ülkenin anlaşması ile başlanabileceği, bugüne kadar yapılan bütün "off-shore" sözleşmelerinin legal olmadığı hususlarında açıklama yapılmıştır. Rusya'nın İran ile silah satış antlaşmaları yapması hatırına böyle bir açıklama yaptığı yorumları yapılmıştır. İran, bölge dışı aktörlerle mücadele etmesinin yanında Rusya ile de güç mücadelesi içerisinde. İran'ın Hazar bölgesinde silahlanmaya başlaması ve yüzde 20 pay için ısrar etmesi durumunda müttefiklik pozisyonu bulunan Rusya ve İran'ın birbiri için tehdit oluşturması gündeme gelmektedir. Hazar'da statü belirlenirken su yüzeyinde ortak kullanım prensibinin kabulü halinde Rus deniz gücünün çok rahat İran kıyılarına dek gelerek tehdit eder konuma gelebilecek olması Tahran'da rahatsızlık oluşturmuştur. SSCB dönemine baktığımız zaman yapılan anlaşmalarda Hazar bölgesinde Rusya'nın tek başına donanma bulundurabilmesi de yine bu güvenlik kaygısı nedeniyledir (Oğan 2001: 168).

2002 Mart'ında Azerbaycan ve İran arasındaki hukuki statü görüşmelerinden olumlu sonuç çıkmamıştır. 2002 Nisan'ındaki beş kıyıdaş arasındaki görüşmelerde Kazakistan, Rusya ve Azerbaycan deniz yatağının orta hat devamınca bölüşülmesi ve deniz yüzeyinin ortak kullanımını savunurken, Türkmenistan ise denizin

paylaşılmasının yöntemi konusuna karşı çıkmıştır. İran da bu paylaşımına karşı çıkarak Hazar'da en az % 20 pay sahibi olma isteğini sürdürmüştür (Terzioğlu 2008: 41).

2003'te İran ve Türkmenistan, bir ittifak içine girerek, Hazar'ın güney sektöründeki deniz yatağının paylaşımı ile ilgili olarak uluslararası hukukun ilke ve kuralları ile BM Deniz Hukuku Sözleşmesi temelli bir antlaşma imzalamışlardır. Antlaşma ile Hazar'ın beş eşit bölüme ayrılması, her bir kıyıdaş devletin % 20 lik kısımda hak sahibi olması gerektiği hususunda düzenleme yapılmıştır (Terzioğlu 2008: 41).

İran, Hazar'ın statüsü ile ilgili tutumunu hiç bir kıyıdaş devletin kendi ulusal sektöründe diğerlerinin onaylamadığı faaliyette bulunmaması, mümkün mertebe bütün bölge ülkeleriyle deniz sınırına sahip olması, denizin askerileştirilmesine izin verilmemesi, kıyıdaşlar arasındaki sorunların çözümünde bölge dışı güçlerin söz sahibi olmaması, batılı ülkelerin özellikle de İran ile çekişme halinde olanların bölgede gücünü artırmasına izin verilmemesi, çevreye vereceği zarar gerekçesiyle deniz altından boru hattı geçirilmemesi temelleri üzerine oturtmuştur (Hasanov 2016: 50).

İran'ın statü konusundaki tutumu sadece kendi jeopolitik çıkarları düşünülerek şekillendirildiğinden diğer ülkeler tarafından kabul görmemiştir. Ayrıca İran'ın önerisi yalnız enerji kaynaklarından yararlanmayı güçleştirmekle kalmayıp sınırların tespiti ile gemicilik ve balıkçılık faaliyetleri açısından da sıkıntı oluşturmuştur. Bölgede batılı güçlerin ve çok uluslu şirketlerin yürüttüğü projeler sebebiyle İran, Batı ile ilişkilerini netleştirmeden statü sorununun çözümünü uzatmaktan yana bir jeopolitik yaklaşım içinde olmuştur. Buna bağlı olarak diğer kıyıdaşların jeoekonomik çıkarları da olumsuz etkilenmiştir (Hasanov 2016: 50).

2.3.3. Azerbaycan

Hazar'ın statüsü tartışmalarında Rusya'nın dışında ağırlığı hissedilen diğer bir devlet enerji rezervleri bakımından diğer kıyıdaş ülkelere nazaran daha zengin olan ve çokuluslu sermaye şirketlerini bölgeye çeken Azerbajan olmuştur. Azerbaycan

başlangıçta Hazar bölgesini uluslararası göl olarak nitelendirmekten yanayken daha sonra İran ve Rusya'nın Hazardaki kaynakların "ortak kullanımı" konusundaki tutumları nedeni ile bu politikasından vazgeçmiştir (Oğan 2001: 159). Kaynakların ortak kullanımı ya da eşit paylaşımı Azerbaycan'ın aleyhine olduğu için bu tez çok benimsenmemiştir.

Hazar'daki mineral zenginliklerin çıkarılıp işletilmesi bölge ülkelerinin ekonomilerine ciddi anlamda etki edeceği bütün bölge ülkelerinin malumu olmakla birlikte bu zengin kaynakların çıkarılıp dağıtılmasında elbette ki statü meselesinin nasıl çözüleceği belirleyici olmaktadır. Bu bölünmeden en fazla zararı da en fazla faydayı da görebilecek devlet ise ekonomisi çok gelişmemiş ve coğrafi olarak da küçük olan Azerbaycan'dır (Aras 2005: 13).

Azerbaycan'ın izlediği politika önceliği kendi ülkesine vermekle birlikte aynı zamanda bölge ülkelerinin çıkarlarını da gözetilen bir politikadır. Kendi kıyılarında yapılan uluslararası projelerde de hem uluslararası hukuk kurallarını hem de bölge ülkeleri arasındaki mevzuat ve teamülü göz önünde bulundurmaktadır. Deniz Hukuku Sözleşmesinin uygulanması ortak denizde bütün kıyıdaş devletlerin kendi ekonomik alanlarında hem kendi başlarına hem de bölge ülkelerinin ittifakıyla iş ve projeler gerçekleştirme imkanı bulması sonucunu doğurur. Azerbaycan'ın bölgede gerçekleştirdiği faaliyetler eşitlik ve iş birliği esaslarına dayalı ve bölge ülkelerinin menfaatlerine zarar vermeyen niteliktedir ve dahi bölge ülkelerinin de ekonomisine katkı sağlayacak türdendir (Hasanov 2016: 37).

Azerbaycan, kıyıdaşların serbest seyrüseferini de engelleyecek kadar katı ve açık bir şekilde kıyı devletine tam egemenlik sağlayan sektörel bölünme tezini savunmuştur. Bunu destekler mahiyette de daha 1970'lerde "Hazar'ın SSCB Petrol ve Gaz Bakanlığı önderliğinde ve ilgili komşu ülkeler arasında ekonomik bölgeler olarak bölündüğünü" ve bu sınır çizmenin "eşit uzaklık" ilkesi doğrultusunda yapıldığını, diğer kıyıdaşların da bu bölünmeye karşı çıkma hakkı olmadığını ileri sürmüştür. Ayrıca Moskova'da 1991'de imzalanan Azerbaycan ve Rusya arasında imzalanan antlaşmanın da ekonomik bölgelere onay mahiyetinde olduğunu belirtmiştir. Ancak iki taraf arasında imzalanan

antlaşmanın ikinci ülkeler açısından yükümlülükler yükleme durumu uluslararası hukuk açısından kabul edilen, korunan bir durum değildir (Kakabayev 2004: 110-111).

1992'de İran tarafından ortaya atılan ancak fazla destek bulamayan enerji rezervlerinin herkesin onayı alınarak bölgesel işbirliği esasına göre kullanılması fikri karşısında Azerbaycan işbirliğine karşı olmadığını belirtmiştir. Ancak bu işbirliğinin bölge ülkelerinin kendi sınırları içinde dilerse bağımsız dilerse de bölge ülkeleri ve bölge dışı çok uluslu şirketlerle birlikte iş yapmasına sınır getiremeyeceği hususunun altını çizmiştir (Hasanov 2016; 39).

Rusya ve İran hukuksal statü tartışmalarının henüz netlik kazanmadığı bu sebeple Azerbaycan'ın kendi ulusal sektöründeki faaliyetlerini sona erdirmesi gerektiği iddiasında olmuşlardır. Azerbaycan ise tespitin gecikmesi halinde BMDHS kapsamında kıyıda orta çizgiye kadar olan kısımda ve münhasır ekonomik bölgede ekonomik faaliyette bulunma hakkına sahip olduğu iddiasında olmuştur. Azerbaycan faaliyetlerine devam etmiş 1994 yılında da çok uluslu petrol şirketleriyle Yüzyılın Antlaşması olarak kabul edilen bir antlaşmaya imza atmıştır. Cumhurbaşkanı Aliyev de imza töreninde antlaşmanın tamamen hukuki zeminde yapıldığını, bölge ülkelerinin hak ve menfaatlerine aykırı olmadığı gibi bilakis onların ekonomik gelişimlerine de katkı sunabilecek mahiyette olduğunu vurgulamıştır (Hasanov 2016; 40).

Değeri 8 milyar dolar olan ve resmi adı "Hazar Denizinin Azerbaycan Bölümünde Yer Alan Azeri ve Çırag Sahasının Denizdibi Kaynaklarının Geliştirilmesi ve Ortak Üretimi ile ilgili Antlaşma" olan bu antlaşma 30 yıllık bir süre için Azerbaycan ve uluslararası bir konsorsiyum tarafından imzalanmıştır. Uluslararası Azerbaycan İşletme Şirketi (AIOC) adında bir işletme kurularak bu petrol rezervlerinin işletilmesi amaçlanmıştır. Azeri, Çırag ve Güneşli bölgelerindeki petrol yatakları antlaşmanın konusunu teşkil etmiştir. Konsorsiyumun içinde Lukoil, TPAO ve SOCAR'da bulunmaktadır. Azerbaycan uluslararası şirketlerle bunun dışında da bir çok konsorsiyum gerçekleştirmiştir. Azerbaycan, Hazar ülkeleri içinde genişletilmiş Ortadoğu düşüncesine destek vermeye en meyilli ülke olup batı yanlısı bir politika izlemiştir. Bunda Rusya-Ermenistan-İran ittifakından gelebilecek zararları bertaraf etme

ve işgal altında bulunan topraklarını Ermenistan'dan kurtarma amaçları bunu yaparken de global güçlerin nüfuzundan yararlanma arzusu etkili olmuştur (Aras 2005: 14). Antlaşmanın yapılmasından birkaç yıl sonra Türkmenistan antlaşmaya konu yataklardan birinin tamamının diğerinin ise önemli bir kısmının kendi sınırları içinde bulunduğu iddiasında bulunmuşsa da Azerbaycan tarafından bu itiraz gecikmiş bir itiraz olarak değerlendirilmiştir.

Harita 2.4: Azerbaycan'ın Asrın Anlaşması projesi kapsamında işlettiği enerji yatakları (Rasullu, 2014:37).

İran ve Rusya 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesinin bölgeye uygulanmasını engellemek ve 1921 ve 1940 Antlaşmalarına dayalı çözüm üretmek amacı ile Hazar'ın göl statüsünde olduğu iddiasını ileri sürmüşlerdir (Yolga 1996, Aktaran Ogan 2001: 159).

Bu durum karşısında Azerbaycan, 1970'te Hazar'da Sovyet bölümünün dörde bölünmesiyle oluşmuş "sektörel bölünme" esasını dayanak olarak Hazar bölgesi deniz ve hava sahasının sektörel bölünme esasına göre paylaşılması gerektiği tezini ileri sürmüştür. İran, Sovyetlerin kendi içinde yapmış olduğu bu tezi hukuki dayanaktan

yoksun bulduğunu ileri sürerek karşı çıkmıştır. Rusya ve İran önceleri “ortak kullanım” tezini savunurken, kıyılarında yeni enerji kaynaklarının keşfi ile beraber Rusya ulusal sektörlere bölünme tezine sıcak bakmaya başlamıştır. Bu duruma bağlı olarak Rusya ile Kazakistan arasında imzalanan 1998 tarihli, Azerbaycan arasında imzalanan 2001 tarihli antlaşmalar ile Hazar’da suyun yüzeyi kıyıdaş devletlerin ortak kullanımına alınırken, deniz dibinde ulusal sektörlere bölünme kararı alınmıştır. İlâveten Azerbaycan, diğer kıyıdaş devletlerden farklı olarak Azerbaycan Anayasasında bir düzenleme getirerek kendi ulusal sektörünü Anayasa ile düzenleyerek toprak bütünlüğü içinde göstermek suretiyle Anayasal teminat altına almıştır (Oğan 2001: 160).

12 Kasım 1995 tarihinde kabul edilmiş olan Azerbaycan Anayasası 2. Bölüm 11. Maddede: “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin iç suları, Hazar Denizi’nin Azerbaycan’a ait bölümü ve Azerbaycan Cumhuriyeti’nin hava sahası Azerbaycan Cumhuriyeti’nin arazisi sayılır. “ denmek suretiyle Hazar iç sular olarak kabul edilmiştir. Bu sayede Azerbaycan hak iddasında bulunduğu sahalarda yapmış olduğu çalışmalara meşruiyet sağlamanın yanında 1940 tarihli antlaşmalarla ilgili problemlerde de kendi karşı çıkışına bir dayanak sağlama imkanı elde etmiştir (Kakabayev 2004: 111).

Azerbaycan, “milli sektörlere bölünme” tezini savunurken bunun iki şekilde olabileceğini savunmuştur. İlki Hazar’ı bir “sınır gölü” şeklinde değerlendirip Hazar’da deniz yatağı da dahil olacak şekilde orta hat ilkesi esas alınarak beş milli sektör oluşturulması ve her kıyıdaş devletin de kendi milli sektöründe egemenlikten doğan tüm haklarını kullanabilmesi gerektiği olmuştur. Diğer de “deniz” statüsünde değerlendirmeye bağlı olarak kıyıdaşlara 12 mil karasuları, 200 mil veya daha fazla kıta sahanlığı ve 200 mil münhasır ekonomik bölge uygulanması sonucunu doğuran 1982 BMDHS hükümlerinin uygulanması gerektiği şeklinde olmuştur (Ciddi 2017: 38).

Azerbaycan, Rusya’nın ileri sürdüğü “Yükümlülükler ve Devletlerin Statüsü” meselesi ile ilgili olarak SSCB ve İran arasındaki antlaşmaların artık geçerliliği bulunmadığını ileri sürerek karşı çıkmış bu konuda kararlı bir duruş sergilemiştir. 1995 Azerbaycan Anayasasında ve uluslararası hukukta koruma altında bulunan ulusal sektör üzerindeki egemenlik hakkının hiçbir uluslararası antlaşmayla kısıtlanamayacağı net olarak ortaya konmuştur (Hsanov 2016: 37). Azerbaycan “Rebus sic stantibus” (var

olan koşullarda meydana gelen köklü değişiklikler) ve “clean slate ” (halef devletlere kendi kaderini tayin edebilme yolu açan temiz sayfa) ilkelerine dayanarak 1921 ve 1940 Anlaşmalarında öngörölen “ortak kullanım” tezine karşı çıkmıştır (Diba 2003 ve Pazarıcı 2015, Aktaran; Ciddi 2017: 40-41)

Azerbaycan hukuki statü tartışmaları bakımından 1921 ve 1940 tarihli SSCB-İran Antlaşmalarının çözümsüzlük sebebi olmadığı, % 14'lük kısmın İran'a, SSCB'ye ait %86'lık kısmın ise 1970 tarihli Antlaşma kapsamında deniz orta çizgisine göre belirlenen dört ulusal sektöre ayrıldığı görüşünü savunmuştur. Rusya SSCB'nin yükümlölüklerini üzerine alıyorsa antlaşmanın tesisini de yerine getirmelidir. Azerbaycan kendi ulusal sektöründe istediği gibi harekete edebilme hakkını açıklarken de bu argümanlara dayanmıştır (Hasanov 2016: 38).

Azerbaycan meselenin kıyıdaş beş devletin ortak meselesi ve uluslararası bir sorun niteliğinde olduğu dolayısıyla 1982 tarihli BMDHS'nin uygulanması gerektiği fikrini savunmuştur. 1982 tarihli Deniz Hukuku Sözleşmesinin 122. Maddesinde devletlere 12 mil uzunluğunda karasuları, 200-350 mil arası kıta sahanlığı ve 200 mil uzunluğunda münhasır ekonomik bölge ilan etme yetkisi verilmiştir. Her kıyıdaş devletin münhasır ekonomik bölgede bağımsız hareket etme hakkı bulunmaktadır.

2003 Mayıs'ında Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya deniz yatağının paylaşımı konusunda imzaladıkları bir antlaşma ile Hazar'ın kuzeyinde üç taraflı uzlaşı sağlanmıştır (Terzioğlu 2008: 38). 2007'de Tahran'da, 2010'da ise Bakü'de Hazar konusunda düzenlenen toplantıda kıyıdaş devletlerin içinde bulunduğu Hazar Beşlisi adlı beyanname kabul edilerek karara bağlanmıştır. Buna göre 3 ay içinde ilgili kurumların her devlete ait deniz sektörünün boyutunu 24 mil olacak şekilde belirlemeleri gerekirken günümüzde halen sorun çözülebilmüş değildir (Ciddi 2017: 41).

2.3.4. Kazakistan

Kazakistan kıyıdaş devletler içinde Hazar'da % 29'luk payla en uzun sınıra sahiptir ve belirlenmiş hidrokarbon rezervleri açısından da en zengin öлке

konumundadır. Kazakistan'ın sadece Tengiz petrol üretim sahası rezervinin dahi 6 ile 9 milyar varil arasında olduğu değerlendirilmiştir (Hasanov 2016: 51).

Kazakistan'ın 1994'te sunduğu "Hazar Denizi Hukuki Statüsü" taslağında Hazar "kapalı deniz" olarak belirtilmiştir. "Mutatis mutandis" ilkesi uygulanarak yani gereken değişiklikler yapılmak suretiyle kıyı devletlerinin Hazar'da karasuları, MEB ve kıta sahanlığına sahip olabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca Kazakistan 1921 ve 1940 Antlaşmalarının Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde yetersiz olduğunu, bu antlaşmaların içeriğinin kıta sahanlığı tanımının ilk defa yapıldığı 1958 Kıta Sahanlığı Hakkında Cenova Sözleşmesi ve MEB'nin tanımının ilk kez yapıldığı 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi kurallarıyla doldurulması ve bugünkü uluslararası hukuk kurallarıyla belirlenmesi gerektiği görüşünü savunmuştur (Kakabayev 2004: 117).

Kazakistan, Hazar'da statü meselesinin gündeme gelmesinden sonra görüşlerini şu şekilde ortaya koymuştur. Başlangıçta Hazar'ın "iç deniz" olduğu kabul edilerek 1982 BMDHS'ne göre hareket edilmesi gerektiğini savunmuştur. Kazakistan'ın görüşleri Azerbaycan'ın görüşlerine yakındır. Çünkü her iki ülke için de Hazar'da deniz veya göl değerlendirilmesi yapılmasından ziyade kendi egemenlik alanlarının belirlenmesi önem taşımaktadır. İki ülke arasındaki tek fark, Azerbaycan Hazar'ın tamamen ulusal sektörlere bölünme fikrini savunurken, Kazakistan'ın deniz yatağında paylaşım ile birlikte Hazar'ın sularının belirli münhasır yetki alanı haricinde ortak kullanılmasını savunması olmuştur (Amirbek 2015: 33).

Rusya Federasyonu, 23 Ocak 1998 tarihinde yaptığı bir açıklama ile Hazar'da "ulusal sektörler" ve "ortak su yüzeyi" prensiplerine göre bölünme konusunda Kazakistan ile bir anlaşmanın yapılacağını bildirmiştir. Kazakistan da 10 Mart 1998 tarihli bildiri ile Hazar'da kendi münhasır ekonomik bölgesini belirlemiş bu bölgeye deniz gücü yerleştirmiştir. 6 Temmuz 1998 tarihinde Kuzey Hazar'ın iki devleti Rusya ve Kazakistan "Hazar Denizi'nin Kuzey Kısmının Dibinin Kaynaklarının Kullanılması Amacıyla Egemenlik Haklarına Uyulması Antlaşmasını" imzalamışlardır (Oğan 2001: 165) Bu antlaşma ile Kazakistan'ın Hazar'da deniz tabanında bölünme ile birlikte su

yüzeyinde ortak kullanımı kabul etmek suretiyle önceden iç deniz olarak değerlendirdiği Hazar'ı aynı zamanda Azerbaycan'ın da benimsediği "sınır gölü" olarak değerlendirmeye başladığı görülmektedir (İşcan 2004: 427). Kazakistan'ın Kasım 1999'da AGİT İstanbul Zirvesinde Azerbaycan ile "Bakü-Ceyhan Boru Hattı Antlaşmasını inzalaması statü konusunda Azerbaycan'ın görüşüne yaklaştığı şeklinde yorumlanabilir. Zira bu antlaşmada statü ile ilgili bir düzenleme bulunmasa da fiili olarak kıyı devletlerinin kendilerine ait kısımda egemenlik hakkı sahibi oldukları kabul edilmiştir (Abdullayev 1999: 279).

Rusyanın su yüzeyinde ortak kullanıma dahiledilmesi ile ilgili olarak ısrarcı olması sebebiyle Kazakistan ve Rusya 9 Ekim 2000'de ise Hazar Denizi'nde işbirliği konusunda bir deklârasyon imzalamışlardır. Bu deklârasyon ile İki ülke statünün belirlenmesinde "median line" (orta hat) prensibini benimseyerek, deniz dibinin ulusal sektörlere bölünmesi yanında su yüzeyinin de ortak kullanıma açılması, sınır çizgisindeki yataklar içinse 50/50 prensibini benimseme konusunda karar almışlardır. Ancak Kazakistan Hazar'ın kuzey bölgesinde bulunan (Tsentrallye, Khvalynskoye ve Severnoye) sahalarındaki Rus Lukoil firmasının faaliyetleri ile ilgili Rusya'ya sürekli itiraz notası vermiştir (Oğan 2001: 165).

Kazakistan'ın, 2001'de Rusya ile yaptığı antlaşma benzeri bir antlaşmayı Azerbaycan ile de yapması neticesinde Hazar'da bir uzlaşma ortamı sağlanmıştır. Antlaşmada Hazar'ın yatağının "orta hat" esasına uyularak paylaşılması kararı alınmıştır. Her iki tarafın da kendi egemenlikleri altındaki sektörlerinde bulunan enerji rezervlerini araştırma, geliştirme ve yönetme konusunda egemenlik hakkından doğan su altı kablosu ve boru hattı döşemek gibi hukuki bütün ekonomik faaliyetler dahil tüm hakları kullanabileceklerini kabul etmişlerdir. Ayrıca taraf devletler arasındaki sınır çizgisinde petrol yatağı bulunması halinde araştırma ve geliştirme amaçlı antlaşma yapılacağı düzenlenmiştir (Ciddi 2017: 44).

Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan 14 Mayıs 2003'te ise deniz yatağının bölünmesi ile alakalı protokol imzalamışlardır. Hazar'ın kuzey kesiminde "median line" (orta hat) prensibiyle deniz yatağında anlaşmayı sağlayan bu protokol ile Hazar'da

Rusya'ya %18,7, Azerbaycan'a %19,5 ve Kazakistan'a %29,6 paylaşımı düzenleyen resmi bir düzenleme kabul edilmiştir (Aslanlı 2014, Aktaran: Ciddi 2017: 44). 2003 Mayıs'ında Rusya ve Azerbaycan'ın da benzer bir antlaşmayı imzalamasıyla Hazar'da resmi anlamda üç taraflı bir uzlaşma sağlanmıştır (Terzioğlu 2008: 39).

Kazakistan, Azerbaycan ve Rusya arasında imzalanan bu ikili ve üçlü antlaşmalar sorunun çözümünde önemli mesafe kat edilmesini sağlamıştır. Bu sebeptendir ki Aliyev 2004'te Kazakistan'ı ziyareti sırasında statü sorununun nihai çözüme ulaşması için bu antlaşmaların örnek teşkil etmesi gerektiğinin altını çizmiştir (Hasanov 2016: 51).

Statü konusunda Kazakistan'ın görüşü nettir. Buna göre deniz dibi ülkenin kara sınırının devamı niteliğindedir ve ulusal güvenlik alanı olarak değerlendirmek gerekir. Bu alanın uzunluğu da her devletin kıyı şerit uzunluğuna göre tespit edilir. BMDHS'nin ve "Eşit uzaklık" yönteminin Hazar'da uygulanabileceği görüşünü savunmuştur (Hasanov 2016: 51).

İran'ın önerdiği %20'lik eşit paylaşımın kabul edilmesi halinde en fazla zarar gören devlet statü ve paylaşım tartışmalarının mümkün olduğunca dışında kalma çabasında olan Kazakistan olur. Payı %20'nin üzerinde bulunan tek ülke olan Kazakistan tartışmalara direkt katılmasa da arka planda, konu ile ilgili İran'a en çok direnç gösteren Azerbaycan ile aktif işbirliği içindedir. Kazakistan bir taraftan ortak mülkiyetten en çok zarar görecektir ülke konumundayken diğer taraftan da gelişmekte olan bir ülke olarak yabancı yatırım ve sermayeye de ihtiyacı vardır. Kazakistan nüfusunun önemli miktardaki kısmı Rus kökenlilerden oluştuğu ve ekonomisi Rusya'ya diğerlerine göre daha çok bağımlı olduğu için Rusya ile direkt karşı karşıya gelmek istememe sebebi daha kolay anlaşılabilir. Bu açıdan bakınca Türkmenistan ve Azerbaycan'dan daha hassas bir politika yürütmesinin de bundan kaynaklandığı görülmektedir (Nugman 1998: 87). Bu doğrultuda Kazakistan, gerek denizde ve karada bölge dışı aktörlerle gerçekleştireceği projelere Rusya'yı da dahil ederek gerekse atacağı adımlardan önce Rusya'yı da haberdar ederek temkinli bir jeopolitik duruş sergilemektedir (Hasanov 2016: 51).

Fakat bu durum Kazakistan'ın tavizkar davrandığı anlamına da gelmez. Zira Azerbaycan tek taraflı itirazda bulunarak statü konusunda karar alınmasına etki edebilecek bir konumda olduğundan arka planda Kazakistan'ın menfaatlerini de korumuştur (İşcan 2004: 428).

2.3.5. Türkmenistan

Türkmenistan, Hazar'ın statüsüne ilişkin duruşunda kıyıdaş diğer devletlere göre çok daha esnek ve değişken bir duruş sergilemiştir. Türkmenistan'ın bilhassa Kazakistan ve Azerbaycan'dan daha çok doğalgaz rezervi bulundurması ve bu büyük kaynağı Rusya, İran ve Ermenistan'a ulaştırmak istemesi, hukuki statüsü meselesi ile ilgili çelişkili bir duruş sergilemesine sebep olmuştur (Ciddi 2017: 45).

Türkmenistan, 12 mil karasuları ve MEB'i düzenleyen bir kanuni düzenleme getiren ilk ülkedir. Bu arada Türkmenistan 1993'te denizin doğusunda bulunan "Çeleken" açık denizalanı ile ilgili yabancı şirketlerle antlaşma imzalamıştır (Abilov 2013: 57). Hazar'ın statüsü konusunda Türkmenistan'ın 1993'te hatta diğer kıyıdaşlardan da önce Devlet Sınırları Mevzuatı kapsamında kabul ettiği yasalarla kıyıdaşlardan 12 millik kısma kadar olan bölümü ulusal sınır, denizin orta çizgisine kadar olan kısmı ise ekonomik bölge ilan etmesi başlangıçta sektörel bölünme tezini desteklediğini gösterir. Fakat aynı dönemde "Hazar beş ülkenin iç gölüdür ve burada hiçbir bölge ülkesi ya da bölge dışından bir ülke, herkesle mutabakat sağlamadığı sürece herhangi bir faaliyette bulunamaz." şeklinde dile getirdiği görüşünden Rusya ve İran ile ortak hareket ettiği görülmektedir. Yine bu düzenlemeden çok kısa bir süre sonra "Hazar'ın ne dibi ne de yüzeyi devletlerarasında bölünebilir " şeklinde açıklama yapan Cumhurbaşkanı Niyazov ortak kullanım tezine destek verdiklerini ortaya koymuştur. Türkmenistan, 1996'da 11-12 Kasım tarihli Aşkabat Konferansı ardından Rusya ve İran ile birlikte bir memoranduma imza atarak ortak kullanım tezini desteklemiştir (Hasanov 2016: 52). Farklı zaman dilimlerinde farklı görüşleri savunması yanında aynı zaman diliminde dahi farklı görüşleri savunabilmesi, Türkmenistan'ın net bir duruşu olmadığını değişen çıkarlar dengesine göre duruşunu belirlediğinin göstergesidir.

Türkmenistan, 1997'nin Şubat'ına kadar İran ve Rusya'nın görüşleri ile uyumlu bir şekilde 1921 ve 1940 Antlaşmalara uygun şekilde kıyı devletlerine 45 millik bir yetki alanı bırakılmak suretiyle Hazar'ın geri kalan kısmının ortak kullanıma açık olması fikrini benimsemiştir (Abdullayev 1999: 280).

Sovyet Sosyalist Bloğun dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden devletlerin başına daha önce Rus siyasetinde görev yapan Kom Parti idarecileri ya da üyeleri getirilmiştir. Dolayısıyla idarecilik geçmişleri bulunmakla beraber bu kişiler Rusya etkisinden de tam olarak kurtulabilmiş değillerdir. Bu duruma bağlı olarak yeni kurulan devletler ya Rus politikalarıyla uyuşan ortaklar ile ittifak ve işbirliği yolunu tercih etmek ya da tarafsız bir politika izleyerek var oluşlarını devam ettirmeyi tercih etmişlerdir. Tarafsızlık politikası Türkmenistan'ın politikalarını oluşturmuştur (Ünlü 2016: 96).

Türkmenistan, Hazar'da tüm kıyıdaş devletlere eşit mesafede bulunduğunu, bu sebeple tarafsızlık politikasını benimsediğini ve belli bir tezde ısrarcı olmayacağını belirterek Hazar'da bütün kıyıdaşların birlikte imzalayacağı bir antlaşmanın daha yerinde olacağını açıklamıştır. Yine tüm kıyıdaşların mutabık kalacağı bir antlaşma yapılana dek Hazar'da orta alanda özellikle Azerbaycan başta olmak üzere devletlerin tek taraflı olarak yaptıkları araştırmaları eleştirmiştir. Türkmenistan Hazar'da yeni statü belirlenene kadar, sadece Azerbaycan tarafından onaylanmayan 1996 Aşkabat Deklarasyonu uyarınca her devletin 45 millik MEB'ye sahip olduğunu ileri sürmüştür (Kakabayev 2004: 130).

Daha sonra bu görüşünü değiştiren Türkmenistan, idari paylaşımında orta hat esasının dikkate alınması ve her kıyıdaşın kendi sektöründe kalan bölümde dilediği gibi tasarruf yetkisi bulunması gerektiğini savunmuştur (Çolakoğlu 1998: 113). Bu haliyle Türkmenistan'ın Azerbaycan'ın görüşüne yaklaştığı değerlendirilebilir. Ancak Ocak 1997'de Türkmenistan'ın Azeri ve Çirak petrol yatakları üzerinde hak iddiasında bulunması, hatta Türkmenistan Cumhurbaşkanı'nın bu petrol alanlarının Azerilerce konan isimlerini değiştirerek kendi ismini vermesi iki ülke arasında aynı tezi savunmalarına rağmen ciddi krize yol açmıştır. Bu petrol sahaları kıyıdan itibaren 45

millik sahanın dışındadır. Bu sebeple ulusal sektörlere bölünme tezinin Türkmenistan tarafından fiilen desteklendiği söylenebilir (Abdullayev 1999: 280).

1997 İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) Aşkabat Zirvesinde Türkmenistan'ın, Azeri ve Çırak petrol üretim sahalarının Azerbaycan'a değil kendilerine ait olması gerektiği iddiasında bulunmuş bu iddiadan vazgeçme karşılığı olarak bedel talebinde bulunmuştur. Türkmenistan, "Serdar" diye nitelendirdiği, 80 milyon ton varilin üzerinde petrol rezervi bulunan Kepez petrol üretim sahasında Rus petrol şirketi Lukoil ve Rosneft şirketleri ile imzaladığı anlaşmaya Azerbaycan'ın çok tepki göstermesi sebebiyle Rusya 31 Ağustos 1997'de anlaşmayı askıya almıştır. Hemen ardından 1 Eylül'de Türkmenistan hak iddiasında bulunduğu bu bölge için bir ihale açmış ve ihaleyi ABD'li Mobil Şirketi almışsa da Azerbaycan ile arasını bozmak istemeyen ABD antlaşama imzalamaktan vazgeçmiştir (Hasanov 2016: 53-54).

Türkmenistan, 1998 Aralığında Moskova'da gerçekleştirilen kıyıdaş devletler zirvesinde farklı bir duruş sergileyerek Hazar'da bölünme tezinin uygulanması ve Azerbaycan'la olan sınır belirlenirken orta hat prensibinin esas alınması gerektiğini açıklamıştır. Prensipite Türkmenistan'ın, Azerbaycan-Rusya-Kazakistan üçlüsünün politikalarına daha yakın durduğu ancak orta hattın geçeceği alanların belirlenmesinde başta Azerbaycan olmak üzere bu ülkelerle uzlaşmadığı görülmektedir (Oğan 2001: 161).

Tartışmalı yataklar nedeniyle Azerbaycan ile arası gergin olan Türkmenistan giderek İran'la yakınlaşmıştır. Hazar'ın statüsü ile ilgili ortak bir sonuca varmak amacı ile Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyesi olan dört kıyı ülkesinin Soçi'de yaptıkları toplantıya Türkmenbaşı "İran'sız yapılacak bir toplantıya" katılmayacağını açıklayarak gitmemiştir. Türkmenistan ikili anlaşmalarla sorunun çözülmesine karşı çıkararak beş kıyı ülkesinin katılımı ile çözüme varılması gerektiği fikrini savunmuştur. Yine bu dönemde Türkmenbaşı'nın, Hazar özel temsilcisinin yerine Türkmenistan'ın İran Başkonsolosu'nu görevlendirmesi İran-Türkmenistan yakınlaşmasının işaretleridir (Oğan 2001: 162).

Kepez sahasının durumunu belirlemeye yönelik olarak Azerbaycan ve Türkmenistan arasında atılan adımlar duruma açıklık getirememiş olmakla birlikte 2007-2009 yılları arasında yapılan görüşmelerde bir miktar daha iyileşme olduğu görülür. Günümüzde iki ülke arasında denizde ortak çizginin belirlenmesi ve bu sahanın ortak kullanımını konusunda tavizler vererek orta nokta bulunmak suretiyle mutabakat sağlanmaya çalışılmıştır. Bu süreçte Azerbaycan'ın jeopolitik ve jeoekonomik olarak daha güçlü durumda olduğunu söylemek yrinde olacaktır. Ayrıca Rusya ve Kzakistan ile bulunan gayri resmi müttefiklik durumu da buna eklenince Türkmenista'nın hareket alanı ister istemez daralmıştır (Hasanov 2016: 54).

Türkmenistan, Hazar'daki sınırlar konusu ile ilgili günümüzde de İran ve Azerbaycan ile problem yaşamaya devam etmektedir. 2015 Mayısında Kazakistan'la anlaşmaya varılmıştır. Gerçi anlaşma statü ile ilgili değil devletlerin ulusal sektörlerindeki doğal kaynakları geliştirilmesini ve kullanılmasını da kapsayan, egemenlik hakları konusundadır. Bu duruma son dönem Batı ve Rusya arasındaki gelişmelerin de etki ettiği söylenebilir.

AB ilk kez Türkmen gazı ile ilgili tarih vermiş, Avrupa Komisyon Başkan Yardımcılığında bulunan Maros Sefcovic bu konu ile alakalı olarak “Avrupa Türkmen gazını almaya 2019'da başlayacaktır” şeklinde beyanda bulunmuştur. Türkmenistan tarafında anlaşma sayesinde Trans-Hazar Projesine hız verilmesi amaçlanmıştır (Casey 2015, Aktaran: Duman 2016: 79).

2.4. Uluslararası Hukuka ve Antlaşmalara Göre Hazar'ın Statüsü

Uluslararası problemlerin çözümünde başvurulacak kaynaklar Uluslararası Adalet Divanınının 38. Maddesi ile düzenlenmiştir. Bu kaynaklar sırasıyla taraflar arasındaki sözleşmeler, teamül hukuku, hukukun genel ilkeleri, içtihatlar ve doktrin şeklinde sıralanır ki tüm bu kurallar tüm taraflar için bağlayıcıdır (Soltan 2001: 64).

SSCB ve İran arasında imzalanan 1921 tarihli antlaşma ile iki devlet arasında daha önceden yapılmış olan tüm antlaşmalar iptal edilmiş ve her iki devlete Hazar’da “right to freedom of navigation” (seyrî-sefer serbestisi) getirilmiştir. 1935 ve 1940 tarihli antlaşmalarda Hazar’ın “Sovyet İran Denizi” olduğu vurgusu yapılmıştır. Ayrıca 1940 tarihli antlaşma ile taraflara 10 millik münhasır alanda balıkçık hakkı getirilmiştir (Soltan 2001: 64-65).

Tablo 2.1: Hazar bölgesi ülkelerinin statü sorununa yaklaşımları (Karagöl, Kızılkaya ve Kaya 2016: 22).

ÜLKELER	HAZAR BÖLGESİ ÜLKELERİNİN STATÜ SORUNUNA YAKLAŞIMLARI
Rusya	Hazar’ı göl olarak kabul eden Rusya “ortak kullanım” senaryosu üzerinden hareket etmektedir. Rusya’nın Hazar’ı deniz olarak kabul etmemesi; Hazar’ı Karadeniz ve Baltık Denizi’ne bağlayan Volga-Don Kanalı’nın uluslararası bir statü kazanmasını ve ülkelerin serbestçe dolaşım hakkı elde etmesini istememesinden kaynaklanmaktadır. Azerbaycan ve Kazakistan ile varılan anlaşma sonucunda ise Hazar’ın ulusal sektörlere bölünmesi konusunda uzlaşmıştır.
İran	Hazar’ın yüzde 20’lik beş eşit parçaya bölünmesinden yana tutum sergileyen İran, bölgede enerji rezervi en az olan ülke konumundadır. İran’ın bu yönde hareket etmesinde; Azerbaycan sınırlarında bulunan Araz-Alov-Şark sahasına bu yolla ulaşacağını düşünmesi etkili olmaktadır.
Azerbaycan	İlk zamanlarda deniz statüsü yönünde söylemler geliştiren Azerbaycan, sonrasında her ülkenin petrol ve doğalgaz sahalarını uluslararası hukuk kurallarına göre kullanıma açan “sınır gölü” senaryosunu savunmaktadır.
Kazakistan	Hazar’ın deniz statüsü yaklaşımını ilk başlarda destekleyen Kazakistan, günümüzde Hazar’ın göl statüsüne bağlı orta hat esasını savunmaktadır. Bu bağlamda “sınır gölü” anlayışına yakın bir duruş sergilediği görülen Kazakistan Azerbaycan’dan farklı olarak, Hazar’ın yalnızca deniz yatağının ve kaynaklarının ulusal sektörlere bölünmesini, geri kalan deniz yüzeyindeki faaliyetlerin ise ortak kullanıma açılmasını istemektedir.
Türkmenistan	İlk olarak göl statüsü kapsamındaki ortak kullanım anlayışını benimseyen Türkmenistan, zaman içerisinde tutum değiştirerek bu görüşten uzaklaşmış ve “sınır gölü” statüsünü savunmaya başlamıştır.

Uluslararası Hukukta antlaşmalar kadar etkili diğer bir argüman da devletlerin uygulamalarıdır. Statünün tespiti konusunda uygulama ve antlaşmaların aynı seyirde olmadığı görülmektedir. İlk olarak 1935 yılında SSCB İçişleri komiserinin gizli kararıyla Hazar’da SSCB-İran sınırı Astara-Hasan Kuli hattı ile bölünmüştür. Buna ek olarak SSCB, Azerbaycan kıyılarında “Neftyanie Kamni” petrol arama geliştirme projesini İran’a danışmadan uygulamaya koyduğu gibi İran’ın da benzer faaliyetleri SSCB’yi bilgilendirmeden yaptığı görülmektedir. Elde edilen gelirlerin paylaşılması da yapılmamıştır. Yine her iki devlet resmi kurumlarının ülkelerin kıyılarında bulunan deniz yatakları ve burada yer alan enerji kaynaklarının kendi devletlerine ait olduğu

yönünde ifadeleri bulunmaktadır. 1970 yılında ise SSCB Petrol Bakanlığı Hazar’da kendi bölgesi olarak gördüğü kısımda “median line” (orta hat) ilkesi çerçevesinde Rusya, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan arasında bölünmeye gitmiştir. Ayrıca petrol arama geliştirme faaliyetlerinin de devletlerin kendi kurumları tarafından yürütüldüğü böylece iç yönetim sınırlarının uygulandığı görülmektedir (Soltan 2001: 65).

SSCB’nin yıkılmasından sonra Rusya ”SSCB’nin devam eden devleti” tezini benimseyerek sınır, nüfus ve yönetim değişikliği ile birlikte SSCB’nin yerini almıştır. Bu iddiasına dayanak olarak SSCB’nin kuruluşunda çekirdek devlet olmasını ve ortaya çıkan diğer devletlerden farklı olarak bağımsızlık ilanı bulunmamasını göstermiştir. Bu durumun uluslararası toplumca kabulü de çok önemlidir. AGİT, BM ve diğer uluslararası örgütler Rusya’nın bu tezini kabul etmişlerdir. Devletlerin büyük bir kısmı da Rusya’yı yeni bağımsız bir devlet olarak değil, devam eden devlet olarak tanımayı zımnen kabul etmişlerdir. Uluslararası toplumun bu genel kabulünün altında bağımsızlığını kazanan devletlerde bulunan nükleer silahların tek elde toplanması amacı ve BM Antlaşması’nın Güvenlik Konseyinin üyeleri ile ilgili kısmında değişiklik yapılmasının gündeme getirilmesinin önüne geçilmek isteği bulunduğu düşünülmektedir (Hüseynov 2003: 129-130; Pazarcı 1994: 31).

Rusya devam eden devlet statüsü gereği SSCB’nin imzalamış olduğu tüm antlaşmalara taraf olmuştur. Bağımsızlığını kazanan diğer devletler içinse o dönemde 1978 tarihli Viyana Devletlerin Antlaşmalarına Ardıl Olma Sözleşmesi henüz yürürlüğe girmediği için sözleşmenin parçalanma sonrası ortaya çıkan devletlerin durumları ile ilgili hükümleri uygulanamamış olmakla birlikte “yeni bağımsız devlet” statüsü fiilen uygulanmıştır. 1978 tarihli sözleşmenin 31 ve 34. maddelerinde “yeni bağımsız devlet” statüsünü kazanamayan devletlerin daha önceki devletin yapmış olduğu anlaşmalarla bağlı olmadığı hususu genel ilke olarak düzenlenmiştir. 1978 tarihli sözleşmede yeni bağımsız devletler için getirilen “tabula rasa” (temiz levha) ilkesi ile önceki devletçe yapılan ve yürürlükte olmaya devam eden bir antlaşmanın yeni devleti bağlamayacağı hususu düzenlenmiştir. 14. maddede bu husus genel ilke olarak düzenlenmekle birlikte devam eden maddelerde bu devletlerin antlaşmalara ardıl olma hususları ayrıca

düzenlenmiştir. Bununla birlikte yeni devletler, “yeni bağımsız devlet” statüsünü sözleşmede belirtildiği şekliyle uygulamamış, SSSCB dönemi antlaşmalarından doğan yükümlülüklerle ilgili yeni düzenlemeler yapmayı tercih etmişlerdir (Hüseynov 2003: 133; Pazarcı 1994: 33-35).

Rusya ve İran’ın 1921 ve 1940 antlaşmalarının, SSCB’nin dağılması sonucu ortaya çıkan devletleri bağlayacağı iddiaları uluslararası hukuktaki halefiyet ilkesi ve bahse konu devletlerin SSCB öncesi imzalanan antlaşmaların kendileri için de bağlayıcı olduğu yönündeki açıklamaları bulunmaktadır. Ancak bu antlaşmaların ruhu incelendiğinde “Sovyet İran Denizi” tabiriyle Hazar’ın ortak kullanımının kastedilmediği görülecektir. Burada Hazar’ın kıyıdaşlar haricinde bir devlete özellikle de batılı güçlere kapalı olması amaçlanmıştır. Daha önceden belirtildiği üzere devlet pratiği de bu yöndedir. Bu sebeple Rusya ve İran’ın Hazar’ın ortak kullanılması gerektiği iddiası ile ilgili bu iki antlaşmayı dayanak göstermesi mümkün değildir (Soltan 2001: 66).

1921 ve 1940 tarihli antlaşmalarda herhangi bir ülkeye ait hak ve imtiyazlar açık bir şekilde belirtilmiş değildir. Sovyet dönemi antlaşmaları sınırların tespitine ilişkin hükümler içermez. Bu sebeple ortak kullanım ya da sektörel kullanım ile ilgili hukuki bir dayanak oluşturmaz. Sovyet döneminde de eşit bir paylaşım yoktur. Rusya bölgede denizcilik ve enerji rezervleri ile ilgili çok sayıda faaliyette bulunurken, İran ise Rusya karşısında menfaatlerini koruyabilecek güçte olmadığından bölgede pek etkinlik gösterememiştir (Croissant ve Croissant 1996-97: 27).

Rusya ve İran’ın bu tarihi antlaşmalara dayanarak geçmişten gelen düzeni devam ettirme isteği ve zengin enerji rezervlerine sahip yeni bağımsızlığını kazanan bölge devletlerinin kendi çıkarları açısından uygun olmayan eski düzeni devam ettirmeme istekleri, Hazar’ın hukuki statü sorununu Sovyetlerin yıkılması sonrası süreçte bölgenin temel problemlerinden biri haline getirmiştir (Oruç 2013: 87).

2.5. Statü Sorununun Ortaya Çıkardığı Sonuçlar

Sovyetlerin dağılmasına kadarki süreçte iki taraflı bir mesele olan statü sorunu ve kaynakların paylaşımı konusu yeni devletlerin ortaya çıkmasıyla beraber daha karmaşık bir hal almış ve çıkar çatışmalarında artış yaşanmıştır. Meselenin uzun bir süre çözümsüz kalması birçok diplomatik anlaşmazlığı da beraberinde getirmiştir. Bu durum enerji kaynaklarından yeterince istifade edilememesi sonucunu doğurmuştur ki ekonomisi zayıf ve kırılgan bir yapıya sahip olan ve temel olarak enerji kaynaklarının üretim ve ihracatına dayalı olan bölge ülkelerinin kalkınma süreçlerini olumsuz etkilemiştir (Koçak 2018, <https://www.tasav.org/hazar-denizinin-statusune-dair-anlasma-ve-olasi-yansimalari.html>, 9 Temmuz 2019'da erişildi).

Sovyetlerin dağılmasından sonra bölge devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmasının ardından uzlaşılı ortamı bozulmuş zaman zaman uluslararası antlaşmaların uygulanması dahi olanaksızlaşmıştır. Çıkar çatışmaları, yeni kurulan bölgeler içine yerleştirilen farklı etnik unsurlar kimi zaman ölümlerle sonuçlanan çatışma ortamlarına yol açmıştır. Sınırların kesin olarak belirlenememesi devlet otoritesinin de tam olarak kurulamamasına sebep olmuştur. Radikal dini oluşumların da bölgeye yakın olmasının etkisiyle sınır ötesinde terörist oluşumlar, kaçakçılık, güvenlik zaafiyeti gibi sorunlar başgöstermiştir. SSCB sonrası Rusya'nın moderator rolünü kaybetmesinden sonra sınırların çizilememesi ve enerji kaynaklarının paylaşımında yaşanan sorunlar nedeniyle bölgede huzur, istikrar ve güven ortamı ciddi ölçüde zarar görmüş ülkelerin kalkınma süreçleri sekteye uğramıştır. Bu durum Rusya, Çin gibi güçlü ülkeler karşısında bölge ülkelerinin elini zayıflatmıştır. Bölgedeki otorite boşluğundan yararlanmak isteyen güç odakları bölgeyi şekillendirmeye çalışmışlardır. Rusya önderliğindeki Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü bölgenin siyasi ve askeri gelişmelerine, Çin önderliğindeki Şanghay İşbirliği Örgütü ise bölgenin ekonomisine yön vermek suretiyle bölge ülkelerinin hareket alanlarını sınırlandırmıştır.(Koçak 2018, <https://www.tasav.org/hazar-denizinin-statusune-dair-anlasma-ve-olasi-yansimalari.html>, 9 Temmuz 2019'da erişildi)

2.6. Soğuk Savaş Sonrası Tarafların Uzlaşma Çabaları

2.6.1. Antlaşmalar Dönemi

1997'de Kazakistan'ın Hazar'da kendi karasuları kabul ettiği kesiminde Rusya'nın petrol arama ihalesi açmasını Kazakistan, uluslararası hukukun ihlali olarak değerlendirmiş ve bahse konu bölgede başka bir ülkenin faaliyetine izin verilmeyeceği açıklaması yapılmıştır. Yine bu problemlere ilaveten 1997 yılında Azerbaycan ve Rusya, Türkmenistan ve Azerbaycan arasındaki bölgede bulunan Çırağ, Kepez, Azerî (Türkmenistan tarafının verdiği isimlerle Kaveroçin, Serdar, Hazar) adalarında petrol çıkarımı konulu sözleşmeler yapmaları üzerine Türkmenistan'ın protestosuna maruz kalmışlardır (Terzioğlu 2008: 29). Kıyıdaş devletler arasında bir mutabakat sağlanıp Hazar'ın statüsü konusunda kesin bir karara varılıncaya değin iki taraflı ve üç taraflı antlaşmalar yapma yoluna gidildiği görülür. Bu doğrultuda hazırlanmış 1997 tarihli Kazakistan-Azerbaycan arası bir mutabakat ve yine 1997 tarihli Kazakistan ve Türkmenistan arasında imzalanmış bir bildiri bulunmaktadır.

6 Temmuz 1998 tarihli Rusya Kazakistan Antlaşması ile Hazar'ın kuzey kısmında bulunan enerji rezervleri üzerindeki hakların tespiti için Kazakistan ve Rusya arasında Hazar'da bölünme ile ilgili ilk adım atılmıştır. Rusya, ortak mülkiyet görüşünü biraz esnetmiş ve denizde ortak hat esasına göre sektörel bölünme tezi kabul edilmiştir. 2001'de Rusya-Azerbaycan arasında imzalanan momerandum da benzer niteliktedir (Uslu 2006: 104). Yine benzer bir antlaşma 2001'de Azerbaycan ile Kazakistan arasında imzalanmıştır. Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya arasındaki bu antlaşmalarda her üç devlet deniz tabanının bölüşülmesi ve su yüzeyinin ise ortak kullanımında mutabık kalmışlarken İran ve Türkmenistan'ın bu konuda onlarla hemfikir olmadığı görülmektedir.

Bu antlaşmalar meselenin diplomatik yollardan çözümü için önemli bir araç olmuşlardır. Mayıs 2002'de de Rusya-Kazakistan arasında 1998 Antlaşmasına ilişkin protokol imzalanmıştır. Bu protokolle bölünmede esas alınan orta hatta ait coğrafi koordinatlar oluşturulmuştur (Terzioğlu 2008: 31).

2002'nin Eylül ayında Rusya ve Azerbaycan Hazar'ın yatağının bölünmesi ile ilgili bir anlaşma imzalamışlarken, 2003 Şubat'ında Azerbaycan ve Kazakistan 2002 Kazak-Rus protokolü benzeri bir antlaşma imzalamışlardır. Böylelikle Hazar'ın kuzey kısmında resmi anlamda Kazakistan, Rusya ve Azerbaycan arasındaki sınırlar belli edilmiş ve uzlaşma sağlanmışken, Hazar'ın güney kısmında Azerbaycan'la İran ve Türkmenistan arasında anlaşmazlık devam etmiştir (Tahminciler 2009: 4-18). 2003 Mart'ında Türkmenistan ve İran arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Mayıs 2003'te de 1998 Rusya-Kazakistan ve 2001 Rusya-Azerbaycan antlaşmalarını güçlendirme amaçlı, Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan'ın katılımı ile bir antlaşma imzalanmıştır. Kıyıdaş beş ülkenin devlet başkanları düzeyinde ilk kez 2002 Zirvesinde biraraya gelmelerinden sonra 2003 Kasım'ında imzalanan antlaşma ise kıyıdaş beş devletin imzaladığı ilk belge olması açısından önem arz eder.

2.6.2. Zirveler Dönemi

2.6.2.1. Aşkabat Zirvesi

2002 yılında Aşkabat Zirvesi ile başlayan kıyı devletlerinin devlet başkanları düzeyindeki zirveler serisi sonrasında 2007'de Tahran'da, 2010'da Bakü'de, 2014'te Astrahan'da yapılan zirveler şeklinde sürmüştür. 23-24 Nisan 2002'de Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta yapılan zirvenin açılış konuşmasında Putin bu görüşmeyi “çok taraflı görüşmelerin yeni bir döneme girişi “olarak tanımlamıştır. Aşkabat Zirvesinde, İran Hazar'ın kıyıdaşlar arasında eşit olarak beşe bölünmesi tezini savunurken, Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan ise bu görüşe karşı çıkmıştır. Rus lider zirvenin açılış konuşmasında: *“Bugün burada beş kişiyiz ve beş ülkeyi temsil ediyoruz, ancak Hazar daima tek olmuştur ve gelecekte tek olacaktır. Benim görüşüme göre onu (Hazar'ı) beşe bölmek çok büyük bir hata olacaktır. Hazar bizim ortak mirasımızdır”* demek suretiyle denizin bölünmesine açıkça karşı çıkmıştır. İlk zirvede bir anlaşma sağlanamamış ve bir bildiri de açıklanmamıştır. Fakat bu zirvede liderler zirvesinin devam etmesi ve bir sonraki zirvenin de 2003'te Tahran'da yapılması kararı alınmışsa da Tahran Zirvesi beş yıl sonra gerçekleştirilebilmiştir (Duman 2016: 62).

Aşkabad Zirvesinde Hazar'ın bölünmesi haricinde görüşülen ikinci önemli konu Hazar'ın merkezindeki petrol yataklarının Türkmenistan ve Azerbaycan'dan hangisine ait olması gerektiği meselesidir. Azerbaycan'ın "Kepez", Türkmenistan tarafının ise "Serdar" diye isim verdikleri petrol yataklarının işletilmesi sorunu nedeniyle müzakere süreci etkilenmiş ve bu iki ülke karşı karşıya gelmiştir (Mammadov, 2013, Aktaran: Duman 2016: 62). Zirvede kıyı devletleri arasında bir mutabakata varılmadığı gibi Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki gerginlik de tırmanmıştır.

Zirvede Türkmen lider diğer ülke liderlerini Hazar konusunda irade ortaya koymadıkları için eleştirmiş, Azerbaycan lideri Aliyev'i de sorunlu sahalara ile ilgili anlaşma yapılmasını sağlamak için gereken adımları atmamakla suçlamıştır. Türkmenistan Başkanı Saparmurad Niyazov, meseleyi "Hazar Denizi kan kokuyor ve hepimiz bunun farkında olmalıyız. Bir petrol sahası konusunda tartışmak o kadar kolay değil." şeklinde sert bir dil kullanarak açıklamıştır. Aşkabat zirvesinde Hazar'daki statü sorununun çözümü konusunda kıyıdaş devletlerin tamamının ortak kararı ile çözümün sağlanmasının zor olduğu ortaya çıkmıştır. Zirveden hemen sonra Putin, bu hususu vurgulayarak Hazar sorunlarının çözümünde ikili görüşmelere ağırlık verilmesi gerektiğini belirtmiş Türkmen lider Niyazov da, Bakanlar Kurulu konuşmasında aynı hususun altını çizmiştir (Shannon 2010, Aktaran: Ercan 2015: 65).

Zirve'den olumlu sonuç çıkmamasına karşın 13 Mayıs 2002 tarihinde Moskova'da, Rusya ve Kazakistan Devlet Bakanları seviyesinde Hazar'ın kuzeyinin dibinde, yeraltı suları üzerinde hakimiyet kurma hakkı kazanmak için sınırlara ayrılması hakkındaki 1998 tarihli Anlaşma'ya ek protokol imzalanmıştır. Bölgenin orta noktasında kurulu bulunan petrol-gaz yapılarının yarı yarıya ortak olmasının şartları tespit edilmiştir (Ercan 2015: 65).

Temmuz 2003'te düzenlenen 10. Özel Çalışma Grubu toplantısında ise beş devlet Hazar'ın çevresinin korunması için bir sözleşme yapılması konusunda karar alarak 4 Kasım 2003'te Tahran'da "Hazar Denizi'nin Deniz Çevresinin Korunması Hakkında Çerçeve Sözleşme" ye imza atmışlardır. Sözleşme beş kıyıdaş devletin hepsinin imzası olan ilk belge olması dolayısıyla önem arz etmektedir. Beş kıyıdaş

ülkenin Dışişleri bakanları, Nisan 2004'te bir araya gelmiş ancak toplantıda nihâî bir anlaşmaya ulaşamamıştır. Aynı şekilde Ocak 2005'te Hazar'ın hukuksal statüsü ile alakalı taslak sözleşme için toplanan Hazar devletleri 16. Özel Çalışma Grubu toplantısında da bir ilerleme sağlanamamıştır (Lee 2005, Aktaran: Terzioğlu 2008: 32-33).

2.6.2.2. Tahran Zirvesi

Hazar'a kıyıdaş devletlerin Devlet Başkanları Zirveleri'nin ikincisi 2007'de İran'ın başkenti Tahran'da gerçekleştirilmiştir. Zirve'de bir ilerleme kaydedilememiş olmasına ve Hazar'ın hukuki rejimi ile ilgili bir çözüm getirilememesine rağmen zirvede, giriş bölümü yanısıra 25 maddelik bir düzenleme getiren bir bildiri kabul edilmiştir. Tahran Bildirisi olarak anılan bu belge, başkanlar düzeyinde imzalanan ve onaylanan ilk siyasi belge olma özelliği taşır. Bu bildiri ile kıyı devletlerinin; bölgede barış ve istikrarı korunması doğrultusunda ve denizin doğal kaynaklarının verimli kullanılması için birlikte hareket edecekleri, ulaştırma ve enerji başta olmak üzere ekonomik işbirliğini arttıracakları, bölgedeki ulaştırma imkanlarını verimli bir biçimde kullanabilmek için uluslararası ulaştırma koridoru kurulması amacıyla birbirlerine yardım edecekleri hususları düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra statü konusunda kesin bir karar alınana kadar, seyrüsefer, avlanma ve gemi yolculuğu yapma haklarının kıyı devletlerinin bayrağı altında olacağı, Hazar'da kıyıdaşlar dışında başka bir devletin askeri kuvvet ve donanma bulundurma hakkının olmayacağı, askeri kuvvetlerin kıyıdaşlarca birbirlerine karşı kullanılamayacağı, denizin sadece barışçıl amaçlar için kullanılacağı hususlarında da düzenlemeler yapılmıştır (Abilov 2013: 66).

Zirve'de, ekonomi, güvenlik ve enerji nakil hatları gibi çeşitli konularda alınan kararlar, bölge geleceği için oldukça önemlidir. Zirvenin sonuç bildirisinde dikkat çeken bazı başlıklar şöyledir: Hazar'da sadece beş ülkenin hâkimiyet ve kaynaklardan yararlanma hakkı olduğu, Hazar'da statünün tesisi için yapılacak müzakerelerin, uluslararası düzenlemeler, barışçıl yöntem ve hukuki eşitlik çerçevesinde yapılacağı, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması (NPT) ile bağlı kalınacağı, nükleer enerjinin yalnızca barışçıl amaçlı kullanılacağı, bölgenin çevre sorunlarının

çözümünde işbirliğine gidileceği, çalışmalarını düzenlerken çevrenin korunması şartlarını dikkate alacakları, ülkelerin aralarında çıkabilecek ihtilafların barışçıl yollarla çözüme kavuşturulacağı gibi hususlardır. Ayrıca İran'ın ısrarcı tutumu ile kıyıdaşlardan herhangi birisine karşı bir saldırı düzenleme amacıyla olan bir gücü diğer kıyıdaşlar topraklarında bulundurmama ve bu gücün herhangi bir kıyıdaşın toprağından saldırı düzenleme olanağı vermeme konusunda güvenlik anlamında çok önem taşıyan bir karara varılmıştır. Enerji nakil hatları ile ilgili denizin altından geçecek boru hatlarının inşası için beş kıyıdaş ülkenin onayının alınması gerektiği kararı da oldukça önemlidir. Çünkü bu kararla yeni oluşturulacak alternatif nakil hatlarının inşası ve BTC'nın Türkmen ve Kazak kaynaklarına yeni hatlarla ulaşması önüne de bir anlamda engel konma ihtimali ortaya çıkmıştır (Saraç 2007: 3).

2.6.2.3. Bakü Zirvesi

18 Kasım 2010 tarihinde Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de gerçekleştirilen 3. Zirvede deniz dibinin orta hat yöntemi esas alınarak bölünmesi konusunda Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan mutabakata varırken İran %20 esas alınarak bölünmenin gerçekleştirilmesi konusunda ısrarcı tutumunu sürdürmüştür. Türkmenistan ise yöntem konusunda daha farklı düşündüğünü belirterek diğer üç devletten farklı bir çizgide bulunmayı tercih etmiştir. Dolayısıyla statü konusunda bir mutabakata varılması mümkün olmamıştır (Sputnik News 2010, <https://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2010/11/21/35364740.html>, 8 Nisan 2018'de erişildi).

Zirvede cumhurbaşkanları ortak bildirisini dışında güvenlik konusunda işbirliğini düzenleyen bir sözleşme de kabul edilmiştir. Bu sözleşmenin imzalanmasında temel etken kıyıdaşların bölgede askeri güce ve silahlanma yarışına hız vermeleri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Medvedev bölgede güvenliğin sağlanması hususunda kıyıdaşların esas amacı bölgede çıkar sağlamak olan üçüncü güçlere ihtiyaç duymadan kendi aralarında bunu sağlayabileceğini özellikle vurgulamıştır. İspatlanmış 5 milyar ton petrol ve 8 trilyon metreküp doğalgaz rezervi bulunan Hazar'da hukuki statü meselesinin çözümünün ve bölünme prensiplerinin belirlenmesinin Zirvenin çözmesi gereken başlıca ödevi olduğu malum olmakla birlikte kıyıdaşların konu üzerinde

çalışma yapması gerektiği ortadadır. Bundan sonraki zirvelerin her yıl tekrarlanması ve uzmanlar düzeyinde en azından beş danışma yapılması konusunda mutabakat sağlanmıştır. Ayrıca ekolojinin korunması amaçlı Mersin balığının avlanmasına beş yıl süreyle moratoryum uygulanmasına karar verilmiştir (Sputnik News 2010, <https://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2010/11/21/35364740.html>, 8 Nisan 2018'de erişildi).

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 2014 yılı Zirvesinde yaptığı konuşmasında, Bakü Zirvesinin ulusal sektörlerin genişliği ve Hazar'ın biyolojik rezervinin korunması başta olmak üzere denizin hukuki statüsü ile alakalı temel konularda mutabakat sağlanması ile ilgili olarak müzakere sürecini olumlu etkilediğinin altını çizmiştir (Hasanov 2016: 57).

2.6.2.4. Astrahan Zirvesi

Hazar zirve toplantılarının dördüncüsü, 29 Eylül 2014'de Rusya ev sahipliğinde Astrahan'da gerçekleştirilmiş toplantıya Rusya'yı temsilen Vladimir Putin, Azerbaycan'ı temsilen İlham Aliyev, İran'ı temsilen Hasan Ruhani, Kazakistan'ı temsilen Nursultan Nazarbayev ve Türkmenistan'ı temsilen Gurbanguli Berdimuhammedov katılmıştır. Zirvede devlet başkanları beş antlaşma imzalamıştır. Antlaşmalar ile Hazar'da hidrojeoloji alanında işbirliği, biyolojik kaynakların korunması, olağanüstü durumların önlenmesi ve onların kullanımıyla ilgili işbirliği konuları düzenlenmiştir. İlk kez her bir devlet için kıyıda 15 millik mesafe egemenlik alanı, kıyıda 10 deniz millik alan içinse balıkçılık mesafesi, bu sınırların ortasında kalan alan ise ortak alan olarak kabul edilmiştir. Çalışma Grubu sonraki görüşmenin 2015 yılında Bakü'de yapılacağını, statü meselesi konusundaki antlaşmanın ise 2016 yılında Astana'da yapılacak zirvede imzalanabileceğini açıklamıştır. Azerbaycan'ın Dışişleri Bakan Yardımcılığı görevini yürüten Halef Halefov zirveden sonra düzenlenen basın toplantısında, Hazar'ın statüsünün çözümü konusunda temel ilkelerin ortaya koyulduğunu, statü konusunda 18 yıldan beri devam eden görüşmelerde en fazla ilerlemenin Astrahan Zirvesi'nde elde edildiğini belirterek görüşmeler için yeni bir merhale olarak kabulünün gerekeceğini ifade etmiştir (Babayev 2015: 21).

Astrahan Zirvesini ile Kuzey-Güney ayrışması daha net bir hal almıştır. Zirve toplantısı sonrasında Azerbaycan Dışişleri Bakan Yardımcısı Halef Halefov “Zirvede Hazar'ın yüzeyi ile ilgili anlaşmaya varılsa da, temel sorun Hazar'ın dibi, yani doğal kaynaklardan yararlanma meselesidir. Bu yönde Azerbaycan Rusya ve Kazakistan arasında anlaşma elde edilse de Türkmenistan ve İran'la görüş ayrılıkları mevcut” diyerek bu hususun altını çizmiştir (Zorlu 2014, <http://www.turksam.org/tr/analiz-detay/1185-orta-asya-enerji-ve-guc-mucadelesinde-4-hazar-zirvesinin-onemi> 11 Nisan 2018’de erişildi.)

Astrahan Zirvesinde bölgesel güvenlik ve işbirliği konularında yapılan görüşmeler sonrası imzalanan 19 maddelik bildirmede Hazar’da yürütülecek ortak çalışmalara ilişkin temel ilkeler belirlenmiştir. Ulusal sektörlere bölünmesi konusunda kıyıdaş devlet başkanlarınca hukuki açıdan ortak görüş tespitinde bulunulmuştur. Herkesin kabul edeceği ilkeler dayanak alınmak suretiyle deniz dibi ve yüzeyinin milli sektörlere bölünmesinin mutlaka yapılması gerektiği hususuna da bildirmede yer verilmiştir (Hasanov 2016: 57-58).

IV. Hazar Zirvesi ile ilgili olarak, Moskova Devlet Üniversitesi Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsü Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Kürsüsü Başkanı Prof. Dr. Jibek Sızdıkova, verdiği demeçte şu açıklamalarda bulunmuştur: “ IV. Hazar Zirvesi’nin sonuçlarının atılım niteliğini taşıdığı görüşündeyim. Hazar Zirvesi’nin başarılı olmasının en büyük göstergesi, tarafların denizin hukuki statüsüyle ilgili anlaşmanın temelini oluşturan ana prensipler konusunda mutabakata varmış olmasıdır. Daha önce taraflar bu konuda anlaşmayı bir türlü sağlayamıyordu. Hazar'ın hukuki statüsüne ilişkin nihai anlaşmanın, gelecek zirvede imzalanması bekleniyor. Gerçekleşen Zirvenin tarihi bir öneme sahip olduğu kanısındayım, çünkü 1991 yılından bu yana ilk kez Hazar Denizi ile ilgili birçok sorunun çözümünde ilerleme kaydedildi. Zirve sırasında sadece Hazar'ın hukuki statüsü değil, ticaret, güvenlik, ulaşım, çevre koruma konuları ele alındı, anlaşmaya varıldı. Bana göre zirve sonuçları Hazar devletlerinin sadece Hazar Denizi’nin hukuki statüsüne dair tutumlarının yakın olmasını değil, bölgedeki tehditler konusunda fikir birliğine sahip olan liderlerin tutumlarının birbirine yakın olmasını da bir kez daha gösterdi.” (Sputnik News 2014,

http://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2014_09_30/Hazar-Zirvesi-sonuclar-ve-perspektifler/, 10 Nisan 2018'de erişildi).

Siyaset uzmanı, Hazar İşbirliği Enstitüsü Genel Müdürü Sergey Miheyev zirvenin sonuç değerlendirmesini yaparken şu ifadeleri kullanmıştır: “Zirvenin siyasi önemi açısından Rusya ile Batı arasındaki ilişkilerde gerginliğin yaşandığı ortamda Hazar devletlerinin liderlerinin Astrahan'da bir araya gelmiş olması ve nihai anlaşma konusunda tutumlarının yakınlaşmasını önemli bir sonuç olarak değerlendirebiliriz. Ayrıca, Hazar Beşlisi'nin Hazar Denizi'nde başka ülkelerin silahlı kuvvetlerinin bulunmayacağı konusunda anlaşmaya varmış olması çok önemlidir. Ortadoğu'daki olayların ışığında başka devletlerin Hazar Denizi'ne girmesini engellemek atılması gereken bir adım.”(Sputnik News 2014, http://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2014_09_30/Hazar-Zirvesi-sonuclar-ve-perspektifler/, 10.4.2018'de erişildi).

Statünün belirlenmesi amacıyla Dışişleri Bakanları düzeyinde oluşturulan çalışma gruplarının 39. toplantısı 5 Mart 2015'de Bakü'de gerçekleştirilmiştir. Toplantı sonrası Azerbaycan Dışişleri Bakan Yardımcısı Halef Halefov, toplantıda Astrahan Zirvesi kararlarının uygulanmasını görüştükleri, Astana Zirvesi için hazırlık sürecinin başladığı ve bir sonraki grup toplantısının Tahran'da gerçekleşeceği bilgisini paylaşmıştır. "Hazar'ın dibinin bölünmesi bazı ülkeler arasında çözülmüş durumda. Su yüzeyinin bölünmesi konusunda da beş ülke mutabakat sağladı. Şimdi bazı detaylar üzerinde müzakereler devam ediyor. Astana'da yapılacak zirvenin son zirve olacağına inanıyoruz. Nihai sözleşme üzerinde yüzde 80'in üzerinde mutabakat sağlanmış durumda." diyen Halefov önemli pek çok konu hakkında mutabakata varıldığının vurgusunu yapmıştır. "Hazar, barış işbirliği dostluk ve istikrar denizi olacak. Hazarın statüsü ile ilgili görüşmelerimiz dünyanın dikkatini çekiyor. Bölgede de bazı çatışmalar var. Hazar'da kriz oluşmasına imkan vermeyeceğiz" diyen İran Dışişleri Bakan Yardımcısı İbrahim Rehimpur, toplantıda statü ile ilgili taslak sözleşmenin altı maddesi için uzlaşma sağlandığı hususunun da bilgisini vermiştir (Milliyet 2015, <http://www.milliyet.com.tr/hazar-denizi-bese-bolunuyor/dunya/detay/2023647/default.htm>, 12 Nisan 2018'de erişildi).

Hazar Beşlisi ülkelerin Dışişleri Bakanları düzeyinde yapılan toplantı 13 Temmuz 2016'da Astana'da yapılmıştır. Kazakistan'ın ilk kez ev sahibi olduğu toplantıda konuşan Kazakistan Dışişleri Bakanı Yerlan İdrisov, statü meselesinin geçirdiği süreç ve geldiği nokta hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. İdrisov konuşmasında Hazar'ın statüsünü belirlemek amacıyla kurulmuş olan çalışma gruplarının 20 yıllık çabası sonucunda statüyle ilgili Taslak Sözleşme için tarafların anlaşmak üzere olduğunu, Hazar Beşlisi ülkelerce Aşgabat'ta yapılan ilk zirvenin iyi komşuluk ilişkileri ile verimli işbirliğini artırma açısından tarihi bir önem taşıdığını, Tahran'daki ikinci zirve sonrasında bölgesel istikrarı sağlamak adına imzalanan bildirge sonrasında uluslararası ilişkilerde taraf devletlerin pozisyonlarının netleştiğini, Bakü zirvesi ile ise taraf devletler için uzun süredir sorun oluşturan kıyı uzunluğuna esas alınarak paylaşım prensibinde tarafların anlaşma sağladığını, yine Bakü Zirvesi ile Hazar'da Mersin balığı başta olmak üzere biyolojik kaynakları koruma amaçlı anlaşmaların imzalanmasının önemli bir gelişme olduğunu ifade etmiştir. İdrisov, Astrahan zirvesinde ise kıyıdaş ülkeler arası işbirliğinin temel esaslarının değerlendirildiğini ve hukuki zeminin oluşturulduğunu, Hazarda acil durumlarda tahliye ve kurtarma, su kaynaklarının korunması ve hidrometeoroloji alanlarında kıyıdaşlar arasında anlaşmalar yapıldığının altını çizmiştir (Kazakistan 2016, <http://www.kazakistan.kz/hazar-denizinin-statusu-astanada-ele-alindi/> 10 Nisan 2018'de erişildi).

İdrisov, ilk etapta Hazar'da güvenliğin sağlanması başta olmak üzere birçok alanda Hazar Beşlisinin yetkili kurumları arasında işbirliği amaçlı protokollerin hazırlanması gerekliliğine dikkat çekmiştir. Hazar'da yasadışı faaliyetleri engellemek ve güvenliği sağlamak amacıyla yapılacak İşbirliği anlaşmalarının Astrahan'da imzalanan belgelerde bulunduğu hususunun altını çizmiştir. Kazak Bakan, yaptıkları toplantının asıl amacının Astana Zirvesinde imzalanmasını umut ettikleri Hazar'ın statüsüyle alakalı taslak sözleşmeyi sonuçlandırmak olduğunu ifade etmiştir. Astana toplantısının kıyıdaşlar arasındaki işbirliği ve etkileşimin bir işareti olduğu, karşılıklı anlayış içerisinde kalkınma ve ilerlemenin mümkün olabileceği, sorunlara çözüm üretilebileceğine vurgu yapılmıştır (Kazakistan 2016, <http://www.kazakistan.kz/hazar-denizinin-statusu-astanada-ele-alindi/> 10 Nisan 2018'de erişildi).

Hazar'a kıyıdaş 5 ülke, Dışişleri Bakanları düzeyinde 5 Aralık 2016'da Moskova'da bir araya gelerek Hazar'ın kullanımı ile ilgili bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma ile Hazar'daki deniz yatakları ve derinlikleri ile ilgili düzenlemeler yapılmasının yanında Hazar'dan diğer denizlere ulaşım, yeraltından geçirilen enerji nakil hatları üzerinde düzenlemeler ve karşılıklı ticarete ilişkin düzenlemeler de yapılmıştır. Çevre sorunları ile ilgili olarak işbirliği yapılması da anlaşmada yer almıştır. 2010 tarihli "Hazar Denizi'ndeki Saha Güvenliği İşbirliği Anlaşması" için ek protokol hazırlığının sürdüğü belirtilmiştir (Vira Haber 2017, <https://www.virahaber.com/hazar-denizinin-kullanimi-uzerinde-anlasma-saglandi-46141h.htm>, 10 Nisan 2018'de erişildi).

Azerbaycan'ın Dışişleri Bakan Yardımcısı Halef Halefov, kıyıdaş devletlerin Hazar'ın hukuki statüsüne ilişkin anlaşma taslağı üzerinde anlaştıklarını, 21 yıldır devam eden müzakereler sırasında, çalışma gruplarının 49 toplantı gerçekleştirdiğini, Rusya'da yapılan son bakanlar toplantısının çok olumlu geçtiğini belirtmiştir. "Uzun yıllardır devam eden sürecin bu toplantıda başarıyla sona erdiğini söyleyebiliriz. Toplantıda Hazar'ın hukuki statüsüyle ilgili anlaşmanın taslağı üzerinde mutabakat sağlanmıştır. Anlaşma taslağının normatif ve teknik detayları da sona erdikten sonra devlet başkanlarına sunulacak." şeklinde beyanda bulunmuştur. Hazar'ın yüzeyinde sahilden itibaren 15 millik alanın her devletin kendi arazisi, buna 10 mil eklemek suretiyle oluşan toplam 25 milin her devletin balıkçılık alanı, kalan kısımların ise ülkelerin ortak kullanımında ve tarafsız bölge olarak belirlendiğini ifade eden Halefov, anlaşmanın taslağının çerçeve düzenlemeler getirdiğini belirtmiştir. "Anlaşma taslağı, kıyıdaş ülkelerin iş birliği ilkelerini ve yasal sorumluluklarını içeriyor. Taslak, 5 devlet için de eşit şartlar getiriyor. Hazar'ın dibi, yan yana ve karşı karşıya olan ülkeler arasında bölgelere bölünecek. Anlaşma taslağında askeri dengenin korunması, biyolojik kaynakların korunması, gemicilik faaliyeti, Hazar'ın dibi ile kablo ve boru hatlarının çekilmesi gibi konuları belirleyen maddeler yer alıyor." şeklinde açıklamada bulunmuştur. Hazar'ın dibinde bölünmenin ne şekilde olacağı ile ilgili detay veremeyeceğini ifade eden Halefov, "Deniz dibinin bölünmesi konusunda uluslararası hukuk kuralları mevcuttur. Burada ülkenin kara sahası ve kara sahasının devamı olarak adalar da dikkate alınır. Ülke sınırlarının uzunluğuna bağlı olarak, üzerinde mutabık kalınan yöntemle paylaşım yapılacak. Boru hatları konusunda ise hatlar hangi ülkelerin

bölgesinden geçecekse o ülkeler karşılıklı olarak anlaşma sağlayacak." şeklinde beyanda bulunmuştur. Halefov, Hazar'ın dibinin bölünmesi ile ilgili olarak Azerbaycan'ın, Rusya ve Kazakistan ile çok önceden mutabakat sağlanmış olmakla birlikte Türkmenistan ve İran ile de müzakereleri sürdürecekları vurgusunu yapmıştır. Yıllar süren müzakere sürecinin kolay geçmedğini aktaran Halefov, "Brçok alanda büyük fikir ayrılığı oldu. Nhayet 21 yıl sonra anlaşma taslağı üzerinde uzlaşa sağlandı. Anlaşma süresiz olacak. Anlaşma taslağı hiçbir devlete hiçbir alanda üstünlük sağlamıyor. Herkes eşit haklara sahip olacak." ifadesini kullanmıştır (Vira Haber 2017, <https://www.virahaber.com/hazar-denizinin-kullanimi-uzerinde-anlasma-saglandi-46141h.htm>, 10 Nisan 2018'de erişildi).

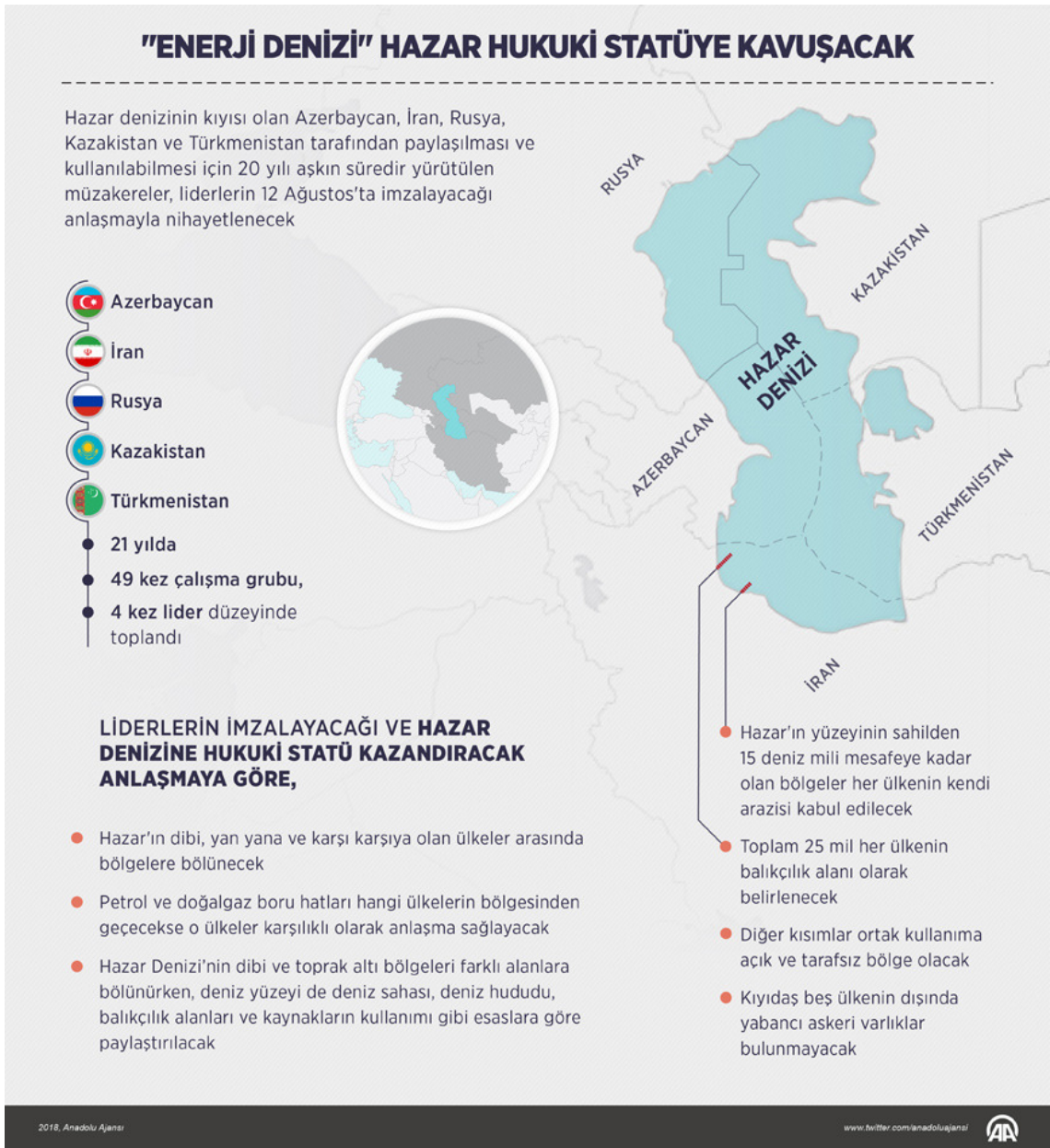
Diğer taraftan Rusya 'nın Dışışleri Bakanı Sergey Lavrov, Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sözleşmesine konu bütün önemli konularda anlaşma sağlandığını ifade ederek Lavrov, "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sözleşmesine açık tüm önemli konular hakkında bir anlaşmaya vardık. Büyük memnuniyetle söyleyebilirim ki, Hazar'ın hukuki statüsü ile ilgili sözleşmede açık kalan tüm önemli konularda sonuç elde ettik. Kararlarımızın sözleşme ile birlikte onay için zirveye çıkarılmasını hedefliyoruz. Görüşmede özellikle deniz ortamının korunması ile ilgili yapılan Tahran anlaşmasının icrasındaki sorunu konuştuk. Bu anlaşma etrafında çevreye etkinin değerlendirilmesine yönelik protokolün kabulü konusunda anlaşmaya vardık. Biz görüşmeyi olumlu olarak değerlendiriyoruz. 20 yıllık işin çalışmalarını neredeyse bitirdik. Hazırladığımız sözleşmenin metni diğer ülke başkanlarına sunulacak ve umuyoruz ki, onlar tarafından da desteklenecek" şeklinde açıklama yapmıştır. Bu belge beşinci zirvede imzaya sunulacaktır. Daha önceden Aşkabad, Tahran, Bakü ve Astrahan'da yapılmış olan zirvelerin beşincisi Kazakistan'ın başkenti Astana'da gerçekleştirilmesi planlanmaktadır (Vira Haber 2017, <https://www.virahaber.com/hazar-denizinin-kullanimi-uzerinde-anlasma-saglandi-46141h.htm>, 10 Nisan 2018'de erişildi).

Harita 2.5: 2014 Astrahan Zirvesinde kararlaştırılan uygulama şekli (Duman 2016: 27).

2.6.2.5. Aktau Zirvesi

Rusya, Azerbaycan, Kazakistan, İnan ve Türkmenistan devlet başkanlarının katılımı ile Kazakistan'ın Aktau Kentinde gerçekleştirilen zirvede Hazar Denizinin statüsünü belirleyen belge imzalanmıştır. Söz konusu zirve devlet başkanları düzeyinde yapılan 5. Zirve olup 22 yıldır devam eden çalışmaların ürünüdür. 4-5 Aralık 2017'de Moskova'da dış işleri bakanları düzeyinde yapılan toplantıda Aktau Antlaşmasının taslağı üzerinde mutabakat sağlanmıştır (Sputnik News 2018, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201808121034710273-hazar-denizi-anlasmasi-imzalandi/>, 7 Temmuz 2019'da erişildi).

Kaynak: (<https://stratejiksozluk.com/12-agustos-2018-hazar-denizi-anlasmasi.html>).

Resim 2.1: Aktau Antlaşması öncesi sağlanan mutabakat

2.6.2.5.1. Aktau Antlaşması ve İçeriği

Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesi amacıyla Hazar'a komşu ülkelerin devlet başkanları düzeyinde katıldığı 5. Hazar Zirvesinin gerçekleştiği Kazakistan'ın Aktau kentinde 12 Ağustos 2018 tarihinde bir antlaşma imzalanmıştır. Hazar'ın statüsü deniz olarak belirlenmiş, kıyıdaşların kıta sahanlıkları 15+10 (25) mil ile sınırlandırılmıştır. Ülkelerin hakimiyet alanları dışındaki alanlarda uluslararası hukukun

deniz hukukuna ilişkin hükümlerinin geçerli olacağı kabul edilmiştir (Kötek 2018, <https://enerjigunlugu.net/icerik/28904/trans-hazar-gaz-boru-hatti-artik-daha-mumkun.html>, 5 Temmuz 2019’da erişildi).

Antlaşma ile Hazar “deniz” olarak kabul edilmiş, deniz yüzeyinin ortak olarak kullanılması, denizin dip kısmının ve enerji kaynaklarının ise tüm kıyıdaşlar tarafından uluslararası hukuka uygun şekilde paylaşılması kararlaştırılmıştır (Özsoy 2019: 466). Antlaşmada Hazar’dan deniz olarak bahsedilirken aynı zamanda antlaşma ile Hazar’a “özel bir hukuki statü” verilmiştir. Denizin yatağının sınırlarının nasıl paylaşılacağına dair net düzenlemeler bulunmamaktadır. Rusya ve İran geçmişte elde ettikleri kazanımları kaybetmeyi istememektedir. Bu sebeple de pek çok konuda kesin hüküm oluşturulmasından kaçınmışlardır.

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Rusya Devlet Başkanı Vilademir Putin, İran Devlet Başkanı Hasan Ruhani, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbangulu Berdimuhammedov’un katılımıyla akdedilen tarihi antlaşma ile Hazar’ın dibi ve toprak altı bölgelerinin farklı alanlara bölünmesi, deniz yüzeyinin de deniz hududu, deniz sahası, balıkçılık alanları ve kaynakların kullanımı gibi esaslara göre paylaşımı kararlaştırılmıştır. Hazarın dibinin yan yana ve karşı karşıya olan ülkeler arasında bölgelere bölünmesi, hava sahasının kullanımı ile ilgili olarak ise görüşmelerin devam edeceği kararlaştırılmıştır. Antlaşmada getirilen ilkeler ile kıyıdaş ülkelerin işbirliği içinde hareket etmeleri düzenlenmiş, ayrıca imzacı devletlere bölgenin ortak menfaatleri için sorumluluklar yüklenmiştir. Hazar’da bölge ülkeleri dışında bir ülkeye ait askeri güç bulundurmamak kesin olarak yasaklanmıştır (CNN Türk 2018, <https://www.cnnturk.com/ekonomi/turkiye/hazar-denizi-anlasmasi-imzalandi>, 7 Temmuz 2019’da erişildi).

Yapılan antlaşma ile Hazar’ın tam olarak deniz ya da tam olarak göl olduğu kabul edilmiş değildir. Öngörülen özel statü uyarınca Hazar’ın dibi için göl hukuku uyarınca karşı karşıya ve yan yana olan ülkeler arasında çizilecek orta çizgi kuralıyla beşe bölmek suretiyle paylaşım yapılır. Suların paylaşımı ise deniz hukukuna benzeyen bir formülle yapılır. Bu kapsamda her kıyıdaşın 15 deniz millik (27,8 km) genişlikte

karasuyu bölgesi ve hemen devamında 10 deniz millik (18,5 km) genişlikte münhasır balıkçılık bölgesi olur. Her bir kıyıdaş devlet bu sınırları geçmemek şartıyla deniz tabanında, suda, yeraltında ve hava sahasında münhasır yetki sahibi olur. Bahsedilen sınırlar dışında kalan alanlar ise “ortak kullanım alanı” olarak belirlenmiştir. Bu antlaşma ile sınırların belirlenmesi ve enerji kaynaklarının paylaşımı meselesi büyük oranda olanaklı hale gelmiştir. Genel anlamda Hazar ülkelerinin beklentileri büyük ölçüde karşılanmış ve taraflar arasında işbirliği esaslı bir uzlaşma zemini oluşturulmuştur. Bununla birlikte Aktau sonrasında İran’ın deniz dibinin paylaşımı için ek antlaşmalara ihtiyaç olduğu yönündeki beyanları bu konuda bir takım çekincelerinin olduğunu göstermektedir (Koçak 2018, <https://www.tasav.org/hazar-denizinin-statusune-dair-anlasma-ve-olasi-yansimalari.html>, 9 Temmuz 2019’da erişildi).

Antlaşmada düzenlenen dikkat çekici maddelerden birisi de Hazar’ın yabancı devletlerin silahlı güçlerine kapatılmasıdır. Bu hükme göre yabancı devletlere ait donanmaların Hazar’a girmesi imkansız hale gelmiştir. Ayrıca bir kıyıdaş devlete ait askeri gemi diğerinin egemenlik alanı olan bölgeye ancak izin almak suretiyle veya zorunluluk oluşturan bir durumun varlığı halinde girebilir. Kurala uyulmaması “barışın ihlali” sayılır. Bu düzenleme en çok Rusya için bir kazanç olmuştur. Bu sayede Rusya, bölgedeki askeri egemenliğini güçlendirmiş, Gürcistan ve Baltık Ülkeleri üzerinden kendi sınırına kadar dayanan ABD ve NATO güçlerine karşı stratejik bir üstünlük sağlamıştır. ABD’nin olası bir Hazar’da askeri etkinlik kurma girişiminin önü kesilmiştir. Rusya’nın Dağıstan sınırında bulunan Kaspiysk şehrinde bir donanma kurması da dikkate değerdir. İran’ın da Hazar’da savaş gemileri konuşlandıracağı göz önünde bulundurulursa Rusya ve müttefiklerinin A2/AD (geçiş kapama ve alan hakimiyeti) kapasitelerini artırdıkları görülmektedir. A2/AD kapasitesi, Rusya-ABD arasındaki siyasi ve askeri rekabette başarının bir göstergesidir. Bölgede Rusya’ya ait olan askeri varlık sayesinde Orta Asya, Orta Doğu ve Körfez Bölgesi güvenlik çemberi içine alınmıştır. Rusya’nın antlaşmadan sağlamayı umduğu öncelikli amacı Hazar’ın yabancı devletlerin askeri güçlerine kapatılması olmuştur. Bu sayede bölgede jeopolitik bir kazanım elde etmiştir. Öncelikli amacına ulaştığı için antlaşmanın diğer maddelerinde de uzun süredir ısrarcı olduğu politikalarında yumuşamaya gittiği

görülmüştür (Koçak 2018, <https://www.tasav.org/hazar-denizinin-statusune-dair-anlasma-ve-olasi-yansimalari.html>, 9 Temmuz 2019'da erişildi).

Antlaşmada dikkat çeken önemli düzenlemelerden biri de enerji rezervelerinin paylaşımı ve dünya piyasalarına ulaştırılması ile ilgili olanlardır. Rusya ve İran uzun bir süre savunmuş oldukları kıyıdaş devletin petrol ve doğal gaz inşası sırasında hattın güzergahı üzerinde olmayan bölge ülkelerinden de izin alınması tezinden vazgeçmişlerdir. Trans-Hazar Boru hattı projesi Türkmenistan-Azerbaycan üzerinden geçeceğinden diğer bölge ülkelerinin projeye onay vermesine ihtiyaç kalmamıştır. Bunun anlamı dünyanın dördüncü büyük doğal gaz rezervine sahip ülkesi olan Türkmenistan'ın Azerbaycan üzerinden Avrupa'ya doğrudan doğal gaz ihracatı yapabilmesi demektir. Trans-Hazar'ın, TANAP ile birlikte Avrupanın enerji güvenliğine önemli katkı sağlayacağı 2015'te AB'nin de katılımıyla gerçekleşen Aşgabad Bildirisiyle ortaya konmuştur (Koçak 2018, <https://www.tasav.org/hazar-denizinin-statusune-dair-anlasma-ve-olasi-yansimalari.html>, 9 Temmuz 2019'da erişildi).

AB, Ukrayna/Kırım krizi sonrasında Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak ve enerji güvenliğini sağlamak amacıyla yeni kaynak arayışına girmiş ve "geniş kapsamlı "Enerji Birliği" politikası takip etmeye başlamıştır. Rusya ise Hazar'ın statüsü meselesini öne sürerek Trans Hazar projesinin hayata geçmesine engel olmuştur. Rusya'nın bu politikası, Türkmen gazının AB'ye ihracatının kendi ihracatını azaltabileceği ve Türkmenistan üzerinde kurmuş olduğu siyasi nüfuzunu olumsuz etkileyebileceği endişesinden kaynaklanmaktadır (Koçak 2018, <https://www.tasav.org/hazar-denizinin-statusune-dair-anlasma-ve-olasi-yansimalari.html>, 9 Temmuz 2019'da erişildi).

Rusya ile olan inişli çıkışlı ilişkileri ve İran'ın da mevcut borcunu ödememesi sebebiyle 2018 yılına gelindiğinde Türkmenistan'ın gaz ihraç ettiği tek ülkenin Çin olduğu görülmektedir. Ekonomisi büyük oranda doğal gaz satışına bağlı olan Türkmenistan Batı ülkelerine gaz satabilmek için Azerbaycan ve Türkiye'nin de içinde yer aldığı Güney Gza Koridorunun bir parçası olmak için çalışmalarını artırmıştır.

Hazarın statüsünün tespiti ile birlikte denizin altından boru hattı döşenmesiyle Türkmen gazının ve Kazak petrolünün Avrupa'ya ulaştırılmasının önündeki engel kalkmıştır. Bu projelerin hayata geçmesine uzun yıllar engel olan Rusya'nın nasıl geri adım attığı politika değişikliğine gittiği şu şekilde açıklanabilir. Öncelikle böyle büyük projelerin gerektirdiği büyük finansman konusunun ekonomisi çok da iyi olmayan Hazar devletlerince sağlanamayacağı, Türkmenistan ve Azerbaycan arasındaki tartışmalı yataklarla ilgili sorunların tam olarak çözülemediği düşüncesindedir. Ayrıca Rusya, Türkmenistan-Çin arasındaki yakınlaşmadan rahatsızlık duymakta olup Türkmenistan'ı kendine yakınlaştırma amacındadır. Ayrıca Aktau Antlaşmasının imzalanmasından bir hafta önce Rus tarafından yapılan açıklamayla Türkmen gazının tekrar ithal edilebileceği yönünde muğlak ifadeler kullanılmıştır. Şayet bu alım gerçekleşir ve Türkmenistan tarafında da üretimde ciddi bir artış olmazsa Türkmenistan'ın Batıya satacağı gaz Rusya açısından çok fazla sorun oluşturmayacaktır (Koçak 2018, <https://www.tasav.org/hazar-denizinin-statusune-dair-anlasma-ve-olasi-yansimalari.html>, 9 Temmuz 2019'da erişildi).

Rusya taviz veriyor gibi görünse de aslında bunu yaparken çok ciddi kayıpları olmayacağı düşüncesiyle hareket etmektedir. Aktau'da askerlik ve güvenlikle ilgili getirilen düzenlemeler Rusya için, enerji kaynaklarının paylaşımı ile ilgili getirilen düzenlemeler de bölgedeki Türki Cumhuriyetler için memnuniyet verici olmuştur. Antlaşma sonrasında İran'ın deniz yatağının paylaşımı ile ilgili olarak Azerbaycan ve Türkmenistan ile yapacağı ek müzakerelerin de olumlu sonuçlanması durumunda Hazar'ın yeni statüsü ile ilgili ortaya çıkan durumun tüm taraflar açısından memnuniyet verici olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Ayrıca bölgede sağlanan uzlaşma ortamı ve birlikte geliştirilen projelerin başta Türkiye olmak üzere çevre ülkeler açısından da olumlu yansımaları olacağı öngörülmektedir (Koçak 2018, <https://www.tasav.org/hazar-denizinin-statusune-dair-anlasma-ve-olasi-yansimalari.html>, 9 Temmuz 2019'da erişildi).

Kaynak: (<http://medyascope.tv/2018/08/15/hazar-denizinin-yeni-statusu-ve-jeopolitik-denklemleri/>).

Resim 1.2. Aktau Antlaşması sonrası Hazar'da son durum

Yapılan antlaşma ile Hazar denizinin hukuki statüsü belirlenmiş, bölgede mevcut sorunları çözmek amacıyla hukuki bir platform oluşturulmuştur (Nogayeva 2018, <https://www.sde.org.tr/genel/sd-analiz-hazar-jeopolitigi-tamam-mi-devam-mi-kazakistandan-bir-bakis-analizi-6797>, 8 Ekim 2018'da erişildi). Yapılan tarihi nitelikteki antlaşma ile denizcilik ve balıkçılık faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi, bilimsel araştırmalar yapılması enerji transferinde ana boru hatlarının döşenmesi konularında imzacı tüm ülkelerin mutabakatının aranması kararlaştırılmıştır. Denizde geniş kapsamlı projelerin gerçekleştirilmesi sırasında ekolojik dengenin bozulmaması konusunda tüm kıyıdaşlara yükümlülük yüklenmiştir (Sputnik News 2018, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201808121034710273-hazar-denizi-anlasmasi-izalandi/> 7 Temmuz 2019'da erişildi).

Antlaşma 24 maddeden oluşmakta olup sınırsız süreli olarak imzalanmıştır. Antlaşma imzacı ülkelerin kendi dilleri yanında İngilizce olarak da kaleme alınmıştır. Her bir dilde imzalanan metnin geçerliliği aynı olmakla beraber ihtilaf söz konusu olduğunda İngilizce metnin esas alınması kabul edilmiştir. Antlaşmanın maddelerini değerlendirmek gerektiğinde; Birinci bölümde uluslararası hukukun genel ilkelerine ve iyiniyet kurallarına atıf yapılmıştır. Birinci maddede metinde geçen kavramların tanımları yapılmıştır. Hatta Hazar denizinin dahi tanımına yer verilmiştir. Rusya Savunma Bakanlığı Oşinografi Dairesince hazırlanan haritalar da antlaşmaya eklenmiştir. İkinci maddede tarafların münhasır egemenlik hakları ve bu hakların kullanımına yer verilmiştir (Yaman ve Tarı 2018: 31).

Yaman ve Tarı (2018: 31-34)'ya göre, “Üçüncü maddede Hazar’da yürütülecek faaliyetler sırasında uyulacak ilkeler sıralanmıştır. Bu ilkeler şunlardan oluşmaktadır: Devletlerin egemenliği, toprak bütünlüğü, bağımsızlığı ve egemenlikteki eşitliği, karşılıklı saygı, işbirliği ve birbirlerinin işlerine müdahale etmemek; Hazar’ı barışçı amaçlarla kullanarak, barışı, iyi komşuluğu, dostluğu ve işbirliğini geliştirmek ve tüm sorunları barışçı yollarla çözmek; Hazar Denizi bölgesinde güvenlik ve istikrar sağlanmak; Tarafların çıkarları göz önünde bulundurularak ve birbirlerinin güvenliğine zarar vermeden makul sınırlar içinde askeri faaliyetlerde bulunmak; Tüm Taraflar arasında imzalanan uluslararası antlaşmalara uygun ve bölgesel güvenlik ve istikrarı güçlendirmeye yönelik genel çabalarla uyumlu olarak, öngörülebilirlik ve şeffaflık ruhu içinde güven artırıcı önlemlere uymak; Taraflara ait olmayan silahlı kuvvetlerin Hazar Denizi'nde bulunmaması ve Hazar’ın bir Tarafın diğer Devletlere saldırmak veya herhangi bir Tarafa karşı her türlü askeri eylemlerde bulunmak üzere kullanımına sunulmaması; Kıyı Devletlerinin egemenlik ve münhasır haklarına saygılı olmak şartıyla Tarafların belirlediği faaliyetlerle ilgili ve kendileri tarafından belirlenen kurallara uyulmasına tabi olan her bir Tarafın karasuları dışında dolaşma özgürlüğünü ve seyrüsefer güvenliğini sağlamak; Uluslararası ticaret ve ekonomik kalkınmayı teşvik etmek amacıyla, Hazar Denizi'nden diğer denizlere serbest erişim hakkı ve ilgili Taraflar arasındaki genel kabul görmüş ilke ve kurallara ve geçilen (transit) Tarafın meşru menfaatlerine uygun olacak anlaşmalar uyarınca geri dönme hakkı, (Volga ve

Don Nehirlerinin kullanılması kastedilmektedir) Hazar Denizi'nden, yalnızca, Taraflardan birinin bayrağını taşıyan gemilerin seyrüseferi ve Hazar'a girip çıkabilmesi; Ortak sularda deniz canlılarının ve biyolojik kaynakların çoğaltılması ve kullanımının düzenlenmesi hakkındaki ilke ve kuralların uygulanması, Hazar Denizi çevresinin ve biyolojik kaynaklarının korunması, ihya edilmesi ve akılcı kullanımı; Kirleten Tarafın, Hazar'ın ekolojik sistemine verdiği zararlardan sorumlu olması, Ekolojinin ve Hazar Denizi'nin biyolojik kaynaklarının korunması ve Hazar'ın kullanım imkanlarının artırılması amaçlı bilimsel araştırmaların kolaylaştırılması; Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü'nün kurallarına uygun olarak, sivil hava taşıtlarının hava sahasını kullanımında serbest olması; Kıyı Devletlerinin egemenlik ve münhasır haklarına saygılı olmak kaydıyla, Yapılan anlaşmalara uygun olarak her bir Tarafın karasuları dışında bilimsel araştırmalar yürütebilmesi ve belirli araştırma türlerinde kurallara uygunluğun sağlanması;

Anlaşmanın beşinci maddesinde, Hazar Denizi'nin iç sulara, kara sularına, balıkçılık bölgelerine ve ortak deniz alanlarına bölünmesi; altıncı maddesinde her bir Tarafın hükümranlılık alanının, madencilik ve balıkçılık alanı olarak tanımlanan alanlardan ve aynı alanın hava sahası boyunca uzanmasından oluşacağı; yedinci maddesinde karasuları dış sınırlarının devlet sınırı olacağı; *her bir Tarafın, karasularının genişliğinin kıyı kenar çizgisinden 15 deniz milini aşmayacak bir sınır oluşturacak şekilde tespit edileceği*, bitişik kıyıları olan devletler arasındaki iç ve kara sularının sınırlandırılması, bu Devletler arasında, uluslararası hukukun ilke ve normları dikkate alınarak yapılacak ikili anlaşmalarla gerçekleştirilebileceği;

Anlaşmanın sekizinci maddesinde, bitişik ve karşılıklı kıyıları olan devletlerin deniz tabanı ve toprak altı kaynaklarının istihracı ve diğer ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesinin kıyıdaş ülkelerin akdedeceği ikili anlaşmalarla mümkün olacağı, devletlerin kendi karasuları içinde yapay ada ve bu ada etrafında 500 metreyi geçmemek üzere güvenlik bölgesi oluşturabilecekleri ve bu faaliyetin bildirilmesi şartıyla diğer tüm devletlerin buna saygılı olacağı;

Anlaşmanın dokuzuncu maddesinde, Taraflardan her birinin, *karasularına bitişik 10 deniz mili mesafede bir balıkçılık bölgesine sahip olacağı*; bitişik kıyıları olan Devletlerarasındaki balıkçılık bölgelerinin sınırlandırılmasının bu ülkeler arasında yapılan anlaşmalarla gerçekleştirileceği; Tarafların, Hazar Denizi'nde paylaşılan biyolojik su kaynaklarının izin verilen toplam miktarını müştereken belirleyerek ulusal kotalara ayıracağı; Hazar Denizi'nde paylaşılan biyolojik su kaynaklarının kullanılması (avcılık ve diğer denizcilik faaliyetleri) için şartlar ve kuralların, tüm Taraflarca imzalanan ayrı bir anlaşma ile belirleneceği;

Anlaşmanın onuncu maddesinde, Tarafların bayraklarını taşıyan gemilerin, karasularının dış sınırlarının ötesinde seyrüsefer hakkına sahip olacağı ve bu hakkın Tarafların egemenlik haklarına hanel getirmeksizin kullanılabilceği; her Tarafın tüm limanlara erişim hakkı olduğu ve her bir bayrak taşıyıcı geminin uğradığı limanda malların yüklenmesi, boşaltılması, yolcuların biniş veya iniş yapması, tonaj ve diğer liman ücretlerinin ödenmesi, seyrüsefer hizmetlerinin kullanımı ve düzenli ticari faaliyetlerin yerine getirilmesi sırasında liman sahibi tarafın milli gemisi gibi işlem göreceği; Tarafların, Hazar Denizi'nden diğer denizlere ve Okyanus'a erişim ve geri dönme hakkına sahip olacağı ve bu amaçla, geçilen topraklarında tüm ulaşım araçlarının geçiş özgürlüğünden yararlandırılacağı;

Anlaşmanın on birinci maddesinde seyrüsefer iki kısma ayrılarak sivil ve askeri gemilerin Hazar üzerinde nasıl hareket edeceklerine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Savaş gemilerine ilişkin düzenlemenin esası şu şekildedir: Savaş gemileri, denizaltılar ve diğer su altı araçlarının geçişleri bayrak taşıyıcı geminin ait olduğu devlet ile kıyı devleti arasındaki anlaşmalarla düzenleneceği, bu tür bir anlaşma yoksa savaş gemilerinin geçtikleri kıyı devletin yasal düzenlemelerine uygun olarak hareket edeceği, mücbir sebep nedeniyle karasularına savaş gemisinin girmesinin gerekmesi durumunda savaş gemisinin kaptanının ilgili devletini haberdar ederek müşterek bir güzergâh belirleneceği ve savaş gemisinin bu güzergâh üstünde hareket edeceği, savaş gemilerinin bir demir atma ve limana girme haklarının olmayacağı, egemenlik hakkı ihlali hallerinin neler olacağı ve bu halleri ihlal eden savaş gemilerinin durdurulması hakkı olacağı; seyir güvenliği ve deniz trafiğinin düzenlenmesi, seyrüsefer tesislerinin

korunması, kablo ve boru hatlarının korunması, denizdeki biyolojik kaynakların ve çeşitliliğin korunması, balıkçılık yasaları ile kıyı devletinin deniz yönetmeliklerinin ihlal edilmesinin önlenmesi, kıyı devletlerin çevrelerinin korunması ve kirliliğin önlenmesi, azaltılması ve kontrolü, bilimsel ve hidrografik araştırmalar yapılması, göçmenlik ve yasadışı göçün önlenmesi ve ulusal güvenliğin sağlanması hususlarında Taraf devletlerin kendi yasal düzenlemelerini yapma hakkında sahip olacağı;

Anlaşmanın on ikinci maddesinde, her bir Tarafın, Hazar Denizinde bayrağını taşıyan gemiler üzerinde kendi hükümrancılık haklarını kullanacağı, her bir Tarafın kendi karasuları içinde yapay adalar, tesisler, yapılar, denizaltı kabloları ve boru hatları üzerinde hükümrancılık haklarına sahip olacağı, Tarafların her birinin hükümrancılık haklarının uygulanmasında, deniz tabanı ve yer altı kaynaklarının istihracı ve diğer meşru ekonomik faaliyetlerine ve biyolojik kaynakların elde edilmesi (balık avlama ve dalyan kurma gibi) balıkçılık bölgelerinde doğal kaynakların korunması ve yönetilmesi sırasında yasa ve yönetmeliklere uyumu sağlamak için gerekli olabilecek teftiş, sıcak takip, gözaltı, tutuklama ve yargılama işlemleri de dahil olmak üzere gerekçelere sahip olmak şartı ile diğer Tarafların gemileriyle ilgili tedbirler alabileceği ve uygulanan önlemlerin haksız olması durumunda, herhangi bir zarar ve ziyan için tazminat ödeneceği Anlaşmanın on üçüncü maddesinde, ülkelerin hükümrancılık haklarını kullanmaları bağlamında olmak üzere Taraflardan her birinin karasularında deniz bilimsel araştırmaları düzenleme, yetkilendirme ve icra etme hususlarında münhasır hakka sahip olacakları; Taraf ülkelerden birinin karasularında araştırma yapmak isteyen diğer Taraf ülkelerin yazılı izin almalarının ve çalışma ilkelerinin belirlenmesinin şart olduğu; hükümrancılık hakları kullanılırken, her bir Tarafın, balıkçılık alanında, su biyolojisi ve biyolojik kaynaklarla ilgili deniz bilimsel araştırmalarına ilaveten deniz yatağının araştırılması ve kullanılması ile ilgili deniz bilimsel araştırmalarının yürütülmesine ilişkin münhasır haklarının olacağı; deniz bilim araştırması yapan bir Taraf, bu araştırmayı tamamlamasının ardından araştırmanın sonuçlarını bu araştırmaya izin veren Tarafın elde edilen tüm verilere ve örneklere ulaşmasını sağlayacağı; İzin veren tarafın araştırmanın herhangi bir aşamasında bazı şartların varlığı hallerinde araştırmanın durdurulmasını talep etme hakkı olduğu; İki ve çok taraflı deniz bilimsel araştırmaların ilgili Taraflar arasındaki anlaşma ile yürütüleceği;

Anlaşmanın on dördüncü maddesinde, Tarafların Hazar Denizi'nin yatağına denizaltı kabloları ve boru hatları döşeyebilecekleri; Projelerinin, Denizlerin Korunması Çerçeve Sözleşmesi de dahil olmak üzere, taraf oldukları uluslararası anlaşmalarda yer alan çevresel standartlara ve şartlara ve Hazar Denizi'nin çevre ve ilgili protokollerine uygun olması şartlarına bağlı olarak Tarafların, Hazar Denizi'nin yatağında denizaltı boru hatları döşeyebilecekleri; Denizaltı kabloları ve boru hatları güzergahlarının, deniz yatağı sektörünün kablo veya boru hattı ile geçeceği Taraf ile mutabakata varılarak belirleneceği;

Anlaşmanın on beşinci maddesinde, Tarafların Hazar Denizi'nin ekolojik sistemini ve ekolojik sistemin tüm unsurlarını koruma ve kollamayı taahhüt edecekleri; Tarafların, biyolojik çeşitliliği korumak, Hazar Denizi'nin biyolojik kaynaklarını sürdürülebilir ve akılcı bir şekilde kullanmak, geri kazandırmak ve doğru bir şekilde yönetmek ve Hazarda herhangi bir kaynaktan kaynaklanan kirliliği önlemek ve var olan kirliliği azaltmak üzere gerekli tüm önlemleri alacakları ve işbirliği yapacakları; Hazarda biyolojik çeşitliliğe zarar veren her türlü faaliyetin yasak olduğu;

Anlaşmanın on yedinci maddesinde Tarafların uluslararası terörizm ve bunların finansmanı, silah kaçakçılığı, uyuşturucu, beyin etkili maddeler ve öncülleri kullanarak kaçak avlanma ve göçmenlerin deniz yoluyla ve Hazar Denizi'ndeki diğer suçlarla kaçakçılığın önlenmesi ve bastırılmasında mücadelede işbirliği yapacakları;

Anlaşmanın on dokuzuncu maddesinde Sözleşmenin etkin bir şekilde uygulanmasını ve Hazar Denizi'ndeki işbirliğinin gözden geçirilmesini sağlamak için, Tarafların yılda en az bir kez olmak üzere, Dışişleri Bakanlıkları himayesinde beş yıllık düzenli üst düzey istişare mekanizması kuracakları;

Anlaşmanın yirmi ikinci maddesinde Sözleşmenin her bir Tarafın Onay mekanizmasına göre onaya tabi olacağı; Onaylama belgelerinin, Sözleşme'nin Deposu olarak görev yapan Kazakistan Cumhuriyeti'ne gönderileceği ve Anlaşmanın tüm onay belgelerinin teslim edildiği tarihte yürürlüğe gireceği; hükümleri kabul edilerek anlaşma imzalanmıştır. “

Bağımsız Devletler Topluluğu Enstitüsü'nde Orta Asya ve Kazakistan Bölüm Başkanı olarak görev yapan Andrey Grozin, Hazar'a kıyıdaş devletlerin “bir tür hibrit” oluşturduklarını, deniz bölünmesine benzeyen modelde kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölge ve balıkçılık bölgesinin oluşturulduğunu ve sonuç olarak “kesinlikle benzeri olmayan bir belgenin” ortaya çıktığını ifade etmiştir (Sputnik News 2018, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201808121034710273-hazar-denizi-anlasmasi-imzalandi/>, 7 Temmuz 2019'da erişildi).

Hazar'a kıyıdaş ülkelerden yetkili kişilerin katılımıyla toplamda 52 toplantı yapılmasına rağmen ikili-üçlü anlaşmalara varılmış ancak Aktau Antlaşmasına kadar tüm kıyıdaşların uzlaştığı bir metin oluşturulamamıştır. Bu da konunun ne kadar önemli bir o kadar da karmaşık ve zor olduğunun bir göstergesidir. 5. Zirvede Aktau Antlaşması yanında Hazar ülkeleri devlet bakanları tarafından Hazar Denizi'nde Organize Suçlarla Mücadele Alanında Protokol ve Ticaret-Ekonomi Alanında İşbirliği, Taşımacılık Alanında İşbirliği gibi pek çok antlaşma imzalanmıştır (Nogayeva 2018, <https://www.sde.org.tr/genel/sd-analiz-hazar-jeopolitigi-tamam-mi-devam-mi-kazakistandan-bir-bakis-analizi-6797>, 8 Ekim 2018'de erişildi).

2.6.2.5.2. Antlaşmanın Olası Sonuçları ve İmzacı Devletlerin Beklentileri

Aktau Antlaşması ile Hazar deniz olarak tanımlanmış, toplam kıta sahanlığı 25 mil olarak düzenlenmiş, 25 deniz milin ötesi açık deniz olarak değerlendirilmiştir. Bu özel antlaşma ile belirlenen balıkçılık ve madencilik alanları dışındaki kısımlarda tüm kıyıdaşların faaliyette bulunması mümkün hale gelmiştir. Böylelikle önceki dönemlerde Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya tarafından kendi sınırları ötesinde gerçekleştirilen hidrokarbon rezervlerinin aranması ve işletilmesi ile ilgili faaliyetler hukuki meşruluk kazanmıştır (Yaman ve Tarı 2018: 34).

Bu antlaşma 1940 tarihli Sovyet-İran Antlaşmasından sonra bölge ile ilgili yapılan en kapsamlı düzenleme olarak değerlendirilmektedir. Putin antlaşmayı “çığır açan” nitelikte, Nazarbayev ise antlaşmayı Hazar'ın Anayasası olarak değerlendirmiştir (Yaman ve Tarı 2018: 37).

Antlaşmada en çok dikkat çeken ve üzerinde görüş belirtilen madde ise Hazar deniz ve kıyılarında kıyıdaş devletler haricinde hiçbir ülkenin asker bulunduramayacağına ilişkin düzenlemedir. ABD'nin Afganistan'daki Amerikan birliklerine öldürücü olmayan nitelikteki askeri malzeme sevkiyatı için Kazakistan ve Azerbaycan ile yaptığı görüşmeler Rusya'yı tedirgin etmiştir. Rusya bu bölgelerde ABD tarafından kurulan tesisler ve sevkiyat noktalarının askeri üsse dönüşmesi ihtimalinden endişe etmiş kendisi için bir güvenlik tehdidi olarak algılamıştır. İlerleyen zamanlarda Kazakistan ve Azerbaycan'ın yanında Türkmenistan'ın da bu dahilolma ihtimali İran için sınırlarının hemen ötesinde bir ABD üssü oluşma riskini gündeme getirmiştir. İran için de bu durum ciddi manada güvenlik tehdidi teşkil etmiştir (Yaman ve Tarı 2018: 35).

Antlaşma ile Trans Hazar Boru Hattı Projesinin de olanaklı hale gelmesi, Azerbaycan ve Türkmenistan başta olmak üzere tüm kıyıdaşları yakından ilgilendiren ve işbirliği yapılmasını gerektiren bir konu olmuştur (Nogayeva 2018, <https://www.sde.org.tr/genel/sd-analiz-hazar-jeopolitigi-tamam-mi-devam-mi-kazakistandan-bir-bakis-analizi-6797>, 8 Ekim 2018'de erişildi). Zira statünün uzun yıllar belirlenememesi Türkmenistan gazının Azerbaycan üzerinden denizin altından Türkiye aracılığı ile Avrupa'ya taşınmasını sağlayacak olan Trans Hazar Boru Hattının yapılmasını engelleyen unsurlardan biri olmuştur (Sputnik News 2018, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201808121034710273-hazar-denizi-anlasmasi-imzalandi/>, 7 Temmuz 2019'da erişildi). Antlaşmanın oluşumu aşamasında enerji tartışmaları ile ilgili olarak Rusya'nın Avrupa'daki pazar payının çok etkilenmeyeceği ifade edilerek bir anlamda Trans-Hazar boru hattına direk karşı çıkma girişimi sergilenmemiştir. Ancak Rusya uzlaşmaz ortak rolü oynamak yerine yaptırarak istediklerini, ileri sürmek istediği çekinceleri İran üzerinden yapma politikası yürütmüştür. Rus medyasında yapılan değerlendirme ve analizlerde antlaşmada getirilen askeri sınırlandırma maddesinin ABD ve NATO'nun bölgede kalıcı olma girişimlerinin hemen öncesinde yapılmasına dikkat çekilmiş, dış güçlerin bölgeye girişini tamamen imkansız hale getiren madde ile NATO ve ABD tehdidinin önlendiği vurgusu yapılmıştır. Türkiye-ABD ilişkilerinin de sıkıntılı olduğu düşünülürse bu

sınırlandırmanın bölge güvenliğini sağlama açısından ne kadar yerinde olduğunun altı çizilmiştir. (Yaman ve Tarı 2018: 38).

İran, Hazar'ın paylaşımı ile ilgili olarak yıllarca göl tezini benimsemiş, Hazar'ın hem yüzey hem de tabanının kıyıdaş beş ülke arasında % 20'lik eşit paylarla paylaşılmasını savunmuş, uygulanacak hukukun da taraf devletlerce yapılacak antlaşmalarla belirlenmesini istemiştir. Sovyetler ve İran arasında imzalanan 1921 ve 1940 tarihli antlaşmalar ile İran teoride de olsa Hazar'ın yarısı üzerinde hak sahibi görünürken İran'ın payı Aktau Antlaşması ile azalmıştır. Ayrıca Hazar'ın en derin ve en tuzlu kısmı güney kısmı olmasının yanında bölgenin enerji rezervleri ile ilgili yapılan tahminlerde Hazar'ın güney kısmında İran'ın kıyıdan itibaren 25 millik bölgesinde rezerv miktarının diğer yerlere göre çok düşük olduğu yönünde değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu sebeple İran enerji rezervlerine ulaşmak istediğinde açık denizlere doğru ilerlemesi gerekmektedir. Bu sebeple Aktau'yu imzalamasından sonra Ruhani, Hazar'ın deniz tabanının paylaşımının nasıl yapılacağı ile ilgili bir antlaşma yapılmasının gerekeceği şeklinde açıklamada bulunmuştur. Ruhani'nin bu açıklamayı "hasat" hesabı yapılarak elde edilen hasılanın taraflar arasında eşit paylaşımını öngören antlaşma maddesine dayanarak yaptığı akla gelmektedir. Ancak antlaşma metninde hasat hesabının sadece biyolojik kaynaklar için düşünüldüğüne dair net hükümler bulunmaktadır (Yaman ve Tarı 2018: 37-38).

İran kamuoyunda antlaşmaya dair olumsuz eleştiriler dillendirilmekle birlikte bir hususun da altını çizmek gerekir. 12 Ağustos'ta imzalanan antlaşma bütün kıyıdaşların imzaladığı ilk antlaşma olmakla birlikte 1991'den bu yana taraflarca imzalanan ikili, üçlü, dördü antlaşmalarla Aktau antlaşmasının temelleri atılmıştır. Bu antlaşmaları kısaca özetlediğimizde Aktau'nun İran için sürpriz sayılmaması gerektiği daha iyi görülecektir. 1996'da Hazar Denzinin Hukuki Statüsüne Dair Konvansiyonu şekillendirmek üzere kıyıdaş ülkelerin dışişleri bakan yardımcılar düzeyinde Adhoc Çalışma Grubu (AHWG) oluşturulmuştur. AHWG yanında iki taraflı üç taraflı oluşumlar ile Hazar'ın biyolojik varlığı, enerji kaynaklarının geliştirilmesi, güvenlik, ulaşım ve ekosistemin korunması ile ilgili olarak işbirliği yapılması konuları görüşülmüştür. 1998'de Rusya ve Kazakistan arasında Devletlerin Egemenlik

Haklarının Sınırlandırılması Antlaşması ve bu antlaşmanın uygulanabilmesi için de 2002’de Hazar’ın kuzey alt kısımlarının sınırlarının belirlenmesi hususunda bir antlaşma metni oluşturulmuştur. 2001 ve 2003’te Kazakistan ve Azerbaycan arasında Hazar Deniz Tabanının Sınırlandırılması Antlaşması ve Uygulama Protokolü ile alakalı antlaşma imzalanmıştır. 2003’te Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya arasında Hazar Denizi Tabanının Bitişik Kesimlerinin Sınır Hatlarının Birleştirilmesi Hakkında Antlaşma imzalanmıştır. Hazar’da Deniz Ortamının Korunması Çerçeve Sözleşmesi bu bağlamda imzalanan diğer bir sözleşme olup imza tarihi 4 Kasım 2003, yürürlük tarihi 12 Ağustos 2007’dir. Bütün kıyıdaşların katılımı ile oluşan 2011 ve 2012 Zirvelerinde petrol ve kara kaynaklı kirlenme ile ilgili olarak Hazar’ın korunması amacıyla Kirlilik Nedenlerinin Araştırılması, Bölgesel Hazırlık, Müdahale ve İşbirliği Hakkında Protokol imzalanmıştır. 2014’te Biyolojik Çeşitliliğin Korunmasına Yönelik Protokol düzenlenmiştir. 2014’te Türkmenistan ve Kazakistan arasında imzalanan Hazar Deniz Tabanının Sınırlandırılmasına İlişkin antlaşma 2015’te yürürlüğe girmiştir (Yaman ve Tarı 2018: 37-38).

İmzalanan antlaşma ile bölgenin enerji rezervlerini Türkiye ve Avrupa’ya taşıyacak olan Trans Hazar Boru Hattının mümkün hale geldiği Türkiye’nin de gaz ”hub”u olma olasılığının arttığı yönünde değerlendirmeler yapılmaktadır (Yamanve Tarı: 2018: 39).

Hazar’ın 9 trilyon metreküp doğalgaz ve 50 milyar varil petrol rezervine sahip olduğu değerlendirilmesi yapılmaktadır. Bu büyük pastadan pay alma konusunda bütün kıyıdaşlar rekabet halinde olmakla beraber antlaşma sonrası süreçte bu rekabetin işbirliğine dönüşmesi ümit edilmektedir. Antlaşma ile Rusya’nın politikaları sebebiyle Rusya’ya yapılan gaz ihracatında ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalan Türkmenistan için Avrupa pazarlarına doğrudan ulaşım konusunda Azerbaycan seçeneği belirlemiştir. Türkmen gazının uluslararası piyasalara taşınmasında Azerbaycan kilit ülke rolü üstlenmiş olup Azerbaycan-Türkmenistan arasındaki ilişkilerin iki ülke özelinde de olumlu etkilenmesi beklenmektedir. Ekonomik alanda yapılan işbirliği temelli projelerin iki ülke arasındaki siyasi sürece de katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Özsoy 2019: 465-466).

Antlaşma ile Hazar’da biyolojik, ekolojik ve güvenlik ile alakalı sorunlar ve ekonomik alanda işbirliği hususunda taraflar arasında bir uzlaşmaya varılmış olmakla beraber antlaşmayla elde edilen en büyük kazanım statü konusunda anlaşmaya varılmış olmasıdır. Buna göre Hazar’ın okyanuslarla doğrudan bağlantısı olmaması sebebiyle deniz olarak değerlendirilemeyeceği, göllerin genel anlamda tatlı suya sahip olması ve karayla sınırlandırılmış olması gibi özellikleri taşımasına rağmen Hazar’ın bu özellikleri taşımaması sebebiyle göl olarak da değerlendirilemeyeceği, kendine has özel yapısı nedeniyle özel statüde değerlendirilmesi gerektiği tespitinde bulunulmuştur. Ayrıca kıyıdaş devletlerin kendi sektörlerinde bulunan adalarda ve işletmelerde hidrokarbon rezervi araştırma geliştirme faaliyetinde bulunabilecekleri, bunları başkalarına kullandırma konusunda yetki sahibi olacakları hususlarına da değinilmiştir. Kıyıdaşlar bu faaliyetlerin gerçekleştirildiği alanlarda güvenlik önlemi alınması gereken durumlarda da gereken tedbirler alma konusunda yetki sahibi olurlar. Bu tedbirlerin alınması sırasında güvenlik bölgesinin genişliği faaliyet gösterilen ada ve tesislerin en dış kenar uzunluklarından itibaren 500 metreyi geçemez ve diğer kıyıdaşlar ulaşım serbestliğine sahip olurlar (Alızada 2018, <https://ankasam.org/22-yillik-cikmazin-sonu-hazar-beslisi-zirvesi-ve-hazar-konvansiyonu/>. 7 Temmuz 2019’da erişildi).

Hazar kıyısındaki ülke sayısının beşe yükselmesiyle beraber bölgenin Rusya için taşıdığı önem daha da artmıştır. Rusya antlaşmanın hazırlanması sürecinde aktif rol alarak bölge ile ilgili siyasi ve ekonomik beklentilerinin gerçekleştirilebilmek için zemin oluşturmaya çalışmıştır. En önemlisi ABD’nin de bölgeyle ilgili beklentileri ve projeleri olmasına karşı Rusya bu antlaşmanın kendi önderliğinde imzalanmasıyla bölgede kilit devlet rolü oynadığını göstermiştir. Rusya, Azerbaycan ve İran için büyük önem taşıyan Kuzey-Güney Uluslararası Lojistik Koridoru için zemin hazırlamak istemiştir. Kıyıdaşlar arasında çıkacak bir ihtilafın çözümünde kendisine arabulucu rolü verilmesi, başvurulacak ilk siyasi otorite olması amaçlanmıştır. ABD karşısında İran’ın yanında durularak İran tarafı ile siyasi ve ekonomik işbirliği temelli projelerin yapılması, kuzeyde petrol arama çalışmaları yapılması sırasında Kazakistan’ın engel oluşturmaması için çalışılması, Rusya işbirliğinde yeni enerji projelerinin yapılması Rusya’nın Aktau Antlaşması ile elde etmeyi umduğu diğer beklentilerdir (Alızada 2018,

<https://ankasam.org/22-yillik-cikmazin-sonu-hazar-beslisi-zirvesi-ve-hazar-konvansiyonu/>. 7 Temmuz 2019’da erişildi).

Antlaşmada getirilen düzenleme ile Hazar ülkelerinin güvenliklerinden yine kendileri sorumlu tutulmuştur. Sadece Rusya’nın değil tüm bölge ülkelerine ait filoların Hazar’ın orta kesiminde dolaşabileceği düzenlemesiyle tüm kıyıdaşların ortak kullanım hakkı teyit edilmiştir (Nogayeva 2018, <https://www.sde.org.tr/genel/sd-analiz-hazar-jeopolitigi-tamam-mi-devam-mi-kazakistandan-bir-bakis-analizi-6797>), 8 Ekim 2018’de erişildi.

Rusya bu antlaşma ile “arka bahçesi” olarak gördüğü bölgede hakim ve düzenleyici gücün kendisi olduğunu göstermiştir. Askeri alanda getirilen düzenleme ile ABD’nin bölgede olası bir üs kurma amacını boşa çıkarmıştır. Bu suretle bölge için güvenlik sorunu teşkil edebilecek bir gelişmenin önü kesilmiştir. Kaspıysk’de bulunan üs ile Hazar’daki askeri varlığını güçlendirerek Güneyden gelebilecek olası saldırılara karşı caydırıcılık oluşturmayı amaçlamıştır. Rusya’nın bölgede sağladığı güvenlik ikliminden yararlanan bölge ülkelerinin Rusya’ya bağımlılığı artması Rusya’nın sağlamayı umduğu diğer bir faydadır (Koçak 2018, <https://www.tasav.org/hazar-denizinin-statusune-dair-anlasma-ve-olasi-yansimalari.html>, 9 Temmuz 2019’da erişildi).

İran 1921 ve 1940 antlaşmalarına dayanarak uzun yıllar bölgeden daha fazla pay alma mücadelesi vermiş, Azerbaycan ile zaman zaman enerji kaynaklarının paylaşımı konusunda ihtilafa düşmüş, genel anlamda statünün tespiti konusunda uzlaşmaz bir tutum sergilemekten yana bir durum sergilemiştir. Ancak ABD tarafından uygulanan siyasi ve ekonomik ambargonun da etkisiyle İran’ın bölgeyle ilgili stratejisinde eksen kayması yaşanmıştır. İran, ABD’nin Anakonda Stratejisine (kendi sınırları içine hapsedme) izin vermemek ve içinde bulunduğu ekonomik darboğazdan kurtulmak için uzlaşmaz tavrından vazgeçmiştir. Aktau Antlaşmasından İran’ın beklentileri şu şekilde sıralanabilir. Kazakistan ile olan ilişkilerini geliştirmek suretiyle Şanghay İşbirliği Örgütü içindeki konumunu güçlendirebilir, imzacı devletler arasındaki saldırmazlık stratejisi sayesinde İran’ın nükleer faaliyetlerinden dolayı siyasi durumu iyiye gidebilir,

bölgesel statüsü ile ilgili güven tesis etmek suretiyle Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmek suretiyle ekonomik sıkıntılarından kurtulabilir, daha önemlisi Kuzey-Güney Koridoru ile ekonomik avantajlar sağlayabilir, bu oluşumda merkez ülke durumunda olan Azerbaycan ile ilişkilerini geliştirebilir (Alızada 2018, <https://ankasam.org/22-yillik-cikmazin-sonu-hazar-beslisi-zirvesi-ve-hazar-konvansiyonu/>, 7 Temmuz 2019'da erişildi).

Güneydoğu Asya ve Hindistan'ı İran ve Azerbaycan üzerinden Rusya ile Kuzey Avrupa'ya bağlayacak olan Uluslararası Kuzey-Güney Koridorunun faaliyete geçmesiyle İran-Azerbaycan ilişkilerinde yakınlaşma olması ve iki ülke ilişkilerindeki rekabet ortamının yerini işbirliğinin alması beklenmektedir (Nogayeva 2018, <https://www.sde.org.tr/genel/sd-analiz-hazar-jeopolitigi-tamam-mi-devam-mi-kazakistandan-bir-bakis-analizi-6797>, 8 Ekim 2018'de erişildi).

İran getirilen düzenlemenin enerji kaynaklarının paylaşımı konusunda tatmin edici düzeyde olmadığı kanaatindedir. Rusya ile siyasi ve askeri işbirliği içinde olan İran açısından yeni düzenlemede askeri alanda getirilen hükümler İran'a bölgede tecrit uygulamak isteyen ABD-İsrail ikilisine bir uyarı niteliğindedir. İran ilave düzenlemelerle Azerbaycan ve Türkmenistan ile olan sınır problemlerini çözdüğünde bu iki ülke ile olan siyasi ilişkileri daha iyileşir. Türkmenistan'a olan gaz borcunun ödenmemesi konusunun tahkimde çözülmesi ile İran Türkmenistan'dan tekrar gaz ihraç edebilir (Koçak 2018, <https://www.tasav.org/hazar-denizinin-statusune-dair-anlasma-ve-olasi-yansimalari.html>, 9 Temmuz 2019'da erişildi).

Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan açısından da statü sorunu konusunda anlaşma sağlanması, hem bölge ülkeleri arasında siyasi ve ekonomik işbirliğinin gelişimi hem de var olduğu bilirse bile çıkarılması konusunda yeterince çalışma yapılmamış enerji kaynaklarının arama ve işletme faaliyetlerinin sorunsuzca halledilebilmesi açısından önem taşımaktadır. Genel olarak Azerbaycan, Kazakistan ikilisinin karşı tarafında yer almış olan Türkmenistan, antlaşmanın sağlanmasıyla bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini iyileştirme beklentisi içine girmiştir. Azerbaycan yeni kurulacak enerji koridorları ve oluşturulacak projelerden ekonomik fayda göreceği

beklentisine sahipken, Kazakistan da petrol arama çalışmaları sırasında Rusya ile yaşadığı sorunların çözüleceği beklentisindedir. Her üç ülke de yeni bulunacak petrol yataklarından belli oranda hisse alacakları beklentisine sahiptir (Alızada 2018, <https://ankasam.org/22-yillik-cikmazin-sonu-hazar-beslisi-zirvesi-ve-hazar-konvansiyonu/>. 7 Temmuz 2019’da erişildi).

Statüyü belirleyen antlaşmanın imzalanmasından bir gün sonra Kazakistan ve Azerbaycan arasında tüm sorunların çözüldüğünü ifade eden, enerji ve ulaşım alanında iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine yönelik projeler yapılmasını öngören “Stratejik Ortaklık Anlaşması” için imza teatisi yapılmış, 11 Eylül 2018’de yürürlüğe gireceği ilan edilmiştir. Bu anlaşma iki ülke arasındaki sorunların çözümü bakımından olumlu bir gelişmedir (Koçak 2018, <https://www.tasav.org/hazar-denizinin-statusune-dair-anlasma-ve-olasi-yansimalari.html>, 9 Temmuz 2019’da erişildi).

Letonya’lı gazeteci Lyudmila Prblyskaya Hazar’da statünün belirlenmesinin Hint Okyanusu’na alternatif ulaşım imkanı olmanın yanında Avrupa’dan Hindistan ve İran’a yük taşımacılığı anlamına geldiği değerlendirmesinde bulunmuştur. Bu sebeple ekonomilerinde enerji dışındaki unsurlara da yer açmak isteyen ve bu sebeple ticaret, ulaşım, lojistik imkanlarını geliştirme gayretinde olan Türki Cumhuriyetler açısından Hazar Anayasa’sı olumlu karşılanmıştır. Zira bölge Avrupa için geniş bir Pazar niteliğindedir. Bölge ülkeleri için de ticaretin gelişmesi yeni iş imkanlarının artması, ekonominin canlanması, ülkelerin enerjiye bağlı tekel anlayışından kurtularak ekonomik çeşitliliğin artması ve ekonomik kalkınmanın artması demektir (Nogayeva 2018, <https://www.sde.org.tr/genel/sd-analiz-hazar-jeopolitigi-tamam-mi-devam-mi-kazakistandan-bir-bakis-analizi-6797>, 8 Ekim 2018’de erişildi).

Statü sorununun çözülmesi Türkiye açısından da olumlu bir gelişmedir. Bu sayede Türkmen gazı ve Kazakistan petrolünün Azerbaycan üzerinden Türkiye aracılığı ile Batı’ya ulaşması mümkün hale gelmiştir. Bu durum Türkiye’nin enerji arz güvenliği açısından önemlidir. Türkmen gazının ve Kazak petrolünün Türkiye’ye ihracı ile birlikte hem Türkiye’nin enerji çeşitliliği artacak hem de Rusya’ya olan bağımlılığı azalacaktır. Böylece daha ucuz, istikrarlı, güvenli gaz ve petrol tedariki mümkün hale

gelir. Bu amacın gerçekleşmesine yönelik Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan ve Türkiye arasında gerçekleştirilecek enerji temelli ve işbirliği esaslı oluşumlar dört ülke açısından da faydalı olur (Koçak 2018, <https://www.tasav.org/hazar-denizinin-statusune-dair-anlasma-ve-olasi-yansimalari.html>, 9 Temmuz 2019’da erişildi).

Antlaşma ile enerji kaynakları alanında getirilen düzenlemelerin AB için memnuniyet verici olduğu söylenebilir. Zira bu sayede enerji ihtiyacı ve enerjide dışa bağımlılığı her geçen gün artan AB enerji ihtiyacının % 43’ünü Rusya’dan temin etmek ve enerji kaynaklarını çeşitlendirmek istemektedir. Güney Gaz Koridoru önündeki engelin ortadan kalkmış olması AB’ye Rusya karşısında stratejik üstünlük sağlamıştır. Boru hattı güzergahlarının geçeceği ülkelerin AB için önemi de artmıştır. AB bölge rezervlerinin Rusya yerine Türkiye üzerinden geçmesini istemektedir. Rusya ise bu tercihe kendi ihracat miktarının düşeceği öngörüsüyle olumsuz bakmaktadır. Bu noktada Türkiye’nin izleyeceği politika da sorunun çözümünde belirleyici olur (Koçak 2018, <https://www.tasav.org/hazar-denizinin-statusune-dair-anlasma-ve-olasi-yansimalari.html>, 9 Temmuz 2019’da erişildi).

Rusya’nın Hazar bölgesinde donanmasını güçlendirmeye yönelik faaliyetleri ve Hazar’ın yabancı devletlerin askeri güçlerine kapatılması bölgedeki Rusya-ABD nüfuz alanı mücadelesinde Rusya’nın elini güçlendirmiştir. Rusya’nın Hazar’da sağladığı askeri üstünlük ABD ve NATO’nun Kafkasya, Orta Doğu ve Orta Asya’da hareket kabiliyetini sınırlandırır. Rusya, ABD tarafından “uluslararası sistemi değiştirmeye çalışan revzyonist devlet” olarak tanımlanmaktadır. Getirilen düzenlemeler sonrası iki süper güç arasındaki gerginliğin daha da artması ve ABD tarafının daha saldırgan bir politika yürütmesi ihtimal dahilinde görünmektedir (Koçak 2018, <https://www.tasav.org/hazar-denizinin-statusune-dair-anlasma-ve-olasi-yansimalari.html>, 9 Temmuz 2019’da erişildi).

Enerji ve güvenlik açısından Hazar, ABD için önemli bir bölgedir. Bu sebeple Kazakistan ve Azerbaycan ile “Caspian Guard” (Hazar Muhafız) projesini hayata geçirmek istemiştir. Kitle imha silahlarının yayılmasının ve İran ile olası bir silahlı çatışmanın önlenmesi açısından önemli olan bu projenin uygulanması yönündeki ABD

girişimleri yeni yapılan antlaşma ile sekteye uğramıştır (Nogayeva 2018, <https://www.sde.org.tr/genel/sd-analiz-hazar-jeopolitigi-tamam-mi-devam-mi-kazakistandan-bir-bakis-analizi-6797>, 8 Ekim 2018'de erişildi).

Gerek enerji kaynaklarının işletilmesi ve transferi, gerekse de İpek Yolu Projesiyle Hazar'ı kilit ülke olarak gören Çin tarafından da Hazar'ın statüsünü tespit eden antlaşma memnuniyet verici olarak karşılanmıştır. Letonya'nın eski içişleri bakanı Janis Adamsons, getirilen düzenlemelerin Hazar'ın silahlanma dengesine katkı sağlayacağını, hatta diğer iç denizlerde de benzer düzenlemeye gidilmesinin isabetli olacağını belirtmiştir (Nogayeva 2018, <https://www.sde.org.tr/genel/sd-analiz-hazar-jeopolitigi-tamam-mi-devam-mi-kazakistandan-bir-bakis-analizi-6797>, 8 Ekim 2018'de erişildi).

Genel hatları ile antlaşmanın sonuçları değerlendirildiğinde görülecektir ki; Aktau Antlaşması ile kıyıdaş devletlerin hareket alanları belirlenerek uzun süredir devam eden belirsizlikler giderilmiştir. Hazar anayasası niteliğinde kabul edilen bu antlaşma ile Hazar'ın dibinin paylaşımı gibi pek çok konuda bundan sonra yapılacak tüm antlaşmalar için hukuki bir temel oluşturulmuştur. Yeni kurulan, gelişmekte olan ve sadece petrole bağımlı bölge ülkeleri için antlaşma ile gelen istikrar ortamı bölgeye yönelik yatırımların artmasına, bölge ülkelerinin de kendi aralarındaki ticaretin gelişmesine ortam hazırlamıştır. İran'ın Kazakistan ile olan ticaret hacminin % 70 arttığına dair basında çıkan haberler bunu doğrular niteliktedir. Ekolojik dengenin korunması, çevre ile ilgili tedbirlerin alınması konusuna da atıf yapılması önemlidir. Sonuç olarak imzalanan antlaşma ile Hazar'daki biyolojik çeşitliliğin korunması ve bölge ülkelerinin ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesini sağlayacak enerji ihtiyaçlarının temini arasında bir denge sağlanmasının amaçlandığı söylenebilir (Nogayeva 2018, <https://www.sde.org.tr/genel/sd-analiz-hazar-jeopolitigi-tamam-mi-devam-mi-kazakistandan-bir-bakis-analizi-6797>, 8 Ekim 2018'de erişildi).

Aktau ile taraflar temel olarak Hazar'ın suyunun ortak kullanılması, dibinin paylaşılması hususunda anlaşmaya varmışlardır. Tarafların talepleri ve antlaşmanın öngördüğü hususları şu şekilde özetlemek mümkündür. Hazar sahilindeki kıyı

uzunluklarına bakıldığında Rusya ve İran diğer kıyıdaşlardan daha az kıyıya sahiptirler. Ancak geçmişte bu iki devletin bölgede yetkiyi paylaşmalarından kaynaklanan saiklerle bölgede üstünlüklerini devam ettirme çabası içinde oldukları görülmektedir. Rusya, İran ile olan sınırını korumak ve serbest gemi dolaşımının engellenmemesi için karasuları dışındaki alanın tüm devletlerin kullanımına açık olması fikrini savunmuştur. Hazar'ın altından geçecek boru hatları içinde tüm devletlerin onayının alınması gerektiği üzerinde durmuştur. 14. maddede uluslararası çevre standartlarına uygun olmak koşuluyla Hazar'ın dibinde kablo ve boru hatları döşenebileceği hususu düzenlenmiştir. 11. Maddenin 8. bendinde kıyıdaş devletin uluslararası hukuk ve antlaşmaya aykırı olmayacak şekilde yasal düzenlemeye gidebileceği hususuna yer verilmiştir. Boru hatlarının inşası konusunda taraf devletlere yetki verilmiş olmakla birlikte komşularla müzakere hususu şart koşulmuştur. Rusya ve İran dışındaki diğer kıyıdaşların Hazar'ın dibinin sektörlere bölünmesi yönündeki görüşlerinin de antlaşmaya yansıdığı görülmektedir. Rus analistler antlaşmayı Rusya'nın istekleriyle şekillenmiş taraf devletlerin de çıkarlarının gözetildiği bir uzlaşma metni olarak değerlendirmişlerdir (Nogayeva 2018, <https://www.sde.org.tr/genel/sd-analiz-hazar-jeopolitigi-tamam-mi-devam-mi-kazakistandan-bir-bakis-analizi-6797>, 8 Ekim 2018'de erişildi).

Uzun süredir çözülemeyen Hazar'ın statüsü meselesinin ABD-Rusya rekabetinin arttığı, NATO'nun Rusya sınırına asker ve silah konuşlandırdığı, ABD tarafından Rusya, İran ve Türkiye'ye ticari yaptırımlar uygulanmak suretiyle ticaret savaşlarının başlatıldığı bir dönemde gerçekleştirilmesi manidardır. Rusya tarafından yapılan açıklamalarda yaşanan süreç "Uluslararası sistemi yeniden şekillendiren Avrasya merkezli soğuk savaş" olarak nitelendirilmiştir. Hazar antlaşmasını zamanlama ve içerik olarak baktığımız zaman ABD-Rusya mücadelesinde Rusya'nın bir karşı hamlesi olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Antlaşma ile Rusya'nın bölge ülkeleri üzerindeki hakimiyeti artmış, kıyıdaş ülkeler arasındaki ilişkilerin gelişmesi için de alt yapı tesis edilmiştir. Ancak daha da önemlisi ABD-Rusya gerginliğinde Rusya'nın eli güçlenmiştir. Dolayısıyla bölge ülkeleri üzerinde Rusya'nın ABD'ye nüfuz kurma imkanı artmıştır. Statü sorununun çözülmesiyle bölge rezervlerinin Batı'ya transferinde oynayacağı rol sayesinde Türkiye'nin jeostratejik ve jeoekonomik önemi de artmıştır. Türkiye açısından bir diğer kazanım da bölge ülkeleriyle ilişkilerini artırabilmek için

uygun zemin oluşmuştur (Koçak 2018, <https://www.tasav.org/hazar-denizinin-statusune-dair-anlasma-ve-olasi-yansimalari.html>, 9 Temmuz 2019’da erişildi).

2.6.2.5.3. Statü Sorununun Çözümünün Sürdürülebilir Olup Olmadığı

Aktau antlaşması bugüne kadar yapılan antlaşmalar içinde en geniş kapsamlısı en önemlisi olmasına rağmen; bölgenin stratejik, ekonomik ve jeopolitik önemi yanında küresel güçlerin çıkarları gibi faktörler göz önünde bulundurulduğunda, soruna nihai çözüm getireceğini söylemek çok da mümkün görünmemektedir. Antlaşmada da bu yönde veriler mevcuttur. En başta Hazar’ın deniz mi göl mü olduğu yönündeki uzun yıllardır devam eden tartışmayı ortadan kaldıracak şekilde net ve yekpare bir terim kullanılmamıştır. Antlaşma metninde yer alan “sınır ve çapraz komşu olan kıyıdaş devletler arasında uzlaşma sonucu ayrı ayrı ele alınabileceği” ifadesiyle paylaşımın net olmadığı, kıyıdaşların insiyatiflerine bırakıldığı anlaşılmaktadır (Nogayeva 2018, <https://www.sde.org.tr/genel/sd-analiz-hazar-jeopolitigi-tamam-mi-devam-mi-kazakistandan-bir-bakis-analizi-6797>, 8 Ekim 2018’de erişildi).

Antlaşma sonrası Rus basınında yapılan değerlendirme ve yorumlarda Türkmenistan ve Azerbaycan taraflarının antlaşmadan dolayı çok memnuniyet içinde olmalarına rağmen diplomatik olarak tüm sorunların çözülmediği hususu vurgulanmıştır. Özellikle Hazar’ın altından geçecek boru hatlarının çevresel tahribata sebep olabileceği hususunun altı çizilerek balıkçılık ve ekolojik dengenin korunması hususunda tüm kıyıdaşların gereken hassasiyeti göstermesi gerektiği ifade edilmiştir (Yaman ve Tarı 2018: 36).

Trans Hazar Boru Hattı Projesi ile yılda 20-30 milyar metreküp doğalgazın Hazar bölgesinden başlayıp Türkiye üzerinden devam ederek giden 300 kilometrelik boru hattı ile Avrupa’ya ihracı amaçlanmıştır. Rusya’yı devreden çıkaracak olan bu proje AB açısından da önemlidir. Hazar’ın statüsünün belirlenmemesi ve yeni doğalgaz yatakları bulunan Azerbaycan’ın Türkiye’ye Türkmenistan gazından bağımsız olarak doğrudan ihracat yapma arzusu gibi nedenlerden dolayı 25 yıldır gündemde olan bu proje hayata geçememiştir. Statünün belirlenmesi ile ilgili akdedilen antlaşma

projenin hayata geçirilmesini gündeme getirmişken Rusya tarafı kıyıdaş ülkelerden birinin karşı çıkması durumunda deniz dibinden hattı döşemenin mümkün olmayacağı açıklamasını yapmıştır. Rus Büyükelçi İgor Bratçikov tarafından yapılan açıklama ile Çevresel Etki Değerlendirmesi Protokolünün önemine dikkat çekilerek Aktau'da imzalanan anlaşmanın bu protokolden bağımsız değerlendirilemeyeceği vurgusu yapılmıştır. Bahse konu protokolda boru hatlarının anlaşmalarda belirlenmiş çevresel şartlar ve standartlar açısından uygun olması durumunda döşenebileceği düzenlenmiştir (Enerji Günlüğü, <https://www.enerjigunlugu.net/rusyadan-trans-hazar-boru-hatti-icin-tum-ulkelerin-onayi-sart-aciklamasi-28847h.htm>, 5 Temmuz 2019'da erişildi). Öyle görünmektedir ki Rus tarafı çıkarlarına ters düşen projelerin hayata geçmesine çeşitli bahanelerle engel olacaktır.

Antlaşmanın genel hatlarına baktığımız zaman bölgede yeni bir güvenlik anlayışı getirdiği ve bölge ülkeleri arasında işbirliğini geliştirme ortamı oluşturduğu söylenebilir. Ancak çözüme kavuşturulamamış konular nedeniyle antlaşmanın “yeni sorunlar oluşturma potansiyeline” sahip olduğunu söylemek gerekir. Deniz tabanının paylaşılması konusunda devletlere anlaşmalar yapmak suretiyle koordinatları kendilerinin belirleme yetkisi verilmesi, kesin hükümlerle düzenleme getirilmemesi bir boşluk oluşturmuştur. Paylaşım sonrasında İran'ın payı % 14'e düşmektedir. Bu durumda İran'ın yıllardır savunduğu % 20'lik payından vazgeçmesi gerekecektir. Yabancı ülkelere ait askeri güçlerin Hazar'da konuşlandırılmasını yasaklayan hükmün karşısında, ABD'nin Afganistan'a askeri malzeme nakli için kullandığı Aktau Limanındaki nakliye noktasının akıbetinin ne olacağı netleşmemiştir. Gerek antlaşmadaki boşluklar, cevap bulamayan sorular gerekse bölgeden kazanç elde etmek ve bölge ülkeleri üzerinde hakimiyetlerini güçlendirmek isteyen buna karşılık getirilen düzenlemelerle önü kesilmek istenen dış güçler sebebiyle antlaşmanın uygulanması sırasında ihtilaflar çıkması uzlaşma ortamının bozulması ihtimal dahilindedir (Ülker 2018: 27).

III. BÖLÜM

3. BÖLGESEL VE KÜRESEL AKTÖRLERİN HAZAR HAVZASINA YÖNELİK POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Uluslararası ilişkilerde devletlerin politikalarına yön veren unsurlardan biri de enerjidir. Üretimin devamı için, sürekliliği olan enerji kaynaklarına sahip olmak da bu sebepten hayatiyet arz eder. Enerji güvenliğinin sağlanması devletlerin ulusal güvenlikleri için gerekli ve zorunludur. Zira devletlerin çıkarları bunu gerektirir. Enerjinin ve bunların temin yollarının çeşitlilik ve süreklilik arz etmesi, kolay ulaşılabilir olması ve maliyetin düşük olması ülkelerin enerji politikalarının şekillenmesinde ve ulusal güvenliğinin sağlanmasında aranan unsurlardır (Bilgin, Sezgin ve Altınar 2013: 52-58).

Gelişmiş ülkelerde petrol ve doğal gazla bağımlılık giderek artmaktadır. “Enerji kaynaklarını kontrol eden dünyayı kontrol eder” tezi uyarınca yeni dünya düzeninde gücü elinde bulundurma, dünyaya şekil verme arzusunda olan ülkeler yeni stratejiler geliştirme arayışına girmişlerdir. Hazar havzasının zengin enerji kaynakları göz önünde bulundurulduğunda küresel güçler bakımından neden önemli olduğu daha rahat anlaşılır. Hazar özellikle soğuk savaş sonrası jeopolitik konumu en çok değişkenlik gösteren bölge olarak anılmıştır. Bölgede güç sahibi olmak isteyen küresel aktörler bölgesel politikalar üreterek stratejik üstünlük sağlama eğiliminde olmuşlardır (Çörten 2009: 85).

Sanayi toplumlarında ilerlemenin devamı için gerekli olan petrol ve doğal gaz ticari bir meta olmanın ötesinde zenginlik ve güç demektir. Bu enerji kaynakları sıradan bir ticari meta olmanın ötesinde ülkeler için hayati önem arz eder. Olmaması ulusal güvenlik sorunu teşkil edebileceğinden ülkelerin, ulusal güvenlik politikalarını

oluştururken öncelikli olarak bu kaynaklara sahip olma bunun mümkün olmaması halinde ise bu kaynaklara erişim imkanlarına sahip olma esaslı politikalar üretmeleri elzemdir (Kurt 2015: 409).

XXI. yüzyılın en önemli enerji kaynakları arasında yer alan petrol ve doğalgaz uluslararası siyasette de önemli bir argüman olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için enerji güvenliği öncelikli bir konudur. Zira 1973 petrol krizi ve yaşanan krizin siyasi ve ekonomik sisteme yansımaları enerji güvenliğinde yaşanacak sıkıntıların ne denli olumsuz sonuçları olacağını göstermiştir (Köten 2013: 68).

SSCB'nin dağılması sonrasında Rusya'nın dahi doldurmaya gücünün yetmediği jeopolitik bir boşluk oluşmuştur. Mevcut durumu kendi lehlerine çevirmek isteyen bölgesel ve küresel güçler kendilerini 19. yüzyıldaki İngiltere ve Rusya arasında oynanan "Büyük Oyun" benzeri bir mücadele alanının içinde bulmuşlardır. Bu yeni oyunun aktörleri bölge devletlerinin yanı sıra Çin, Türkiye, başta ABD ve AB olmak üzere batılı güçlerdir. Batılı güçleri burada söz sahibi olmaya sevk eden faktörler enerji politikaları, 11 Eylül sonrası değişen güvenlik politikaları ve küreselleşen dünya ekonomisi olarak sıralanabilir (Akın 2006: 2-3).

Hazar'ın SSCB'nin dağılması sonrası sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervleri ile tüm dünyada ilgi odağı haline gelmesinden sonra bölgede nüfuz mücadelesi yarışı başlamıştır. Bunlar eski gücünü tekrar kazanmak isteyen Rusya, zengin ve ucuz rezervlere sahip olma arzusuyla enerji politikalarında değişikliğe giden Batı Avrupa, AB ve ABD, "Asya'da uyanan dev" olarak isimlendirilen Çin olarak sıralanabilir. Günümüzde bölgede hem enerji kaynakları hem de bunların taşınmasında kullanılan boru hatları ve geçiş yolları ile ilgili olarak yumuşak güç kullanımından savaflara kadar uzanan bir mücadele yaşanmaktadır (Saygın ve Çelik 2011: 22-91).

Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan iki kutuplu yeni dünya düzeninin etkileri bölgede de görülmektedir. Bir tarafta ABD, AB ülkeleri ve Türkiye yer alırken diğer tarafta Rusya, İran ve Çin yer almaktadır. Ana aktörler bunlar olmakla birlikte Japonya,

Hindistan ve İsrail gibi ülkelerin de bölge ile ilgili projeleri bulunmaktadır (Gökçe 2008: 189).

ABD, AB ve Çin bölge kaynaklarını uluslararası ticarete açma ve bundan pay elde etme saiki ile hareket ederken, Türkiye ve İran bu ticaretten pay elde etme veya enerji kaynaklarının transferinde rol üstlenerek stratejik üstünlük kazanma amacıyla hareket etmektedir. Rusya da bölgeyle geçmişten gelen bağları sebebiyle bölge üzerinde doğrudan hakimiyet kurma amacıyla hareket etmektedir (Koçgündüz 2009: 153).

Enerjinin arzı ile ilgili olarak Rusya, İran, ABD ve Türkiye arasında bir mücadele söz konusudur. ABD, Rusya ve İran'ın bölgede etkinliğini azaltmak için Türkiye'yi öne çıkartan bir politika izlerken; İran ve Rusya'nın da ideolojik olarak taban tabana zıt politikalara sahip olmalarına karşılık birlikte hareket ederek ABD-Türkiye ittifakına alternatifler getiren bir politika içinde oldukları görülmektedir. Bu bağlamda Rusya ve İran özellikle nükleer enerji alanında işbirliği yapma eğilimindedir. Azerbaycan petrol, Türkmenistan doğal gaz, Kazakistan ise hem doğal gaz hem petrol kaynaklarıyla bir cazibe merkezidir. Bölgedeki oyunun ödülü olan enerji rezervlerinin çok kıymetli olması ve yine çok değerli bir enerji alanı olan Ortadoğu'ya göre bölgenin daha sakin, yatırım yapmaya elverişli olması bölgede güç mücadelesine girişen tüm devletlerin bu yönde politikalar oluşturmalarını gerektirmiştir (Bilgin, Sezgin ve Altınar 2013: 52-60).

Bu bölümde büyük Hazar pastasından pay almak için bölgede güç ve hakimiyet kurmak isteyen aktörler ele alınmıştır.

3.1. Rusya

Hidrokarbon rezervleri Rus Dış Politikası ve enerji güvenliği açısından hayati önem arz eder. Rusya'nın 2007 yılı toplam ihracatının % 48,4 lük kısmını petrol ve doğal gaz ihracatının oluşturduğu düşünülürse Rus dış ticaretinde de petrol ve doğalgazın ne derece önemli olduğu daha iyi anlaşılır. Rusya dünya petrol üretiminde

491,3 milyon ton ile 2007 yılı verilerine göre ilk sırayı almıştır. 607 milyar m³ doğal gaz ile de 2007 yılı dünya doğal gaz üretiminin % 20,6'lık kısmı Rusya tarafından sağlanmıştır. Veriler incelendiğinde Rusya'nın dünya petrol ve doğal gaz üretiminde başı çektiği görülür (Tahminciler 2009: 4-29). Sonraki yıllarda da Rusya'nın petrol ve doğal gaz üretiminde ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir.

“BP 2009 Dünya Enerji İstatistik Görünümü Raporunun” AA. Muhabiri tarafından yapılan değerlendirmesinde Rusya'nın 2017'de 11,25 milyon varil olan günlük petrol üretiminin 2018'de 11,45 milyon varile çıktığı bu değerlerle dünya petrol üretiminde üçüncü sırada yer aldığı belirtilmiştir (Haber Türk 2019, <https://www.haberturk.com/abd-petrol-uretim-ve-tuketiminde-liderligini-korudu-2491792-ekonomi>, 17 Haziran 2019'da erişildi).

Rusya'nın sahip olduğu zengin enerji kaynakları sert gücünü doğrudan desteklerken, yumuşak gücüne sağladığı katkı ile de bölge aktörlerine karşı stratejik üstünlük sağlamaktadır. Coğrafi faktörlerin de Rusya'yı daha avantajlı hale getirdiği görülmektedir (Saygın ve Çelik 2011: 22).

Bölge rezervlerinin konumuyla ilgili olarak Rusya'nın coğrafi yakınlık, kolay nakliye, bitişik pazarlar ile avantajlı konumda olduğunu söylemek mümkündür.

Rusya yakın çevre doktrini kapsamında bölgenin kendi nüfuz alanı olarak tanınmasını istemekte, bölge dışı aktörlerin Hazar'da etkin olmasından rahatsızlık duymaktadır (Çörten 2009: 107). Rusya her ne kadar arka bahçesi olarak gördüğü bu ülkelerde bölge dışı aktörlerin etkinliğini engelleyici bir politika gütmüşse de bu politikada tam olarak başarılı olduğu söylenemez. Putin döneminden itibaren Rusya'nın daha gerçekçi politikalarla bölgeye yaklaştığı görülmektedir. Siyasi ya da askeri baskı yerine bölge ülkeleri üzerinde ekonomik nüfuzun kullanılması suretiyle kontrol sağlanmaya çalışılmıştır. Rusya uyguladığı bu politika ile hem İslami köktendinciliğin bölgede hayat bulmasını engellemeyi hem Avrupalı güçlerin bölgedeki ekonomik faaliyetlerini kısıtlamayı hem de bölgedeki Rus kökenliler üzerinde etkisini devam ettirmeyi amaçlamıştır. Bu politikaları gerçekleştirecek yeterli güce sahip olmayan

Rusya ABD'nin bölgede istikrarın sağlanması yönündeki çalışmalarına destek vermek zorunda kalmıştır (Akın 2006: 7).

Rus siyasetinde 1993 sonrası dönemde Batı yanlısı Atlantikçi modelden ziyade yakın çevre doktrini kapsamında bölge halklarının menfaatlerini daha iyi gözeteyeceği düşünülen Avrasyacı model hakim olmuştur. Petrol boru hatlarının güzergahının Rusya üzerinden geçmesine özellikle önem verilmiş, aksi durumun Rusya'nın Batı ile olan ticaretini azaltacağı üzerinde durulmuştur. Rusya bölgede kurulan konsorsiyumlarda pay alma gayreti içinde olmuş etkinliğini bölge ülkeleri üzerinde hissettirmiştir. Zaman zaman kontrolü elde bulundurmak adına Kazakistan ve Türkmenistan üzerinde boru hatlarının kullanımı ile ilgili kota sistemi uygulamıştır. Rusya yakın çevresinde yaşanan çatışmalarda taraf olmuş ve gizli-açık destek vermiştir. Bu durumun Rusya'ya mali yükümlülükler getirmesi ve bu ülkelerin kendisine ekonomik bağımlılıklarının artması sonrasında devletleri askeri baskı unsuruyla kontrol etmek yerine ekonomik politikalarla kontrol etme yönünde bir politika değişikliğine gitmiştir. Rus politikasında etkili aktörlerin çıkar çatışması zaman zaman tutarlı bir politika izlenememesine sebep olmuştur. Örnek vermek gerekirse Lukoil'in % 10'luk pay aldığı 1994 AIOC Antlaşmasının imza törenine Rus Enerji Bakanı katılırken Rus Dışişleri Bakanı Hazar'ın statüsü belirlenene kadar antlaşmanın geçerli olmayacağı açıklamasında bulunmuştur (Erdoğan 2001: 52-62)

Rus Enerji Bakanlığı ve bağlı kuruluşlar çok uluslu şirketlerle projeler yapımı ve işbirliğine olumlu bakarken Rus istihbarat birimleri, ordu, Dışişleri bakanlığı gibi güç merkezleri işbirliği konusuna genel anlamda dış kaynaklı yatırımlara ulusal güvenlik stratejisi gereği tamamen olumsuz bakmaktadır. Bu tutumun da etkisiyle Hazar'ın statüsü konusu gibi meselelerde Rus tarafı yapıcı olmaktan uzak, konuyu sürüncemede bırakma amaçlı bir politika sergilemiştir. Rusya bölgede askeri işbirliği ve silahlanma gibi konularda zaman zaman Çin ve İran ile birlikte hareket etmiştir. Bölge devletlerinin güçsüz olmasını ve etnik nedenlerle çatışma halinde bulunmasını buna bağlı olarak da bölgede kaotik ortamın hakim olmasını kendi çıkarları için uygun gören Rusya bu durumun devamını sağlamak için Ermenistan, İran gibi devletleri desteklemiştir.

Rusya'nın bölgesel güç olmaktan öte küresel güç olma amacıyla olduğu görülmektedir (Yağdıran 2011: 81-82).

Rus geleneksel politikasında önemli bir yeri olan yakın çevre doktrininin askeri doktrin ile birlikte 1993 sonrası dönemde Rus dış politikasında etkinliği artmıştır. Yakın çevre ülkeleri Rusya için hayati çıkar alanı olarak tanımlanırken askeri doktrin ile de Sovyet sonrası kurulan BDT ülkeleri ile savunma alanlarında işbirliğine önem verilmiş, bu ülkelerle ortak savunma sistemleri geliştirilmiştir (Tahmirciler 2009: 4-26-27).

Enerji kaynaklarının önemini göz önünde bulunduran Rus yönetimi tarafından "Enerji Güvenliği Doktrini" oluşturulmuş bu yönde bir siyaset izlenmiştir. Bu doktrin Hazar bölgesi ülkelerindeki enerji kaynakları ve boru hatları üzerinde hakimiyet kurma, kendisinin dahil olmadığı bir proje bulunmama felsefesi üzerine bina edilmiştir. Bu sayede hem bölge ülkeleri üzerinde kurulan nüfuzun devamı hem de bölgede Rusya dışındaki dış odaklı güçlerin söz sahibi olmasının önüne geçilmek istenmiştir (Tahmirciler 2009: 4-29).

Bölgedeki enerji rezervlerine ayrıcalıklı olarak erişebilmenin yanında bölgede ekonomik ve siyasi kontrolü yeniden sağlamak Rusya'nın politik ve stratejik amaçları arasındadır. Orta Asya petrol ihracatını da kontrol altında bulundurarak Batılı petrol yatırımcılarıyla oturduğu masada elini güçlendirmek diğer bir amacdır. Küresel güçlerin bölgedeki etkinliğini önlemek de stratejik ve politik çıkarıdır. Petrol ve doğal gaz geçişi ile ekonomik olarak kazanç elde ederken politik olarak da miktarları ve piyasayı kontrol etme gücüne sahip olmuş olur (Alkin ve Atman 2006: 171-178).

Rusya'nın Hazar havzası ile ilgili politika ve amaçlarını şu şekilde özetlemek mümkündür. Öncelikle kendi ülkesinde bulunan enerji piyasasını devlet tekelinde tutarak yabancı güçlerin eline geçmesini engellemek, buna karşılık yabancı ülkelere ait konsorsiyumlara ortak olmaktır. Zira enerji konusu güvenlik argümanı olarak değerlendirilmiştir. Özellikle ABD Rusya'nın bu girişimlerine yine güvenlik argümanı sebebiyle sıcak bakmamıştır. Yine Rusya, Almanya ve İtalya gibi AB ülkeleriyle ikili enerji anlaşmaları yapmayı tercih ederek birliğin bütüncül hareket etmesinin önüne

geçmeyi amaçlamıştır. Bölge ülkelerinde kendisinin katılmadığı enerji anlaşmaları ve boru hattı projelerini sınırlandırmak, enerji dağıtıcısı ülkelerle anlaşmalar imzalamak suretiyle enerji tekeli elinde bulundurmamak diğer amaçları olarak sıralanabilir. Avrupa ülkelerini devre dışı bırakmak suretiyle Avrupa'ya direk gaz akışını sağlamak da hedefleri arasındadır. Yakın çevre ülkelerinden enerji gücü sayesinde ön plana çıkıp Rusya'nın çıkarlarına aykırı politikalar izleyen ülkelerde iç işlerine karışarak istikrar problemi oluşturmak suretiyle bu ülkeleri istediği çizgiye getirmek uyguladığı politikalar arasındadır (Gülşen 2009: 48).

3.2. ABD

Enerji güvenliği meselesi ABD dış politikasının temel taşlarından biri olmuştur. Bu bağlamda enerji kaynakları bakımından zengin Hazar bölgesi de ABD için stratejik önem teşkil etmiştir. ABD'nin ilk işi SSCB döneminden kalma kitle imha silahlarına sahip olan bu bölgeyi, bölge ülkeleri üzerinde ekonomik ve siyasi baskı kurmak suretiyle bu silahlardan arındırmak olmuştur. Sonrasında bu ülkelerin uluslararası sisteme dahil olmalarını ve enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara güvenli bir şekilde ulaştırılmasını sağlamak için bu ülkelerde demokrasi kültürünün ve serbest piyasa ekonomisinin yerleşmesi yönünde politika yürütmüştür (Turan 2010: 56).

SSCB'nin dağılmasından sonraki dönemde ABD'nin Hazar bölgesinde izlediği politikaları üç döneme ayırarak incelemek mümkündür. 1991-1993 arası dönemde Rusya'nın bölgede tekrar etkinlik kurmasını önlemeye ve İran'ın etki alanını daraltmaya dönük bir politika izlenmiştir. 1993-1996 arası dönemde Rusya ve İran'a karşı yürütülen politika daha net bir şekilde ifade edilmiştir. Çok uluslu şirketlerin bölgeye gelmesi de bu döneme denk gelir. 1997 sonrası süreçte ise bölgedeki enerji kaynakları üzerinde kontrol büyük ölçüde sağlanmış, İran'a ambargo uygulanmaya başlamıştır. Bölgede konuşlandırılan NATO güçleri ile bölgede yürütülen enerji faaliyetlerinin daha güvenli yapılması sağlanmış, bu sayede İran'ın taciz durumuna karşı da bir kalkan oluşturulmuştur (Asgary 2015: 37).

Tengiz sahası başta olmak üzere Kazakistan'da ABD'li şirketler tarafından büyük yatırımlar yapılmıştır. 1994'de imzalanan Asrın Antlaşması ile bölgedeki enerji rezervlerinin çıkarılması ve taşınması amacıyla oluşturulan projelerde Amerikan şirketleri önemli paylar elde etmişlerdir. BTC boru hattı bu antlaşma sonrasında ortaya çıkmıştır. 1997'de ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından Hazar "sorumluluk alanı" ilan edilmek suretiyle Hazar enerji kaynaklarının güvenliğinin sağlanmasında sorumluluk alındığı vurgusu yapılmıştır. Enerji güvenliğini sağlama doğrultusunda faaliyet gösteren GUUAM'a destek verilmiştir. Enerjinin naklinde doğu-batı koridoru projesine destek verilmiştir (Turan 2010: 56).

Kazakistan ve Azerbaycan ile yürütülen enerji antlaşmaları yanında diğer cumhuriyetlerle de ticari çok sayıda antlaşma imzalanmış ikili ilişkilerin geliştirilmesi yönünde politika izlenmiştir. ABD politikalarına yön veren Chevron, Exxon-Mobil, BP-Amoco-Arco gibi petrol şirketleri yanında Enerji Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Beyaz Saray Güvenlik Danışmanları, Kongre ve "Think-Thank" merkezleri gibi farklı güç odakları ve bunların da sahip olduğu farklı politikalar bulunmaktadır. ABD'nin bölgeye ilişkin politikalarına son şeklin verilmesinde bu güç odakları belirleyici olmaktadır. 1990'ların başında ABD'nin "Russia First" olarak adlandırılan yaklaşımı yıllarca Rus hegemonyası altında yaşayan yeni bağımsızlığını kazanan devletler açısından tam bağımsızlık sürecinde zorlaştırıcı bir unsur olmuştur. Özellikle 1995 sonrası süreçte ABD'nin bölgeye yönelik stratejilerinin belirlenmesinde Trans Hazar Boru Hatları ve "Multiple Pipelines" (Çoklu Boru hatları) yaklaşımları ağır basmıştır. Doğu-Batı Koridoru ve Trans-Hazar ifadeleri daha sık telaffuz edilmeye başlanmıştır. 1997'de AIOC'nin ilk üretimi sebebiyle yapılan kutlamada ABD Enerji Bakanının Rusya ve İran dışında çoklu boru hatlarına gerek olduğu vurgusu yaptığı konuşma da bu strateji net bir şekilde dillendirilmiştir. BTC boru hattı ve Türkmenistan doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması projesi de bu stratejiyle uyduğu için ABD-Türkiye yakınlaşması için de zemin oluşmuştur (Yağdıran 2011: 80)

Hazar Havzasının Orta Doğu'ya alternatif enerji rezervlerine sahip olması sebebiyle ABD, bölgedeki enerji kaynakları üzerinde söz sahibi olma, enerji kaynaklarının dünya piyasalarına aktarımını kontrol altında bulundurma, bölge

lkelerinde yaşanan devrimler sonrası iktidara gelen kendisine yakın yönetimler sayesinde yakın coğrafyalarda yrttĞu askeri faaliyetlere destek bulma, bölgede en güçlü rakip olarak grdĞu Rusya'nın gücünü kırma, otoritesini zayıflatma amacındadır. Bölgedeki politikalarını gerçekleştirmek için de kuvvet kullanmak yerine yumuşak güç kullanmaktan yana bir strateji izlemektedir. Ülkelerin yapısına uygun ve yönetimlerle yakın bir politika içinde hareket etmektedir. ABD ekonomik destekler ve renkli devrimler aracılığıyla bölge ülkelerine destek vermek suretiyle bölgedeki en güçlü rakibi olan Rusya'nın yumuşak karnı olan ülkelerin Rusya karşısında daha çok seslerini çıkarmalarını amaçlamaktadır. SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan devletleri Avrupa-Atlantik Bloğuna bağlayarak bölgedeki jeopolitik stnlĞu kendi lehine sağlamak amacındadır. Bölünme sonrası ortaya çıkan bu devletlerin demokratik iyileşme ve ekonomik gelişmesi ABD tarafından desteklenmektedir. ABD bölgedeki etkinliğinin artmasına bağlı olarak İran'ın enerji politikalarını da manipüle etme imkanı bulacaktır. Bölgede kuracağı üsler aracılığıyla da İran kolay bir hedef haline gelebilecektir. Ayrıca bölgede nüfuz sahibi olma gayretinde olan AB, Çin ve Japonya gibi küresel güçleri de kontrol etme amacındadır(rten 2009: 61-101).

Dünyada 70'in üzerinde üsse sahip olan ABD, bölgede de s sahibi olma gayreti içinde olmuştur. Ancak bölgeyi arka bahçesi olarak gören Rusya buna izin verecek gibi görünmemektedir (Qurbanov 2011: 6). Nitekim 2018 Aktau Antlaşması ile yabancı devletlerin bölgede askeri varlık bulundurması yasaklanmıştır

Enerji alanında faaliyet gösteren şirketlerin yatırımlarını güven altına almak, serbest piyasa ekonomisini bölgede uygulanır hale getirmek, istikrar ortamını sağlamak, ticari faaliyetleri geliştirmek, insan hakları ile ilgili standartları iyileştirmek, kitle imha silahları ve nükleer silahların üretimi ve bulundurulmasını kontrol altında bulundurmak, İslami hareketlerin bölgede yayılmasını engellemek ABD'nin bölgede gerçekleştirmek istediği diğer amaçlardır (Aras 2005: 19-20).

Rusya Hazar'ın statüsü gibi önemli bir konuda meseleyi sürüncemede bırakma politikası yürüterek bu sayede Türkmen gazının transferinde tek güzergahın kendi ülkesi olmasını devam ettirme arzusundadır. Buna karşılık ABD ise Nabucco gibi

projelerle politikalarını uygulamaya koymakta, sorunlarını çözmüş ve güçlü bölge devletlerinin varlığını destekleyen bir siyaset yürütmektedir (Bilgin, Sezgin ve Altınar 2013: 61).

Soğuk savaşın sona ermesinden sonra Hazar bölgesindeki enerji rezervleri ABD politikasında önemli rol oynamış, 2000 ve 2001 yıllarındaki yüksek petrol fiyatları ABD'nin bölgeye ilgisini daha da artırmıştır. Hazar'da etkinliğini sürdürürken rekabet unsurları bakımından maliyet dengesi oranları, üretim ve arz sürekliliğini de dikkate alarak hareket etmektedir. ABD'nin bölgede etkinliği kısıtlyken SSCB sonrası ortaya çıkan devletlerle ikili ilişkilere önem veren bir politika izlendiği görülür. Coğrafi uzaklık ve petrolün taşınması için bir ortağa ihtiyaç duyması ise ABD için bir dezavantajdır. (Alkin ve Atman 2006: 109-128)

BP 2019 Dünya İstatistik Verileri Raporuna göre ABD 2018 yılında dünya petrol üretiminin % 16,2 sini üreterek birinci sırada yer almıştır. ABD son beş yıldır birinciliği korumaktadır. ABD'nin günlük ortalama petrol üretimi 2017'de 13,13 milyon varilken 2018'de bu rakam %16,6'lık bir artışla 15,31 milyon varile ulaşmıştır. ABD günlük ortalama 20,46 milyon varil ile dünya genelinde bulunan petrolün %20,5'ini tek başına tüketmek suretiyle dünya petrol tüketiminde de ilk sırada yer alan ülke olmuştur (Haber Türk 2019, <https://www.haberturk.com/abd-petrol-uretim-ve-tuketiminde-liderligini-korudu-2491792-ekonomi>, 17 Haziran 2019'da erişildi). Tüm bu veriler birlikte değerlendirildiğinde özellikle sahip olduğu rezervler sebebiyle Hazar bölgesinin ABD açısından ifade ettiği önem tartışmasızdır.

3.3. Çin

Çin, bir buçuk milyara yaklaşan büyük nüfusu, % 10'luk büyüme oranı, dünya üzerinde kapladığı geniş alan, ticari alanda gösterdiği varlık ile uluslararası ilişkilerde dikkate alınması gereken bir güçtür. Zira sahip olduğu güç ile dünya dengelerini ve enerji güvenliğini etkileyebilecek bir konuma yükselmiştir (Yaşar 2012: 95).

Çin'in her geçen gün büyüyen ekonomisiyle birlikte enerji ihtiyacı da her geçen gün artmaktadır. Kendi ürettiği enerji tüketim için yeterli gelmediği için de enerji ithalatına ihtiyaç duymaktadır. Çin için de dünyanın diğer güçlü ülkeleri gibi enerji ihtiyacının temini konusu ülke güvenliği ile alakalı bir konudur.

Dünya enerji tüketiminin % 20'sini tek başına gerçekleştiren Çin, enerji ihtiyacının büyük bir kısmını Orta Doğudan temin ederken bölgede artan ABD etkinliğine bağlı olarak Hazar'daki enerji alanlarına yönelmiştir (Çörten 2009: 87). Dünya petrol tüketiminde ikinci sırada yer alan ve ihtiyacı olan petrolün büyük bir kısmını ithal eden Çin Hazar'a coğrafi açıdan yakın olması itibariyle de özel bir önem vermektedir. Ancak asıl amaç bölgede jeopolitik açıdan güç sahibi olmaktır (Alkin ve Atman 2006: 142).

Batılı güçlerin bölge üzerinde hakimiyet kurma çabalarına karşı Çin de batılı güçlerin bölgede etkinlik kurmasını engelleyecek bir karşı siyaset izlemiştir. Bölgenin enerji rezervleri üzerinde etkinliğini artırmak ve bu kaynakların kendi ülkesine transferini sağlayarak ekonomisini güçlendirmek ve küresel güç olma yolunda ilerlemek üzerine bir politika yürütmüştür. Batılı güçlere karşı tek başına olmak yerine bölge üzerinde etkili bir devlet olan Rusya ile birlikte hareket etmeyi tercih etmiştir. Çin'in geliştirilen ekonomik ilişkiler, devamında iyileştirilen siyasi ilişkiler, yakın coğrafya, iyi komşuluk ilişkileri ve ortak çıkarlar sebebiyle batılı ülkelere göre daha avantajlı olduğunu söylemek mümkündür (Şenyurt 2010: 78).

Çin Hazar'ın doğusu ile sınır olmanın verdiği avantajla bölgede jeopolitik üstünlüğe sahiptir. Her ne kadar enerji yatırımları yapmak için bölgeye gelmiş olsa da ABD'nin bölgede jeopolitik olarak güçlenmesine geçit vermemek de bölgede gerçekleştirmek istediği amaçları arasındadır. Başta Rusya olmak üzere bölge ülkeleriyle dengeli siyaseti izleyen Çin boru hatları diplomasisi ile bölgede varlığını hissettiren bir aktör olmuştur. Hazar'ın statüsündeki belirsizlik, batıda İran'a uygulanan ambargo, güneyde Afganistan'daki karışık ortam göz önünde bulundurulduğunda Türkmenistan ve Kazakistan açısından enerjinin nakli için Çin, Rusya'ya alternatif olabilecek bir seçenek olmuştur (Duman 2016: 88).

Çin, Rusya, Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan bölge üzerinde ortak çıkarlarını gerçekleştirebilmek, güvenlik alanında işbirliğini sağlayabilmek amacıyla 1996'da Şangay beşlisini oluşturmuşlardır. 2001 yılında beş devlete Özbekistan'ın da katılımıyla Şangay İşbirliği Örgütünü (ŞİÖ) kurmuşlardır. 2016'da Hindistan ve Pakistan'ın da katılımıyla üye sayısı sekize çıkmıştır. Geleneksel noktada özellikle ABD'nin bölgede askeri güç bulundurmasının önüne geçme ve tek kutuplu dünya düzenine alternatif yeni bir oluşum meydana getirme ŞİÖ'nün başlıca amaçları arasındadır (Akşam 2016, <https://www.aksam.com.tr/guncel/erdoganin-bahsettiği-sangay-beslisi-nedir/haber-568770>, 10 Mayıs 2019'da erişildi).

Sincan bölgesi, Çin'in sahip olduğu yeraltı kaynağının dörtte üçlük kısmını bulundurması, petrol ve doğal gaz rezervi açısından zengin yataklara sahip olması ve Kazakistan'dan gelen petrol boru hattı ile Türkmenistan'dan gelen doğal gaz boru hattının buradan geçmesi sebebiyle Çin için hayati önem arz eder. Doğu Türkistan Çin'in yumuşak karnı olarak nitelendirilebilir. Zira bu bölgenin Müslüman ve Türk kimliği ile hem bazı radikal İslami oluşumların ilgi alanına girmesi hem de bölge halkı gibi Türk nüfusa sahip Kazakistan ve Kırgızistan ile komşu olması Çin için bir güvenlik sorunu olarak algılanmıştır. Çin'in 1990'ların başında Sincan bölgesinde bulunan Kazakların Kazakistan'a göç etmesine izin vermesi bölgede çıkabilecek olası bir ayaklanmanın diğer ülkeler tarafından desteklenmesine engel olma amaçlıdır (Tahminciler 2009: 4-55)

Çin'in Sincan Uygur Özerk yönetimi siyasi ve ekonomik bağımsızlık elde edebilmenin mücadelesini verirken komşu ülkeler olan Kazakistan ve Kırgızistan'dan destek alamamışlardır. Bunda Çin tarafından ilan edilen olağanüstü hal etkili olduğu gibi Kazakistan ve Kırgızistan'ın ŞİÖ'ye üye olması da etkili olmuştur. Çin bölgede ekonomik işbirliği temelli ve özellikle de ABD gibi süper bir gücün bölgedeki etkinlik kurmasına karşı bölge ülkelerinin güçlerini birleştirmesi esasına dayalı bir strateji izlemektedir. Bu bağlamda Rusya ile Çin arasında Yakutsk ve Irkutsk gibi yeraltında bulunan işlenmemiş kıymetli taş havzalarının işlenmesi hususunda anlaşmalar, 25 yıl süreli enerji anlaşmaları ve sınır ticaretinin gelişimine dönük anlaşmalar yapılmıştır (Yağdıran 2011: 81-82).

Almata Zirvesinde Şangay Beşlisi olarak anılan ülkeler üye devletlerin toprak bütünlüğü ve egemenliklerine karşılıklı olarak saygı gösterecekleri hususunda bir bildiri imzalamışlardır. Böylece Sincan Uygurlarının bu devletlerce desteklenmesinin önü kesilmiştir. Çin ambargo altındaki İran'a silah temininde destek olmuştur. Bu sayede İran üzerinden bölgede etkinlik kurmayı amaçlamıştır. Ayrıca enerji ihtiyacının önemli bir kısmını da İran üzerinden karşılamaktadır. Bölge ülkelerinden en çok Kazakistan ile iyi ilişkiler kurmuş çok sayıda anlaşma imzalamıştır. Çin bölgeye ucuz petrol ithal edeceği bir alan ve yeni bağımsızlığını kazanan ülkelere ürettiği ürünleri ihraç edebileceği bir pazar olarak bakmıştır (Kakabayev 2004: 103). Çin bu sayede enerji rezervi zengin ülkelere ürettiği malları satarak ikili ilişkilerin devamı için önemli bir avantaj elde etmiştir. Çin'in bölgedeki diğer ülkelerle kıyasladığımızda başarılı bir politika izlediğini söylemek mümkündür.

3.4. AB

Ekonomisinde sanayinin önemli yer tuttuğu devletlerden oluşan birlik için enerjiye ihtiyaç her geçen gün daha da artmaktadır. Enerjide dışa bağımlı olan AB ihtiyacının büyük bir kısmını Rusya'dan karşılarken Rusya ve Ukrayna arasında cereyan eden kriz döneminde 2006 ve 2009 yıllarında Rusya'nın Ukrayna'ya olan gaz arzında kısıtlamaya gitmesi sebebiyle kış ortasında çok sıkıntı yaşamış ve alternatif kaynaklar aramaya başlamış yöneldiği bölgelerden birisi de Hazar olmuştur (Bilgin, Sezgin ve Altner 2013: 62).

Enerji tüketimi konusunda dünyadaki önemli aktörlerden biri olan AB için Hazar bölgesi, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesinde önemli bir yere sahiptir. AB'nin en önemli çıkarı enerji güvenliğini sağlamaktır. Bölgede uyuşturucu ticaretinden terörizme kadar pek çok güvenliği tehdit eden unsur mevcutken bölgeye komşu Çin, Hindistan, Pakistan ve Rusya gibi nükleer güce sahip dört büyük devletin varlığı da istikrarı tehdit eden bir durumdur. AB'nin bölgedeki gelişmelere duyarsız kalması mümkün değildir. Enerji güvenliği bakımından bölgede istikrar ve güven ortamının sağlanması AB'nin de menfaatinde. AB'nin bölgede sergilemiş olduğu

güvenlik yaklaşımı güç odaklı değildir. BM ile uyum içindedir. Yapıcı ve bölgesel gerçeklerle uyumlu, sorunlar karşısında alternatif çözüm yolları üreten bir yaklaşım söz konusudur. AB'nin işbirliği, istikrar, düzen, demokratikleşme temelli bir strateji izlemesi sayesinde öteki addedilen aktörleri de siyasi süreçlere dahiletmesi güvenliğin tesisi için önemli bir adım niteliğindedir. Yine bu sayede AB'nin bölgede gerçekleştirmek istediği siyasi uygulamalar da daha kolaylaşır (Aras 2005: 4-7).

AB sınırlarının Hazar'a kadar genişlemesiyle birlikte bölgedeki rezervin paylaşımı ile ilgili tartışmalar, rezervin Avrupa'ya taşınması ile ilgili bölgesel ve küresel ölçekli rekabet ortamı, gümrükte yaşanan tedbirsizlikler, çevresel sorunlar, uyuşturucu ticareti ve silah kaçakçılığı gibi konular AB'nin yeni güvenlik meseleleri olarak ortaya çıkmıştır. Radikal dini oluşumların yeni kurulan devletlerde yönetimi ele geçirme ihtimali de AB ve ABD 'de endişe uyandırmıştır. Bu ülkelerin tanınması ve yeniden yapılanma süreçlerinde destek olunması AB'nin bölge ile ilgili amaçları arasındadır. Avrupalı müteşebbislerin bölgedeki ticari faaliyetlerine destek olmak da AB'nin diğer bir amacıdır. (Aras 2005: 8).

Yeni kurulan cumhuriyetlerle Avrupa ülkeleri arasında siyasi ve ekonomik anlamada hızlı bir şekilde sıkı ilişkiler kurulduğu görülmektedir. Ticaret hacmi açısından bakıldığında yürütülen ekonomik faaliyetler Avrupalı ülkeler açısından çok büyük değilken yeni kurulan cumhuriyetler açısından ise bu ilişkilerin toplam ticaretteki payı oldukça büyüktür. AB, Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması (Partnership and Cooperation Agreements) (PCAS) uyarınca bölgedeki devletlerle işbirliği temelli bir siyaset izlemektedir. Bölge ülkelerinde demokrasinin gelişmesi, hukukun üstünlüğünün tesisi, enerji güvenliğinin sağlanması, sınırların bu ülkelere yaklaşmasına bağlı olarak komşu ülkelere gelebilecek mevcut ve olası tehditlerin bertaraf edilmesi AB'nin bölgedeki çıkarlarından. Uluslararası bir aktör olan AB birliğe girme olasılığı olsun ya da olmasın, çıkarlarının bulunduğu ülkelerde iyi yönetim ve demokrasiden yana bir oluşumu desteklemektedir (Aras 2005: 9-10).

AB 1991'den beri TACIS (Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States) Bağımsız Devletler Topluluğuna Teknik Destek programı ile bölge

ülkelerine ilaç, gıda, teknik destek ve düşük fiyatlı tarım ürünü yardımıyla bulunmaktadır. Bu programlarla serbest piyasa ekonomisine geçişin daha rahat sağlanması, demokrasi bilincinin yerleşmesi amaçlanmıştır. AB, Avrupa Asya Kafkasya Ulaşım Koridoru (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia) TRACECA aracılığıyla bölge ülkelerinin Avrupa ile bağlantısını sağlamayı amaçlamıştır. Enerji nakliye iyileştirme çalışmaları kapsamında 14 yatırım projesine maddi destek verilmiştir. Avrupa'ya Devletlerarası Doğalgaz ve Petrol Nakliyesi (İnterstate Oil and Gas Transport to Europe) İNOGATE de bölge ülkelerinin altyapı fonlarından yararlanmasını esas alan AB destekli bir diğer projedir. Ayrıca bölge ülkelerinde yapılan seçimlerin uluslararası standartlara uygunluğu AGİT tarafından gözlenmektedir. Yine AGİT tarafından bölgede hukukun üstünlüğünün idame ettirilebilmesi amacıyla yasal düzenlemelerle ilgili öneriler sunulmakta, hukukun uygulayıcısı konumundaki kamu görevlilerinin eğitimine destek sağlanmaktadır (Aras 2005: 10-12).

3.5. İran

İran sahip olduğu rezervlerle önemli bir güçtür. ABD ambargosu sebebiyle bölgedeki etkinliği sınırlanmış olsa da bölgeye yatırım yapan Conoco, Exxon-Mobil, Chevron gibi batılı şirketler için ilgi kaynağı olmuştur. SSCB'nin dağılması sonrasında İran'ın 700 kilometrelik ortak sınıra sahip olması ve Azerbaycan'ın nüfusundan daha fazla Azeri'yi topraklarında barındırıyor olmasının da itici gücüyle Azerbaycan, İran için önemli bir etkinlik alanı olmuştur. Her iki ülke halkının Müslüman ve Şii kökenli olmasının da etkisi vardır. Ancak zaten ekonomik ve rejim kaynaklı sıkıntıları bulunan İran bağımsızlığını kazanmış ve hidrokarbon yatakları bakımından zengin Azerbaycan'ı güvenlik tehdidi olarak gördüğü için politikalarına bu doğrultuda yön vermiştir ve Rusya ile ittifaka yönelmiştir. Bölgede Türk gücünü kırmak da amaçları arasında yer almıştır. Bunda Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerinin dostane seyretmesi, ABD'nin Türkiye'yi bölgedeki müttefiki olarak görmesi, boru hattı güzergahı olarak Bakü-Ceyhan'ın öngörülmesi de etkili olmuştur. Mega Projede (Asrın anlaşması) İran'a verilmesi düşünülen % 5'lik paydan ABD ambargosu sebebiyle vazgeçilmesi de İran tarafında rahatsızlık oluşturmuştur. Daha sonra Şahdeniz projesinde verilen % 10'luk

pay da İran'ın bakış açısını değiştirecek yeterlilikte olmamıştır. Hazar'ın statüsü konusunda Rusya ve İran arasındaki görüş birlikteliğinin temelinde bölgedeki hidrokarbon yataklarından en fazla pay alma arzusu yanında güvenlik temelli bu kaygılar da etkilidir (Pamir 1999: 42-47).

SSCB döneminde bölgede etkinliği kısıtlanan İran, bağımsızlığını kazanan bölge devletleriyle ekonomik ilişkilerini geliştirme amacı içinde olmuştur. Bu doğrultuda 1996'da İran ve Türkmenistan arasında doğalgaz anlaşması, Kazakistan ile de "swap" anlaşması imzalanmıştır. Türkmenistan ile İran arasında doğal gaz boru hattı inşası sağlanmıştır. İran bölgede nüfuzunu artırmak için farklı konsorsiyumlarda yer almıştır (Croissant ve Croissant 1996-1997: 35).

İran Hazar'da Rusya ile ortak hareket ederek Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde geciktirici rol oynamıştır. Batılı devletlerin Azerbaycan'da yürüttüğü petrol arama faaliyetleri İran'ın da Hazar'da faaliyetlerini hızlandırmasında etkili olmuştur. Özellikle Hazar petrol ve doğal gazını taşıyacak boru hatlarının ülkesinden geçmesini istemekte bu sayede ABD ambargosunu da delmeyi hedeflemektedir. İran Hazar'ı ekonomik olmaktan daha çok stratejik olarak değerlendirmekte ABD'yi ve de Türkiye sayesinde ABD ile müttefik olabilecek Azerbaycan'ı kendisine bir tehdit olarak görmektedir (Kakabayev 2004: 99-102).

İran bölgede ABD ve Avrupalı güçlerin etkinliğinin artmasının kuşatılmışlık hissine sebep olmasından dolayı rahatsızdır. Bu durum İran'ın Rusya'ya daha çok yönelmesine sebep olmuştur. Hem kendisine uygulanan ambargo hem de batılı güçlerin faaliyetleri sebebiyle Hazar'dan alması gereken payı alamadığı düşüncesindedir (Asgary 2015: 46). İran kendisine uygulanan ambargo politikalarına karşı bölge ülkeleriyle siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirme üzerine bir siyaset izlemiştir. Bölge ülkeleriyle kurulmaya çalışılan ekonomik ilişkilerin üç temel üzerine oturduğu görülür. İran kendisi de petrol-doğal gaz üreticisi olduğu için bölge ülkeleriyle bu anlamda bir rekabet söz konusudur. İkinci olarak Hazar kaynaklarının dış pazarlara taşınması aşamasında bu amaçla kurulan ortaklıklara dahil olmak istemektedir. Üçüncü olarak

Hazar kaynaklarından en üst seviyede pay alabilmek için de kendi teorisini bölge devletlerine kabul ettirme çabası içinde olmuştur (Tahminciler 2009: 4-40).

1991 sonrası süreçte İran her ne kadar bölge ile ilişkilerini kuvvetlendirme amacıyla olmuşsa da Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu kuvvetlendirmesiyle birlikte Rusya ile stratejik ortaklık yapmak durumunda kalmıştır. ABD'nin bölgede faaliyette bulunan şirketler aracılığı ile Hazar havzası ülkeleri üzerinde etkinliğini güçlendirmesi ve İran'a yaptırım uygulaması, İran'ın farklı alternatifler aramasına sebep olmuştur. Bu bağlamda İran siyasi açıdan düşük kazanımlarla yetinirken ekonomik kazanımlar elde etme konusunda daha ısrarcı davranmıştır. Bununla birlikte teknik ve ekonomik yetersizlikler ve uygulanan yaptırımlar sebebiyle İran'ın bölge enerji kaynakları üzerinde fazla bir kazanım sağladığı söylenemez. Bu bağlamda İran'ın Türkmenistan ve Kazakistan ile yaptığı küçük çaplı "swap" anlaşmaları, Türkiye'ye doğal gaz ihracı, ve Azerbaycan'daki konsorsiyumlardaki küçük ölçekli payları haricinde bölgede ciddi bir ekonomik etkinliği hissedilmemektedir (Tahminciler 2009: 4-43).

3.6. Türkiye

Türkiye coğrafi konumundan kaynaklanan avantajla Hazar bölgesindeki zengin hidrokarbon yataklarının Avrupa'ya taşınmasında bir geçiş ülkesi olmasının yanı sıra her geçen gün enerjiye olan ihtiyacı artan ve bu ihtiyacı ithalatla karşılayan bir ülke olarak Hazar ülkeleri için de önemli bir pazardır. Türkiye bölgeyle olan tarihi ve kültürel bağları ile de Hazar ülkelerinin Batıya açılmasında kilit konumdadır. Enerji transferinin Türkiye üzerinden geçen boru hatları aracılığı ile sağlanması Türkiye için olduğu gibi bölge ülkeleri için de ekonomik ve politik açıdan büyük bir gücü beraberinde getirir. Ayrıca bölge ülkelerinin Rusya'ya bağımlılığını azaltır (Harunoğulları 2016: 401-411).

SSCB'nin yıkılması sonrası yeni kurulan devletlerin halkının Müslüman ve Türk olması, Türkiye ile ilişkilerin kurulmasında kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır. Türkiye'nin demokratik ve laik yapıda olması batılı ülkeler açısından da bölge ülkeleri için bir rol

model olabileceği yönüyle değerlendirilmiştir. Türkiye bölge ülkeleriyle uluslararası toplum arasında bir köprü rolü üstlenme politikasına yöneldiyse de batının yeterli finansmanı sağlamaması, Rusya'nın bölge ülkeleri üzerindeki "arka bahçe" politikası ve bağımsızlığını kazanan devletlerin de SSCB'den sonra yeni bir ağabey istememesi gibi sebeplerle gerçekleşmemiştir. Bir süre sonra bölgedeki enerji kaynakları üzerinden ekonomik pay elde etme üzerine politikalar üretmeye başlamıştır. Bölge ülkeleri ve batılı ülkeler arasında yürütülen enerji projelerinde boru hatlarının taşınmasında önemli bir güzergah rolü üstlenebilecek durumdadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru hattı projesi ile Türkiye Doğu-Batı enerji koridorunda önemli bir aktör olarak rol almıştır (Kodaman 2005: 258-260).

Hazar havzası Türkiye'nin Orta Asya'ya açılım politikasında kilit rol oynamaktadır. Türkiye'nin Orta Asya politikasının temel taşlarından birisi Rusya'ya karşı yeni kurulan devletlerle işbirliği içinde olunmasıdır. Türkiye'nin Orta Asya-Hazar-Kafkaslar bağlantı politikası üç temel üzerine oturmak zorundadır. Bunlardan ilki yeni kurulan cumhuriyetlerin Rusya içerisindeki konumunu kademeli olarak güçlendirmek ve Karadeniz-Hazar bağlantısının bu ülkeler üzerinden gerçekleştirilmesini sağlamak, bir diğeri İran ile ideolojik kaynaklı gerginlikleri bir kenara bırakarak ekonomik işbirliği kurmak suretiyle Rusya'nın Kafkaslar ve Orta Asya üzerindeki gücünü dengelemek ve üçüncü olarak da Orta Asya ülkeleri arasındaki işbirliğini desteklemektir. Bu hedeflerin gerçekleşmemesi, Rusya'nın SSCB benzeri bir Rus İmparatorluğuna dönüşmesi yanında Türkiye'nin de Hazar'dan uzaklaşması sonucunu doğurur (Davutoğlu 2012: 181).

Türkiye'nin bölgede doğrudan etkinlik kurması zor olduğu için bunu ancak Hazar'ı diğer denizlere bağlayacak ulaşım güzergahları üzerinde söz sahibi olarak sağlayabilir. Bölgenin denizlere doğrudan bağlantısı olmaması sebebiyle bölge rezervlerinin dünyaya taşınmasında kullanılacak güzergahlardan biri Hazar'ın güneyinden İran ve Türkiye aracılığıyla Akdeniz'e taşınmasıdır. Yine ara yollar olarak İran üzerinden Basra'ya bağlanması Türk-İran, Hazar üzerinden Kafkaslar ve Karadeniz'e bağlanması Türk-Rus ilişkilerinde bir rekabet ortamı oluşturmaktadır. Türkiye sahip olduğu jeopolitik konum itibarıyla iki ülkeyle ortak projeler

geliştirebilecekken başarılı bir politika yürütememesi sebebi ile Rusya ve İran ile olan ilişkilerde zemin kaymaları yaşanmış, bu durum çıkarları çatışan bu iki ülkenin yakınlaşmasına ortam hazırlamıştır (Davutoğlu 2012: 182).

Bölgedeki rezervlerin uluslararası piyasalara taşınmaları ile ilgili olarak Türkiye'nin de dahil olduğu ilk ciddi proje Bakü Tiflis Ceyhan Boru Hattı Projesi olmuştur. Bu proje ile geçiş vergisi ve sahalardan elde edilen önemli miktarda gelirin yanında navlun ve taşımacılık faaliyetinden sağlanan tasarruflarla da dolaylı kazançlar elde edilmiştir. Bunun yanında Ceyhan Terminalinin yapımı sırasında 21000 kişilik bir istihdam oluşmuş, Mersin ve İskenderun Limanlarına canlılık gelmiştir. Doğu Batı Enerji Koridorunun en kritik ayağı olan BTC ile Türkiye'nin jeopolitik önemi artarken Azerbaycan ve Gürcistan'ın da ekonomik ve siyasi istikrarının sağlanması hızlanmıştır. Bir diğer önemli proje olan Nabucco ile de benzer mahiyette gelir elde edilmesi yanında Türkiye'nin AB ile yakınlaşmasında olumlu bir rol oynaması öngörülmüştür. Türkiye bu projelerle hem önemli bir transit geçiş ülkesi olmanın yanında hem de yapılacak yeni düzenlemelerle fazla rezervi pazarlayarak bir enerji merkezi durumuna gelebilir (Aydın 2013a: 517-522).

IV. BÖLÜM

4. SONUÇ

Çalışmada Hazar'ın statü sorunu üzerinde durulmuş, uzun yıllardır çözüme kavuşturulamayan statü sorununun çözümünde hangi yöntemin uygulanmasının uygun olacağı yönünde tespitlerde bulunulmuştur. Hazar'ın özel statüde olması sebebiyle tarafların tamamının üzerinde uzlaşma sağladığı bir antlaşma yapılması gerektiği savunulmuştur. Bununla birlikte sağlanan uzlaşma durumunun kıyıdaş devletlerin ekonomik ve siyasi çıkarlarından etkilebileceği vurgusu yapılmıştır.

Hazar'ın statüsünün tespiti konusunda üç yaklaşım bulunmaktadır. Geleneksel yaklaşımlar Hazar'ın deniz ya da göl olduğu yönündedir. Hazar'ın sınır gölü veya açık deniz olarak kabul edilmesi halinde uluslararası hukuk kuralları uygulanır, göllerin paylaşımına ilişkin esaslara göre paylaşım yapılır. Deniz olarak kabulü halinde 1982 tarihli BMDHS uygulanır. Üçüncü ve de çalışmada savunulan yaklaşım ise Hazar'ın ne deniz ne de göl olarak kabul edilemeyeceğidir. Statünün tespitinin ise tarafların tamamının imzaladıkları bir antlaşma ile belirlenmesi gerektiğidir.

Hazar'ı okyanuslarla doğrudan bağlantısı olmaması sebebiyle deniz olarak, genel anlamda tatlı suya sahip olmaması, bir göl için fazla büyük olması ve kıyıdaş devlet sayısının fazla olması sebebiyle göl olarak değerlendirmek mümkün değildir. Kendine has yapısı sebebiyle özel statüde değerlendirmek gerekir.

Aslında temel sorun; Hazar'ın hangi isimle birlikte anılacağından, hangi yöntem ile ya da nasıl bölüneceğinden ziyade egemenlik alanlarının paylaşımının nasıl yapılacağı ile petrol ve doğal gaz kaynaklarının paylaşımının ne şekilde olacağı buna bağlı olarak da bölge ülkelerinin ekonomik çıkarlarının nasıl etkileneceği meselesidir.

Taraflar arasında uzun süreli görüşmeler neticesinde Aktau'da Hazar'ın statüsünü düzenleyen bir anlaşma imzalanmıştır. Kıyıdaş devletler hukuki statü konusunda anlaşmışlardır. Metinde deniz ifadesi geçmekle birlikte Hazar'a özel bir hukuki statü verilmiştir. Temel prensiplerde uzlaşmaya varmışlardır. Ayrıca bölgeye yönelik tehditler konusunda da hem fikir oldukları görülmektedir.

Bu özel antlaşma ile belirlenen balıkçılık ve madencilik alanları dışındaki kısımlarda tüm kıyıdaşların faaliyette bulunması mümkün hale gelmiştir. Böylelikle önceki dönemlerde Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya tarafından kendi sınırları ötesinde gerçekleştirilen hidrokarbon rezervlerinin aranması ve işletilmesi ile ilgili faaliyetler hukuki meşruluk kazanmıştır. Antlaşma 1921 ve 1940 Antlaşmalarından sonra bölgede yapılan en geniş kapsamlı antlaşmadır.

Antlaşmada en çok dikkat çeken madde ise Hazar'da kıyıdaş devletler haricinde hiçbir ülkenin asker bulunduramayacağına ilişkin düzenlemedir. ABD'nin Afganistan'daki Amerikan birliklerine öldürücü olmayan nitelikteki askeri malzeme sevkiyatı için Kazakistan ve Azerbaycan ile yaptığı görüşmeler Rusya'yı tedirgin etmiştir. Rusya bu bölgelerde ABD tarafından kurulan tesisler ve sevkiyat noktalarının askeri üsse dönüşmesi ihtimalinden endişe etmiş kendisi için bir güvenlik tehdidi olarak algılamıştır. İlerleyen zamanlarda Kazakistan ve Azerbaycan'ın yanında Türkmenistan'ın da bu dahil olma ihtimali İran için sınırlarının hemen ötesinde bir ABD üssü oluşma riskini gündeme getirmiştir. İran için de bu durum ciddi manada güvenlik tehdidi teşkil etmiştir. Antlaşmada getirilen askeri sınırlandırma maddesinin ABD ve NATO'nun bölgede kalıcı olma girişimlerinin hemen öncesinde yapılması dikkat çekicidir. Dış güçlerin bölgeye girişini tamamen imkansız hale getiren madde ile NATO ve ABD tehdidinin önlenmesi amaçlanmıştır.

Rusya en başta güvenlik açısından önemli bir koz ele geçirmiştir. Başta ABD olmak üzere uluslararası güçlerin bölgede hakimiyet kurmasının önünü kesmiştir. Bunun için bazı tavizler vermeyi dahi göze almıştır. Ancak bunları ileride sorun yapmayacağına hiçbir garantisi yoktur. Bölgede yeni bağımsız olan devletler için statü

sorununun çözümlenmesinin yansımaları iyi olmakla beraber çerçeve antlaşmanın uygulanması sürecinde yapılacak düzenlemelerin hakkaniyetin tesisine önem vererek yapılması önemlidir.

Ayrıca antlaşma ile getirilen bir başka düzenleme Hazar'a kıyısı bulunan ülkelerin denizdeki alanlarından başka bir devlete askeri saldırıya izin verilmemesidir. Bu sayede İran'ın Azerbaycan sularından yapılabilecek bir saldırıya karşı kendini güvenceye almıştır. Hazar'ın özel bir statüde olduğu değerlendirilmesinin kabulü ile İran'ın ekonomik çıkarları ise olumsuz etkilenmiştir. Zira Hazar'ın en derin ve tuzlu kısmı İran sınırlarındadır. Görüleceği üzere ülkelerin güvenlik temelli politikaları uzun yıllardır savundukları görüşlerinden vazgeçebilmelerine, belli konularda tavizler verebilmelerine sebep olabilmektedir.

İran'ın payı Aktau Antlaşması ile azalmıştır. Zaten rezerv olarak en zengin bölümler kuzey ve orta kesimlerdir. Ayrıca bölgenin enerji rezervleri ile ilgili yapılan tahminlerde Hazar'ın güney kısmında İran'ın kıyıdan itibaren 25 millik bölgesinde rezerv miktarının diğer yerlere göre çok düşük olduğu yönünde değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu sebeple İran enerji rezervlerine ulaşmak istediğinde açık denizlere doğru ilerlemesi gerekecektir. İran ekonomik olarak antlaşmanın en çok kaybedeni olarak değerlendirilebilir. Bugün için Hazar Havzası'nda İran'ın siyasi çıkarlarının ekonomik çıkarlarının önüne geçtiği değerlendirilmesi yapılabilir. Ancak kaynakların paylaşımı ile ilgili müzakereler sırasında İran'ın ekonomik çıkarlarını koruyacak düzenlemelerin getirilmemesi sağlanan uzlaşma ortamını olumsuz etkileyebilir.

Hazar'da yıllar sonra sağlanan uzlaşma ortamı özellikle bölge ülkeleri açısından olumlu bir gelişmedir. Bu sayede bölgeye ve dünyaya güven, barış ve istikrar ortamı gelmesi muhtemeldir. Bölgedeki belirsizlik ortamının kalkmasına bağlı olarak oluşan güvenlik ortamı ile bölgeye yapılacak yatırımların da ivme kazanması öngörülmektedir. Enerji kaynaklarından azami istifade yolunun açılmasıyla beraber hem bölge ülkelerinin kalkınma süreçleri hızlanırken, hem de enerji kaynaklarının boru hatları aracılığıyla dünyaya ulaşımı sağlanarak dünya enerji ihtiyacına cevap verilmiş olur.

Hazar bölge ülkeleri yanında küresel güçlerin de çıkar ve siyasetlerinin kesiştiği bir alandır. Getirilen düzenleme bölgede yatırım yapmak, arama işletme faaliyetinde bulunmak isteyen uluslararası konsorsiyumlar ve küresel güç olma amacıyla olan ülkeler için de olumlu bir gelişmedir.

Statü meselesi bölgesel ve küresel ölçekli jeopolitik üstünlük sağlama mücadelesine bağlı olarak uzun yıllar sürüncemede kalmıştır. Statü meselesinin çözüme kavuşması ile beraber ona bağlı olarak ortaya çıkan diğer bölgesel sorunların da çözüme kavuşması beklenmektedir

Statü konusunda anlaşmaya varılabilmesi için tüm tarafların iradesinin uyuşması sağlanmıştır. Tarafların uzlaşmacı bir tutum içinde yer almaları, bölge ülkelerinin menfaatlerini gözetir bir anlayış içinde hareket etmeleri önemlidir.

Bundan sonraki süreçte yapılacak müzakerelerin karşılıklı çıkarlar gözetilerek yapılması, tarafların birbirlerinin görüşlerini empoze etmekten uzak bir siyaset izlemesi, işbirliği, barış ve uzlaşma ortamının esas alınması tüm tarafların menfaatine olur.

Hazar'ın statüsü tespit edildikten sonra yapılan bu çalışma, diğer çalışmalardan ayrılır. Bu anlamda bu yöndeki boşluğu doldurmaya çalışmıştır.

Statü Sorununun çözüme kavuşturulduğu antlaşmada balıkçılık konusu ile de ilgili özel düzenlemeler getirilmesi konunun bölge ülkeleri için taşıdığı önemin göstermektedir.

Statü sorununun çözüme kavuşması ile birlikte bölgenin doğal kaynaklarının işletilmesinin artmasına bağlı olarak Hazar'da oluşabilecek çevresel kirlenme ve var olan biyolojik rezervlerin zarar görmemesi hususunda da bölge ülkelerinin gerekli tedbirleri alması yerinde olur.

KAYNAKLAR

- Abdullayev, Cavid (1999). “Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar’ın Statüsü ve Doğal Kaynakların İşletilmesi Sorunu”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 48(1): 255-290.
- Abilov, Shamkhal (2013). “Hazar’ın Hukuki Statüsü”. *Hazar Raporu. Hazar Strateji Enstitüsü*. 4: 47-67
- Akın, Ebru Kunt (2006). “Karadeniz’in Artan Jeopolitik Önemi”. *Karadeniz Bülteni T.C. Bahçeşehir Üniversitesi Karadeniz-Kafkasya Araştırmaları Merkezi Aylık Yayını* 2: 1-14.
- Akşam (2016). “Şangay Beşlisi Nedir? Şangay Beşlisi Hakkında Tüm Merak edilenler”. (<https://m.aksam.com.tr/guncel/erdoganin-bahsettigi-sangay-beslisi-nedir/haber-568770>, 10 Mayıs 2019’da erişildi).
- Alızada, Nazrin (2018). (<https://ankasam.org/22-yillik-cikmazin-sonu-hazar-beslisi-zirvesi-ve-hazar-konvansiyonu/>, 7 Temmuz 2019’da erişildi).
- Alkin, Kerem ve Atman, Sabit (2006). *Sabit Küresel Petrol Stratejilerinin Jeopolitik Açısından Dünya ve Türkiye Üzerindeki Etkileri*. İstanbul Ticaret Odası 48 İstanbul: Mega Ajans Matbaacılık.
- Amirbek, Aidarbek (2015). “Soğuk Savaş Sonrası Hazar’ın Statüsü Ve Sınırlandırma Sorunu: Kıyıdaş Devletler’in Yaklaşımları Açısından Analizi”. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi* 46: 23-48
- Aras, O. Nuri (2001), *Azerbaycan’ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi*. İstanbul: Der Yayınları.

- Aras, Bülent (2005). Avrupa Birliği ve Hazar Bölgesi: Jeopolitik Araştırma Raporu. *Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi. Stratejik Rapor 3 (3)*. İstanbul: Tasam Yayınları.
- Avcı, Erkan (2014). Hazar'ın Statü Sorunu ve Sahildar Devletlerin Konuya Yaklaşımları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Asgary, Bahareh (2015). *Hazar Denizi'nin Hukuki Rejimiyle İlgili İran'ın Dış Politikası*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, Mustafa (2013). "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler" *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar 2*. Ed. B. Oran. İstanbul: İletişim Yayınları. 366-439.
- Aydın, Mustafa (2013a). "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler" *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar 3*. Ed. B. Oran. İstanbul: İletişim Yayınları. 463-531.
- Babayev, İlgar (2015). *Hazar'ın Hukuki Statü Sorunu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baykal F. Hakan (1998). *Deniz Hukuku Çalışmaları*. İstanbul: Alfa Yayınları
- Bilgici, Metin (2005). *Hazar Enerji Havzasının Türkiye ve Çevre Ülkeler Açısından Stratejik Önemi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü.
- Bilgin, Recep. Sezgin, Fatih ve Altın, Bilal (2013). "Uluslararası İlişkileri Şekillendiren Yeni Aktör Enerji Kafkasya Örneği". *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3*: 52-65.

- Caşın, M. Hakkı (2012). “Türk Dış Politikası açısından Kafkasya ve Orta Asya”. *Hazar Raporu: 52-66* ([https://www.academia.edu/4785640/ Türk_Dış_Politikası_Açısından_Kafkasya_ve_Orta_Asya](https://www.academia.edu/4785640/T%C3%BCrk_Diş_Politikası_Açısından_Kafkasya_ve_Orta_Asya), 20 Nisan 2019’da erişildi).
- Ciddi, Onur (2017). *Hazar’ın Hukuki Statüsünün Belirlenmesi Sorunu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Lefkoşa: K.K.T.C. Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CNN Türk (2018). “Hazar Denizi Anlaşması İmzalandı”, (<https://www.cnnturk.com/ekonomi/turkiye/hazar-denizi-anlasmasi-imzalandi>, 7 Temmuz 2019’da erişildi).
- Croissant, Cynthia M. ve Croissant, Michael P. (1996-97). “Hazar Denizi Statüsü Sorunu: İçeriği ve Yansımaları” *Avrasya Etütleri Dergisi Kış 4(3):23-49*.
- Çolakoğlu, Selçuk (1998). “Uluslararası Hukukta Hazar’ın Statü Sorunu”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 53 (1-4): 107-122*.
- Çörten, Burcu (2009). “Güncel Karadeniz Jeopolitiği”. *Giresun Üniversitesi KARASAM*. 6. Giresun Üniversitesi Yayınevi.
- Davutoğlu, Ahmet (2012). *Stratejik Derinlik. Türkiye’nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Deniz, Taşkın (2014). “Enerji Diplomasisi Açısından Siyasallaşan Mekân”. *Türk Coğrafya Dergisi (62): 29-37*.
- Doyuran, S. Zafer (2005). *Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Türk Dış Politikasına Etkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme.

Duman, Göktürk. (2016). *Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü ve Kıyıdaş Ülkelerin Görüşleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Enerji Günlüğü (2018). "Rusya'dan Trans Hazar Boru Hattı İçin Tüm Ülkelerin Onayı Şart Açıklaması", (<https://www.enerjigunlugu.net/rusyadan-trans-hazar-boru-hatti-icin-tum-ulkelerin-onayi-sart-aciklamasi-28847h.htm>, 5 Temmuz 2019'da erişildi).

Ercan, Hülya (2015). *Kıyıdaş Devletlerin Talepleri Çerçevesinde Hazar'ın Hukuki Statü Sorunu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trabzon. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erdoğan, Zeynep (2001). *Hazar Denizi Enerji Kaynaklarının Uluslararası İlişkiler Açısından Önemi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gökçe, Mustafa (2008). "Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresinde Yaşanan Rekabet", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3 (1): 177-209.

Gökçe, Mustafa (2012). "9-17.Yüzyıl Kaynaklarına Göre Hazar Denizi ve Çevresinde Neft (Petrol) Üretimi ve Ticareti". *History Studies Dergisi (Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı) Özel Sayı (4)*: 159-172.

Gökçe, Mustafa (2018). *Azerbaycan ve Hazar Enerji Kaynakları. Azerbaycan Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 100. Yılında Er Kişi Ebulfez Elçibey'e Armağan*. Ankara: Berikan Yayınevi. 273-296.

Gülşen, Halit (2009). "Rusya'nın Enerji Politikası". *Stratejik Analiz* 9 (106): 47-54.

Haber Türk (2019). "ABD Petrol Üretim ve Tüketiminde Liderliğini Korudu", (<https://www.haberturk.com/abd-petrol-uretim-ve-tuketiminde-liderligini-korudu-2491792-ekonomi>, 17 Haziran 2019'da erişildi).

- Harunoğulları, Muazzez (2016). “Jeopolitik Rekabet Alanı: Hazar Havzası ve Türkiye”. *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu (International Geography Symposium)*. Ankara.
- Harunoğulları, Muazzez (2017). “Enerji Kaynaklarının Jeopolitiği ve Küresel Güçlerin Enerji Politikaları”. *International Journal of Social Sciences and Education Research*. 3(1): 146-171.
- Hasanov, Ali M. (2016). *Hazar-Karadeniz Havzalarıyla Güney Kafkasya'nın Jeoekonomik Karakteristiği ve Azerbaycan'ın Yeni Petrol Politikası*. 2 Aktaran A. Ağaoğlu ve F. Şammedov. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Hasanov, Ali M. (2016a). *Güney Kafkasya'nın Askeri Jeostatejik Durumu ve Azerbaycan'ın Güvenlik Politikası*. 3 Aktaran A. Ağaoğlu ve F. Şammedov. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Hüseynov, Fuad (2003). “Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Oluşumunun Hukuki Boyutları”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 52 (4): 125-142.
- İsgandarov, Rashad (2009). *Tarihsel Perspektifiyle Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İşcan, İ. Hakkı (2004). *Uluslararası Sistemde Güvenlik Anlayışı ile İktisadi İlişkilerin Enerji Kaynakları Bağlamında Analizi ve Hazar Bölgesi Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İşcan, İ. Hakkı (2010). “Uluslararası Enerji Güvenliği Açısından Hazar Bölgesi Enerji Ekonomisi ve Hazar Denizi'nin Paylaşım Sorunu”. *Sosyoekonomi Dergisi Özel Sayı: 12 (12): 63- 91*.

- Kahraman, Emel (2016). “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya Federasyonu-İran İlişkileri”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 24 (12): 29-71.
- Kakabayev, Muhammet (2004). *Hazar’da Belirlenemeyen Sınırlar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karagöl, E. Tanas. Kızılkaya, Mehmet ve Kaya, Salihe (2016). “Statü Sorunu İkileminde Hazar’da Enerji Denklemi”. *Analiz SETA*. 155: 1-28.
- Kazakistan (2016). “Hazar Denizi’nin statüsü Astana’da ele alındı”, (<http://www.kazakistan.kz/hazar-denizinin-statusu-astanada-ele-alindi/> 10 Nisan 2018’de erişildi).
- Koçak, K. Alp (2018). “Hazar Denizinin Statüsüne Dair Anlaşma ve Olası Yansımaları”, (<https://www.tasav.org/hazar-denizinin-statusune-dair-anlasma-ve-olasi-yansimalari.html>, 9 Temmuz 2019’da erişildi).
- Koçgündüz, Leyla Melike (2009). *Hazar Bölgesi Enerji Politikaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kodaman, Timuçin (2005). “Hazar Havzasında Stratejik Oyun”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 1(10): 251-262.
- Kremlin (2018). “Convention on The Legal Status of The Caspian Sea”, (<http://en.kremlin.ru/supplement/5328>, 5 Temmuz 2019’da erişildi).
- Kötek, Sabiha (2018). “Trans Hazar Gaz Boru Hattı Artık Daha Mümkün”, (<https://enerjigunlugu.net/icerik/28904/trans-hazar-gaz-boru-hatti-artik-daha-mumkun.html>, 5 Temmuz 2019’da erişildi).
- Köten, Faysal (2013). “Boru Hattı Projelerinin Hazar Havzası Jeopolitik ve Jeoekonomisindeki Rolü”. *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 1 (2). 65-84.

- Kuran, Selami (2007). *Uluslararası Deniz Hukuku*. İstanbul: Arıkan Yayınları.
- Kurt, Selim (2015). “NATO ve AB’nin Karadeniz Bölgesine Yönelik Politikaları”. *(IASSS) The Journal of Academic Social Science Studies: Kış II (31)*: 403-419.
- Laçiner, Sedat (2006). “Hazar Enerji Kaynakları ve Enerji Siyaset İlişkisi”. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi (OAKA) 1(1)*: 36-66.
- Milliyet (2015). “Hazar Denizi Beşe Bölünüyor”, (<http://www.milliyet.com.tr/hazar-denizi-bese-bolunuyor/dunya/detay/2023647/default.htm>, 12 Nisan 2018’de erişildi).
- Nogayeva, Ainur (2018). “SD ANALİZ-Hazar jeopolitiği: Tamam mı, Devam mı? Kazakistan’dan Bir Bakış”, (<https://www.sde.org.tr/genel/sd-analiz-hazar-jeopolitigi-tamam-mi-devam-mi-kazakistandan-bir-bakis-analizi-6797>, 8 Ekim 2018’de erişildi).
- Nugman, Gülnar (1998). “Hazar Denizi’nin Hukuki Statüsü”. *Avrasya Etüdlere Dergisi İlkbahar 13*:80-91.
- Oğan, Sinan (1993). “Bakü Petrolleri Azerbaycan’ın Petrol Serüveni”. *Yeni Forum Dergisi. Eylül 292 (14)*: 11-25.
- Oğan, Sinan (2001). “Hazar’da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılmayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı”. *Avrasya Dosyası 2(7)*: 143-183.
- Oğan, Sinan (2005). “Yeni Global Oyun ve Hazar’ın Statüsü”, (<http://turksam.org/yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu>, 2 Haziran 2017’de erişildi).
- Oruç, T. Çağrı (2013). “Kıyıdaş Devletlerin Talepleri Çerçevesinde Hazar’ın Hukuki Statüsü ve Paylaşılması Sorunu”. *Asya’da Güvenlik Sorunları ve Yansımaları*. İstanbul: Bilgesam Yayınları. Ed. R. Kutay Karaca. 82-102.

- Özsoy, Bahar (2019). “Hazar Denizi Meselesi Bağlamında Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi ve ekonomik İlişkiler”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* (8): 451-468.
- Pamir, Nejdet (1999). *Bakü – Ceyhan Boru Hattı Ortaasya ve Kafkasya’da Bitmeyen Oyun*. Ankara: ASAM Yayınları.
- Pazarcı, Hüseyin (1993). *Uluslararası Hukuk Dersleri*. II. Kitap. Ankara: Turhan Kitabevi Hukuk Yayınları.
- Pazarcı, Hüseyin (1994). *Uluslararası Hukuk Dersleri*. III. Kitap. Ankara: Turhan Kitabevi Hukuk Yayınları.
- Pazarcı, Hüseyin (2003). *Uluslararası Hukuk Dersleri*. Ankara: Turhan Kitabevi Hukuk Yayınları.
- Pazarcı, Hüseyin (2005). *Uluslararası Hukuk Dersleri*. Ankara: Turhan Kitabevi Hukuk Yayınları.
- Poyraz, Yasin (2011). “Hazar’ın Hukuki Rejimine İlişkin Sorunlar ve Kıyıdaş Devletlerin Çözüm Çabaları”, *Uluslararası Hukuk ve Politika (UHP)* 28 (7): 27-55.
- Qurbanov, İlgar (2011). “Hazar Havzasında Stratejik Oyunlar: Hukuki Statüsü Sorunu ve Uluslararası Enerji Politikası”. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi* 12 (3): 4-16.
- Rasullu, Nurida (2014). *Hazar’ın Hukuki Statüsü-Tartışmalı Yataklar Sorunu* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Romano, Cesare P.R. (2010).”Hazar: Hukuki Bir Bulanıklık Uyuşmazlıkların Kaynağı” Çev. Y. Poyraz. *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 3-4(14): 271-289.

- Saraç, Naciye (2007). “Hazar Zirvesi Yeni İttifaklar Doğurdu”, (<https://www.dunyabulteni.net/hazar-zirvesi-yeni-ittifaklar-dogurdu-makale,2723.html>, 5 Mart 2019’da erişildi).
- Sarı, Yaşar (2016). “Türkmenistan’ın Enerji Politikaları”. *Türkmenistan*. Edt. Kamer Kasım. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları. 153-197.
- Saygın, Hasan ve Çelik, Ceyhan (2011). *Geo-Enerjik Bakış AB Bağlamında Enerji Politikalarında Geo Enerji Alanları*. İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları. İstanbul: İklim Ofset.
- Soltan, Elnur (2001). “Hazar Denizi’nin hukuki statüsü; Çizilmeyen sınırlar”. *Stratejik Analiz Dergisi* 13 (12): 64-70.
- Sputnik News (2010). “Hukuk alanında Hazar denizi”, (<https://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2010/11/21/35364740.html>, 8 Nisan 2018’de erişildi).
- Sputnik News (2014). “Hazar Zirvesi Sonuçlar ve Perspektifler”, (http://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2014_09_30/Hazar-Zirvesi-sonuclar-ve-perspektifler/, 10 Nisan 2018’de erişildi).
- Sputnik News (2018). “Üzerinde 22 Yıldır Çalışılan Hazar Denizi Anlaşması İmzalandı”, (<https://tr.sputniknews.com/rusya/201808121034710273-hazar-denizi-anlasmasi-imzalandi/>, 7 Temmuz 2019’da erişildi).
- Şenyurt, Yasin (2010). *Hazar Ve Basra Köfrezli Havzalarının Enerji Kaynakları Üzerinde Stratejiler Ve Türkiye*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tahminciler, Erçin (2009). *Türkiye’nin Doğal Gaz ve Petrole Bağımlılığının Türk Dış Politikasına Hazar Havzası Bağlamında Etkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü.

- Terzioğlu, S. Sırrı (2008). “Hazar’ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri”. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi (OAKA)*. 5(3): 26-47.
- Turan, Aslıhan P. (2010). “Hazar Havzası’nda Enerji Diplomasisi”. *Bilge Strateji Dergisi*. 2 (2): 43-73.
- Turkazmagazine (2018). “Balık ve Deniz Ürünlerinin Zengin Ülkesi Azerbaycan”, (<https://www.turkazmagazine.com/balik-ve-deniz-urunlerinin-zengin-ulkesi-azerbaycan/>, 15 Kasım 2018’de erişildi).
- Türkiye Diyanet Vakfı (1998) *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. 17: 109-110.
- Uslu, Kamil (2006). “Hazar Bölgesi Enerji Kaynaklarının Ekonomik ve Uluslararası Boyutu”. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi* 1(21): 99-130.
- Ülker, Halil (2018). “5. Hazar Zirvesi ve Avrasya Enerji Hattının Geleceği, Türkiye’ye Etkileri”. *Avrasya Dünyası* 3: 24-28.
- Ünlü, İ. Hakkı (2016). “Türkmenistan’ın Tarafsızlık Politikasının Bölgesel Gerçekliği”. *Bartın Üniversitesi Çeşm-I Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi* 1(3): 95-102.
- Vira Haber (2018). “Hazar 5’lisi Mersin Balığını Korumaya Aldı”, (<https://www.virahaber.com/hazar-5lisi-mersin-baligini-korumaya-aldi-51130h.htm>, 5 Haziran 2019’da erişildi).
- Vira Haber (2017). “Hazar Denizi’nin kullanımı üzerinde anlaşma sağlandı”, (<https://www.virahaber.com/hazar-denizinin-kullanimi-uzerinde-anlasma-saglandi-46141h.htm>, 10 Nisan 2018’de erişildi).
- Yağdıran, Y. Hüseyin (2011). *Uluslararası Hukuk Açısından Hazar Denizi Kıta Sahanlığı Problemi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Yaman, Aslan ve Tarı, Halit (2018). “Hazar Denizi’nin Yasal Statüsü Hakkında Anlaşma Üzerine Bir Değerlendirme”. *Turan İlim Fikir ve Medeniyet Dergisi* 36 (12): 22-40.
- Yasa, Işıl (2008). “Kuzey Kafkasya’daki Etnik Kompozisyon ve Çatışmalar”, (<http://www.bilgesam.org/incele/1000/-kuzey-kafkasyadaki-etnik-kompozisyon-ve-catismalar/#.XRj580k8Vkx>, 30 Haziran 2019’da erişildi).
- Yaşar, İbrahim (2012). *Hazar Havzası’nın Çin Halk Cumhuriyeti Enerji Güvenliği Politikalarındaki Yeri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü.
- Yolcu, Tuğba (2014). “Hazar Bölgesinin Hukuki Statü Sorunu ve Türkiye’nin Bölgeye Yönelik Siyaseti”. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*. 2: 11-30.
- Zorlu, Kürşad (2014). “Orta Asya Enerji ve Güç Mücadelelerinde 4. Hazar Zirvesinin Önemi”, (<http://turksam.org/orta-asya-enerji-ve-guc-mucadelesinde-4-hazar-zirvesinin-onemi>, 11 Nisan 2018’de erişildi).